

הוועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי - דוח שלישי¹

תקציר מנהלים

מבוא

- **דוח זה הוא הדוח השלישי של הוועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי** (להלן - "הוועדה" או "ועדת היישום")². הדוח שלהלן מעדכן לגבי השינויים שחלו לאחר פרסום הדוח השני, מרחיב את הניתוח הכמותי וסוקר את התקופה שבין החודשים דצמבר 2016 ודצמבר 2020³.
- התקופה הנסקרת בדוח הנוכחי כוללת את משבר הקורונה, משבר שהשפיע על משקי הבית ועל הכלכלה בארץ ובעולם. בהתאם, לא רצוי ואף לא אפשרי לנתח את התמורות בתחרות בשוק האשראי מבלי להתייחס להשפעת משבר הקורונה על הכלכלה הישראלית ועל שוק האשראי בפרט. עם זה, לא ניתן להבנתנו לזהות באופן מדויק את השפעת הקורונה וההתערבות הממשלתית ולהבחין בין שינויים אלו לבין שינויים שחלו בתחרות בשוק האשראי. בהתאם, עיקר הדגש בדוח הנוכחי הינו בניתוח התמורות בתחרות בחודשים שעד פרוץ משבר הקורונה. בנוסף ייחדנו פרק ייעודי שמנתח את התמורות בתחרות בראי הקורונה (נספח ה').
- הגברת התחרות יכולה להועיל לכלל המשק ולצרכנים בפרט, באחד או יותר מההיבטים הבאים: ירידת מחירים; שיפור איכות המוצר (שמבוטא למשל בשינוי של מאפייני המוצר והגדלת מגוון המוצרים); הרחבת היצע האשראי לצרכנים נוספים והקטנת קיצוב האשראי.

הסרת חסמים לתחרות

- הממשלה והמאסדרים השונים פעלו בשנים האחרונות רבות כדי להסיר חסמים לתחרות, תוך תפיסה שלפיה התחרות בשוק הפיננסי נשענת על שלוש רגליים: כניסת שחקנים חדשים; מעבר קל בין ספקים; וכן הגברת יכולת ההשוואה של לקוחות.
- **מתחילת הרפורמה חלה התקדמות משמעותית בצמצום החסמים האמורים**. מטבע הדברים, כתוצאה מההגבלות עליהן הוחלט בעקבות הצורך במניעת הדבקות בקורונה וכתוצאה מאי-הודאות הפוליטית, **ההתקדמות לקראת עמידה ביעדים לפי לוח הזמנים שפורסם בדוח האחרון ממרץ 2020, הואטה**.
- ההתקדמות כוללת את עלייתו לאוויר (במסגרת השקה לקרובים) של הבנק הדיגיטאלי תוך שימוש בלשכת שירותי המחשוב (סעיף ב.1.ב), מתן אפשרות לחברה לפתוח חשבון ראשון אונליין (הסעיף ב.1.י) ומתן אפשרות להתקשרות מרחוק עם נותני שירותים פיננסיים מוסדרים

¹ תודה רבה לארטיום פטרוסיאן על העזרה המועילה.

² להרחבה על פעילות הוועדה ומטרותיה ראו דוח הוועדה השני שפורסם במרץ 2020.

³ במקרים מסוימים לאורך הדוח הרחבנו או צמצמנו את התקופה הנסקרת, בהתאם לצרכי הניתוח ולזמינות הנתונים.

(סעיף ב.1.כ). עם זה, יישום הצעדים הבאים מתעכב: קביעת הוראות לעניין צפייה במידע פיננסי מקוון (סעיף ב.1.ג); אסדרת שירותי תשלום: (סעיף ב.1.ו) והסרת מגבלות לפעולתו של מאגד (סעיף ב.1.ח).

- יישום צעדי הרפורמה על ידי התאגידים הבנקאים מתבצע בהתאם ללוחות הזמנים הקבועים בחוק. (סעיף ב.2)
- שוק האשראי עדיין מאופיין בחסמים רבים לתחרות ובכלל זה: מחסור במידע מצד הלווה, המקשה עליו להשוות בין הצעות שונות כדי לשפר את תנאי העסקה; היתרון לבנק בו מנוהל חשבון העובר ושב (חשבון עו"ש) של הלווה, בזכות יתרון במידע ונטייה של הצרכנים לרכוש סל מוצרים פיננסיים מספק אחד והקשיים בהם נתקלים ספקי האשראי החוץ בנקאיים (הגופים המוסדרים)(סעיף ג.2).
- נצפה שעם השלמת כלל הצעדים להגברת התחרות שפורטו לעיל יתרחש שיפור בתחרות בשוק האשראי הקמעוני (אשראי צרכני (אשראי למשקי בית שלא לדור) ואשראי לעסקים קטנים וזעירים)⁴ (סעיף ג.2).

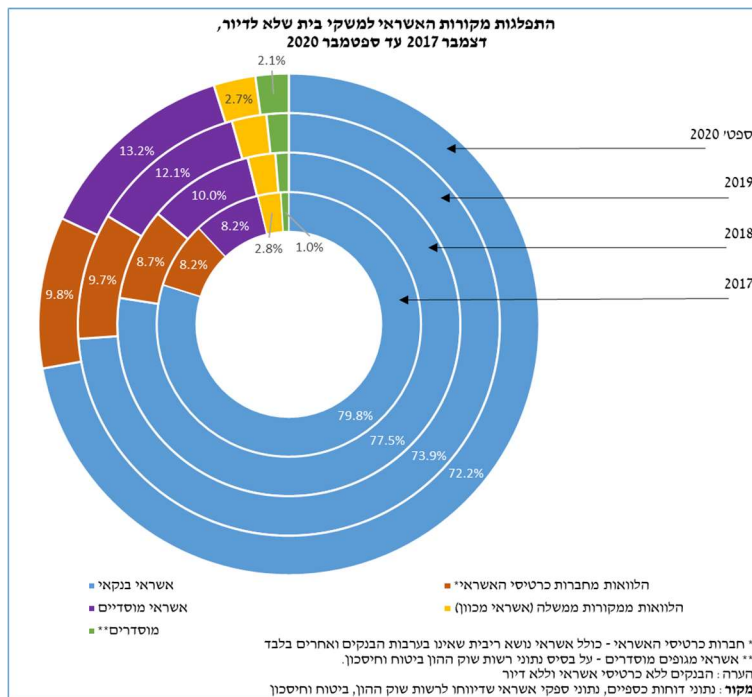
ניתוח תחרות בשוק האשראי הקמעוני

- מדידת התחרות על ידי שימוש במדדים כמותיים היא משימה מסובכת ואין בספרות הסכמה לגבי הדרך הנכונה למדוד אותה. לכן מוצעות בספרות דרכים שונות למדוד תנאים לתחרות ותחרות בפועל: מדדים אלה כוללים מדדי ריכוזיות, מדדי רווחיות ומדדים שמתמקדים בהתנהגות הדינמית והאסטרטגית של היצרנים והצרכנים. על בסיס מדדים אלה מוצג ניתוח של התמורות בתנאים לתחרות ובתחרות בפועל בשוק האשראי הקמעוני (להסבר תאורטי על המדדים ראה נספח א).
- עיקר הדוח מבחין בין אשראי צרכני לאשראי לעסקים קטנים וזעירים. נציין כי **בחינה של מדדי תחרות בשוק האשראי הבנקאי בכללותו (בפרט כולל עסקים גדולים) מצביעה על שיפור מסוים ברמת התחרות**: השיפור בא לידי ביטוי בעליה בתוצאות מדד המלמד כי השינויים במחירי התשומות מתורגמים בצורה חזקה יותר לשינויי בהכנסות ובריביות ("מדד H"), וכן בירידה במדד נוסף המלמד שעליה בעלות השולית לבנקים מתורגמת לירידה משמעותית יותר ברווחיות או בנתח השוק של הבנק ("מדד Boone"). (סעיף ג.8)

⁴ נציין שגודל העסקים הייחודי שבו ביקשה להתמקד הרפורמה היא סוגיה מורכבת. עיקר האשראי הקמעוני הוא בנקאי. בניתוח אשראי זה התייחסנו לעסקים עם מחזור פעילות קטן מ-50 מיליון ש"ח (עסקים קטנים וזעירים בהתאם להגדרות בדיווח מגזרי פעילות ציבוריים [מתוך דיווחי התאגידים הבנקאים לציבור]) לפי הגדרות אלה: עסק זעיר – עסק שמחזור פעילותו קטן מ-10 מיליון ש"ח. עסק קטן – עסק שמחזור פעילותו גדול מ- או שווה ל-10 מיליון ש"ח וקטן מ-50 מיליון ש"ח. עסק בינוני – עסק שמחזור פעילותו גדול מ- או שווה ל-50 מיליון ש"ח וקטן מ-250 מיליון ש"ח. עסק גדול – עסק שמחזור פעילותו גדול מ- או שווה ל-250 מיליון ש"ח. לעומת זה, בשל אילוצי נתונים בניתוח האשראי שמעמידות חברות כרטיסי האשראי, התייחסנו לכלל האשראי העסקי שמעמידות החברות, מתוך הנחה שעיקרו הועמד לעסקים קטנים. כמו כן, בשל אילוצי נתונים בניתוח האשראי שמעמידות חברות אשראי שאינן בנקים, גופים מוסדיים או חברות כרטיסי אשראי, ייחסנו את כלל הפעילות של כל אחת מהחברות כפעילות עסקית או צרכנית.

- מהניתוח שלהלן עולה שבשנים האחרונות (לכל הפחות עד לתקופת משבר הקורונה) הייתה התגברות בתחרות בשוק האשראי הצרכני (אשראי למשקי בית שלא לדויר). השיפור קיבל ביטוי ברור יותר בתנאים לתחרות (למשל במדדי ריכוזיות), מאשר ברמת התחרות בפועל (למשל בירידה בריביות ובמרווחים).
- ניכרת מגמה של ירידה בריכוזיות הנובעת מירידת משקל האשראי הבנקאי ועליית משקל האשראי החוץ בנקאי (איור א'). נציין שניצני מגמה זאת החלו עוד בשנת 2012.

איור א'- חלקם של הבנקים בשוק האשראי הצרכני הצטמצם אך הם נותרו השחקן המרכזי בשוק



- גם בתוך המערכת הבנקאית חלה ירידה בריכוזיות: נתחי השוק של הבנקים הגדולים ירדו ואילו נתחי השוק של הבנקים הבינוניים עלו. באיור ב' ניתן לראות מגמת ירידה עקבית במדד הירידה במדד מהווה אינדיקציה לירידה בריכוזיות שפירושה שיפור בתנאים לתחרות.
- עם זה, עיקר השינוי בריכוזיות והעליה בנתח השוק של הבנקים הבינוניים אינו נובע מהגדלת יתרת האשראי שלהם (מסוף 2018) אלא מירידה ביתרת האשראי של הבנקים הגדולים ובעיקר בנק הפועלים (והסטת מקורותיהם לאשראי לעסקים גדולים).

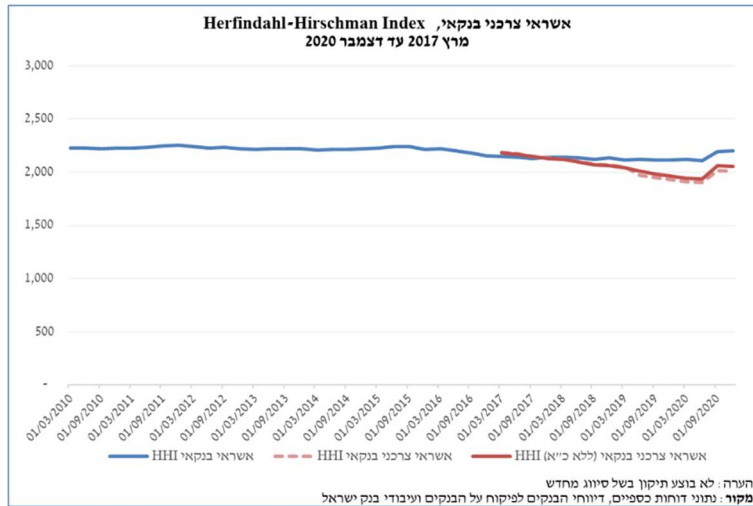
⁵ המדד מוגדר כסכום ריבועי נתחי השוק של כל הפירמות בשוק.

$$HHI = \sum_{i=1}^n (MS_i)^2$$

כאשר MS_i הוא נתח השוק של פירמה i , ו- n הוא מספר הפירמות בשוק. חכ"א הוגדרו בחישוב המדד כחברות נפרדות ולא חלק מבנק הפועלים ומבנק לאומי (לפני ההפרדה) ומבנק דיסקונט (לכל אורך המדגם). הגדרת חכ"א כחלק מקבוצת הבנקאות מובילה לתוצאות כמעט ללא שינוי (המדד מעט גבוה יותר טרם ההפרדה והירידה מעט חדה יותר לאחר ההפרדה). מטרתנו הייתה להראות את השינוי בריכוזיות שלא נובע ישירות מההפרדה הכפויה.

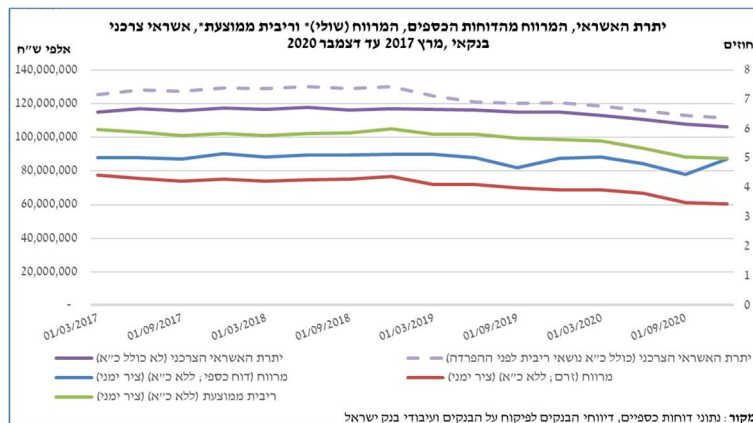
- כמו כן נציין את ההאטה בקצב גידול האשראי הצרכני בסך המשק (עד למשבר הקורונה). האטה זאת מחלישה את המסקנה כי חלה בתקופה האמורה הרחבת היצע, כחלק מהגברת התחרות. במהלך משבר הקורונה נרשמה ירידה ביתרת האשראי שלהבנתנו נובעת בעיקרה בירידה בביקושים ולא משינוי ברמת התחרות (איור ג').

איור ב' - ירידה בריכוזיות שוק האשראי הצרכני הבנקאי



- במדדי הרווחיות נציין כאינדיקציה פרו תחרותית את הירידה בשולי הרווח, בריבית ובמרווחי הזרם המהווים מדד לכוח השוק של הבנקים (איור ג'). עם זה היקף השינוי הוא ירידה של כחצי נקודת האחוז בריבית וזאת גם לאחר צמצום השפעת הסיכון ושינוי הרכב התיק (באשראי הבנקאי). להבנתנו מדובר, אם כך, על שינויים בעוצמה מתונה. (סעיף ג.5.ב).

איור ג' - ירידה קלה בריבית ובמרווח על אשראי צרכני במקביל לירידה קלה ביתרות

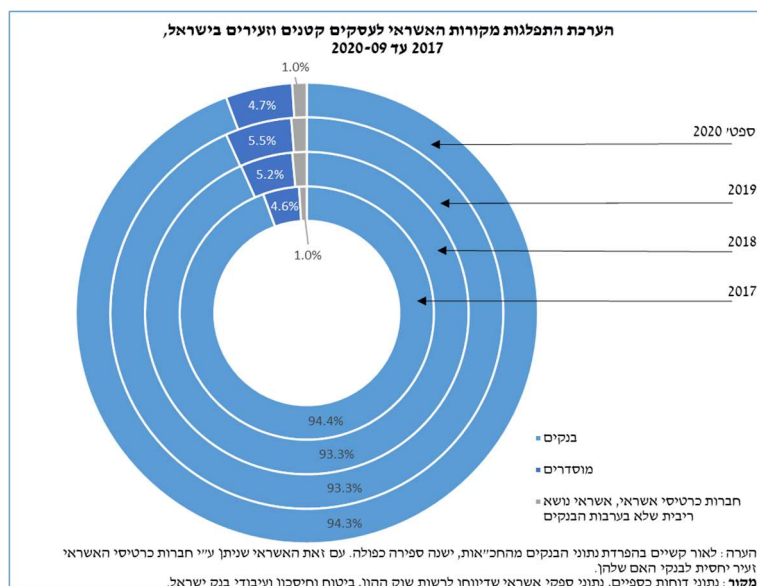


- בניגוד להאטה באשראי הבנקאי הצרכני, עד למשבר הקורונה נרשמה מגמה של הרחבת האשראי הצרכני שמעמידות חברות כרטיסי האשראי (למעט MAX שיתרת האשראי הצרכני שלה התייצבה החל מ-2017). נרשמה עליה בנתחי השוק של החברות הקטנות, דבר שמוביל לירידה בריכוזיות. כמו כן, בולטת מגמת הירידה בריביות של חברת כ.א.ל על רקע עליה/ יציבות בריביות החברות המופרדות. (סעיף ג.5.ג).

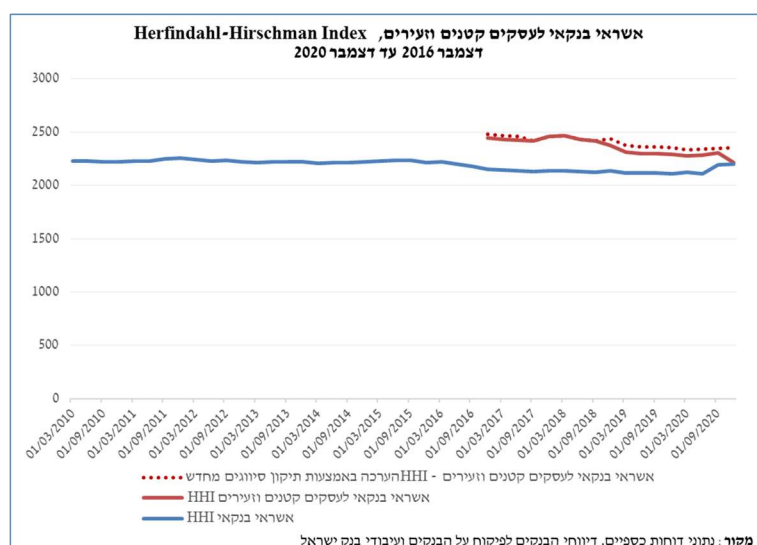
אשראי לעסקים קטנים וזעירים (סעיף ג.6)

- בניגוד למגמה באשראי הצרכני, באשראי לעסקים קטנים וזעירים לא נרשם שינוי בולט במאזן הכוחות בין האשראי הבנקאי לאשראי החוץ בנקאי והבנקים מהווים את המקור האשראי הכמעט בלעדי לעסקים קטנים וזעירים. (איור ד') מנגד חלה ירידה קלה במדדי הריכוזיות בין היתר כתוצאה משינוי נתחי השוק של הבנקים. (איור ה')

איור ד' - הבנקים הם ספק האשראי הכמעט בלעדי לעסקים קטנים



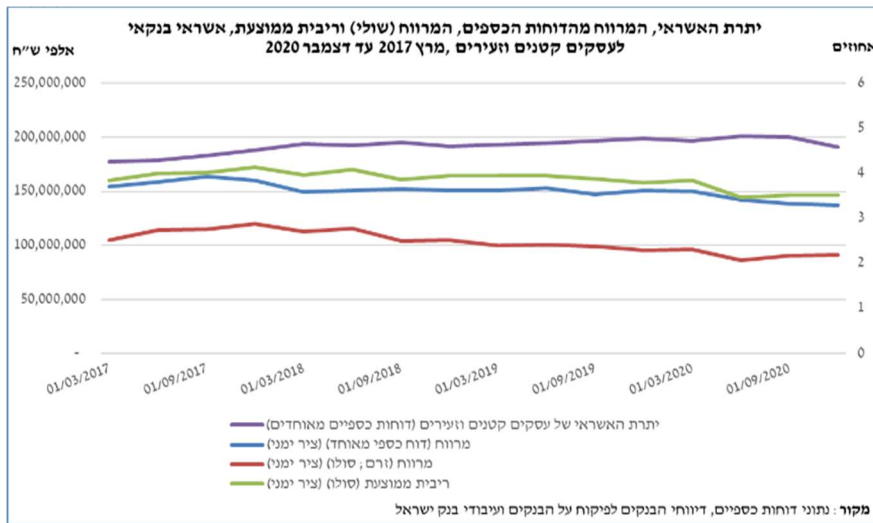
איור ה' - ירידה בריכוזיות שוק האשראי הבנקאי לעסקים קטנים וזעירים



מבחינת מדדי הרווחיות, נמשכה המגמה שחלה בשנת 2018 של ירידה מסוימת בריביות ובמרווחים במקביל לגידול ביתרות. הירידה הינה בהיקף של כחצי נקודת האחוז (איור ו'). מקרה זה, בשל מחסור בנתונים ובניגוד לאשראי הצרכני⁶, לא התאפשר ניתוח המתמודד עם השפעת הסיכון ושינוי הרכב התיק על הריבית.

⁶ ראה סעיף ג.6 ב.הכולל ניתוח על בסיס נתוני מאגר נתוני אשראי.

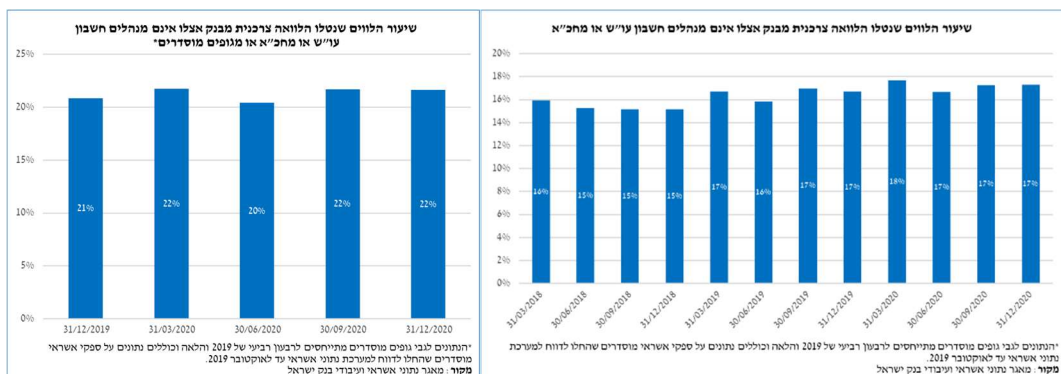
איור ו' עליה קלה ביתרת האשראי לעסקים קטנים וזעירים במקביל לירידה קלה במרווחים ובריבית



תחרות על סל מוצרים פיננסיים- פריקות וניידות (סעיף ג.4)

- עליה ברמת התחרות עשויה להתבטא בדרכים שונות הקשורות לנטייה של לקוחות לצרוך מגוון שירותים פיננסיים בסיסיים כ"סל מוצרים". בפרט, עליה בתחרות עשויה להתבטא במעבר בין תאגידיים בנקאיים (תחרות על הסל), או בפריקות הסל הפיננסי וצריכת מוצרים פיננסיים מספקים שונים. אולם, עצם קיומה של האפשרות למעבר קל בין התאגידיים או לפריקות הסל יכולה להוות איום תחרותי שיבוא לידי ביטוי בירידה בריביות, גם ללא עלייה בניידות ובפריקות סל המוצרים.
- בהתאם, הדוח שלהלן בוחן תמורות אלו ומוצא כי עד כה, לא נרשמה מגמת עליה מובהקת בפתיחת חשבונות עו"ש אצל בנק חדש (במקום או בנוסף לחשבון הקודם). אפשר ושינוי כזה יתרחש לאחר השלמת רפורמת מעבר בין בנקים ("מעבר בקליק").
- בבחינת פריקות המוצר הבנקאי, נמצאה עליה קלה בלקיחת הלוואה צרכנית מספק אשראי (בנקאי או חוץ בנקאי) בו הלקוח אינו מנהל את חשבון העו"ש (בעיקר בקרב לקוחות עם חשבון עו"ש אחד) (איור ז').

איור ז'- כ-20% מהלווים נוטלים הלוואה צרכנית מספק אשראי שאצלו הם לא מנהלים חשבון עו"ש



- מחקר ראשון המבוסס על נתוני מאגר נתוני אשראי מצא שבישראל יש פרמיית לקוח שבוי (דבר המתיישב עם ממצאים אחרים על רמת התחרות הנמוכה בשוק האשראי בישראל. עוד נמצא כי לאחר הקמת מאגר נתוני אשראי הריבית על הלוואות צרכניות של לקוחות שניהלו חשבון עו"ש בבנק אחד (לקוחות "שבויים") ירדה בשיעור גבוה יותר מהירידה בריבית על הלוואות צרכניות של לקוחות המנהלים מספר חשבונות עו"ש בבנקים שונים (לקוחות שאינם "שבויים"). **ממצאים אלו מהווים אינדיקציה ראשונית לכך ששיתוף נתונים דרך מאגר האשראי פועל לצמצום הפערים במחיר האשראי דרך הקטנת התלות של לקוחות בבנק בו הם מנהלים את חשבון העו"ש.**

תבחין כ.א.ל- דיסקונט (סעיף ג.7)

- החל מינואר 2021 רשאי שר האוצר לעשות שימוש בסמכותו ולשנות את ההגדרה של בנק בעל היקף פעילות רחב ולשנות בהתאם את ההחלטה שהתקבלה במעמד החקיקה שלא להפריד את חברת כרטיסי האשראי כ.א.ל מקבוצת דיסקונט. הניתוח שלהלן כולל התייחסות ראשונית בלבד לנושא זה והוועדה תדרש לנושא בהמשך. מחד, הניתוח מראה כי יש עמידה ברורה של קבוצת דיסקונט ברף התחתון של התבחין שהוגדר; ומאידך, המגמה הבולטת בתמונת התחרות היא צמצום הפעילות של בנק הפועלים במגזר הצרכני והגדלת אשראי לעסקים גדולים. נדגיש כי ניתוח זה הוא ראשוני ויחייב ניתוח מפורט שינסה להבין את התמונה כולה אשר יעשה בעתיד.

תוכן

1	הוועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי- דוח שלישי
9	א. מבוא
10	ב. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים
10	ג.1. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי המאסדרים
15	ג.2. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי השחקנים בשוק
17	ג. ניתוח התחרות בשוק האשראי הקמעוני בישראל
17	ג.1. הקדמה
19	ג.2. ההשלכות שצפויות מהסרת החסמים על התחרות בשוק האשראי הקמעוני
24	ג.3. השחקנים שפועלים בשוק האשראי הקמעוני
27	ג.4. ניידות, פריקות ופרמיית הלקוח השבוי
33	ג.5. ניתוח כמותי- אשראי צרכני
34	ג.5.א. אשראי צרכני מכלל ספקי האשראי
37	ג.5.ב. אשראי צרכני בנקאי
51	ג.5.ג. אשראי צרכני מחברות כרטיסי האשראי
55	ג.5.ד. אשראי צרכני מגופים מוסדרים
57	ג.6. אשראי לעסקים קטנים וזעירים
58	ג.6.א. אשראי לעסקים קטנים מסך ספקי האשראי
62	ג.6.ב. אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים
67	ג.6.ג. אשראי מסחרי מחברות כרטיסי האשראי
69	ג.6.ד. אשראי מסחרי מגופים מוסדרים
71	ג.7. כ.א.ל דיסקונט
77	ג.8. סך האשראי הבנקאי - מדדים נוספים
78	ביבליוגרפיה
81	נספחים
81	נספח א' - בסיס תאורטי לכתובת הדוח ובחירת מדדי התחרות
81	נספח ב - השוונות בין המדדים ובחירת המדדים והנתונים לחישובם
81	נספח ג' - פירוט האמידות ותוצאותיהם
88	נספח ד'- יתרת האשראי הצרכני שלושת הבנקים הגדולים
90	נספח ה'- תחרות באשראי קמעוני בימי קורונה

א. מבוא

החוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל (תיקוני חקיקה), התשע"ז-2017 (להלן - "החוק" או "החוק להגברת התחרות") קובע שתוקם ועדה לבחינת התחרות בשוק האשראי (להלן - "הוועדה" או "ועדת היישום"), שחברים בה⁷: המנהל הכללי של משרד האוצר ומנהל חטיבת המחקר בבנק ישראל והם ישמשו יושבי הראש של הוועדה; המפקח על הבנקים; הממונה על התקציבים במשרד האוצר; הממונה על שוק ההון, הביטוח והחיסכון; הממונה על התחרות; והממונה על מערכות תשלומים בבנק ישראל. תפקידי הוועדה הם⁸: לעקוב אחר יישום הוראות החוק ולהמליץ על צעדים לשיפור והגברת רמת התחרות בשוק האשראי; לערוך בדיקות תקופתיות של מצב התחרות בשוק האשראי ולאתר חסמים בהתפתחות התחרות בשוק; ולהמליץ לשר האוצר ולנגיד בעניין הפעלת הסמכות לשנות את הגדרת החוק לבנק עם היקף פעילות רחב. כמו כן נקבע שהוועדה תגיש בתקופת עבודתה, אחת לשישה חודשים, דין וחשבון על עבודתה והמלצותיה לממשלה, לוועדת הכספים ולוועדת הכלכלה של הכנסת.

הוועדה פרסמה ביום 25 באוקטובר 2017 תבחינים מדידים לבחינת ההצלחה בהגברת רמת התחרות בשוק הבנקאות, כנדרש על פי החוק (להלן: "מסמך התבחינים"). ביום 22 במאי 2018 פרסמה הוועדה דוח ראשון. הדוח התמקד בעדכון לגבי צעדי אסדרה שתכליתם להסיר חסמי כניסה ומעבר. הדוח השני של הוועדה פורסם ביום 27 במרץ 2020 (להלן: "הדוח השני") שכלל, נוסף על עדכון לגבי יישום צעדי הרפורמה, ניתוח כמותי ראשון אודות התמורות שחלו בשנים האחרונות ברמת התחרות בשוק האשראי הקמעוני. בדומה לדוח השני, הדוח שלהלן כולל שני חלקים מרכזיים: עדכון על יישום צעדי הרפורמה להסרת חסמים לתחרות בשווקים פיננסיים; ניתוח רמת התחרות, בתנאים לתחרות והצפי לגבי השינויים העתידיים בתחרות, על רקע התמקדות ביישום צעדי הרפורמה. בנוסף נעשה בדוח זה שימוש במאגר נתוני אשראי, שאפשר את הרחבת ניתוח התחרות לגבי האשראי למשקי בית ולגבי נטייתם של לווים לרכוש סל מוצרים פיננסיים.

החזון שעמד בבסיס הרפורמה הוא לקדם תחרות בתחומים הפיננסיים לטובת משקי הבית והעסקים הקטנים, בדגש על תחום האשראי והתשלומים וזה באמצעות הסרת חסמים לתחרות וביצוע שינויים מבניים בתחומי המידע, הטכנולוגיה וכשרם של שחקנים קטנים וחדשים להתחרות. הצעדים שהוגדרו נועדו לקדם תחרות בראייה רחבה של השוק הבנקאי והחוף-בנקאי.

⁷ סעיף 12(א) לחוק.

⁸ סעיף 12(ב) לחוק.

ב. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים

תכלית פרק זה הינה לעדכן בהתקדמות ביישום צעדי הרפורמה. המסקנה העולה מדיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי המאסדרים (סעיף ב.1) הינה כי עיקר הצעדים מתבצעים בהתאם ללוחות הזמנים תוך השקעת מאמצים רבים לקידום התחרות מצד הממשלה והמאסדרים. בפועל בוצעו מתחילת הרפורמה שינויים תשתיתיים גדולים ורבים שיתמכו בעתיד בקידום התחרות במערכת הפיננסית. עיקר השינויים הושלמו ונכללו בדוח הוועדה השני. מטבע הדברים, כתוצאה מההגבלות עליהן הוחלט בעקבות הצורך במניעת הדבקות בקורונה וכתוצאה מאי הוודאות הפוליטית, ההתקדמות מאז הדוח האחרון שפורסם במרץ 2020, הואטה. ההתקדמות כוללת את עלייתו לאוויר (במסגרת השקה לקרובים) של הבנק הדיגיטאלי תוך שימוש בלשכת שירותי המחשוב (סעיף ב.1.ב); מתן אפשרות לחברה לפתוח חשבון ראשון אונליין (הסעיף ב.1.י) ומתן אפשרות להתקשרות מרחוק עם נותני שירותים פיננסיים מוסדרים (סעיף ב.1.כ); עם זה, יש לתת את הדעת לצעדים הבאים שיישומם מתעכב: קביעת הוראות לעניין צפייה במידע פיננסי מקוון (סעיף ב.1.ג); אסדרת שירותי תשלום (סעיף ב.1.ו); והסרת מגבלות לפעולתו של מאגד (סעיף ב.1.יח). כפי שעולה מסעיף ב.2 יישום צעדי הרפורמה על ידי התאגידים הבנקאים מתבצע בהתאם ללוחות הזמנים הקבועים בחוק.

ב.1. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי המאסדרים

להלן רשימה של צעדי האסדרה שנקבעו במסמך התבחינים ודיווח לגבי הצעדים שלא הושלמו עד לפרסום הדוח האחרון של הוועדה. דיווח לגבי יתר הצעדים ראה דוח שני של הוועדה.

ב.1.א. ייסוד מאגר האשראי ומתן זירוג אשראי (בוצע; בנק ישראל)

ב.1.ב. פתרון חסם המחשוב (בוצע; משרד האוצר)

- משרד האוצר פרסם בספטמבר 2018 כללים לקבלת מענקים להקמת לשכת שירותי מחשוב בנקאים, שמטרתה לאפשר לגופים פיננסיים חדשים וקיימים לקבל שירותי מחשוב במרוכז ובדרך זו להפחית חסם כניסה מרכזי לשוק הפיננסי. בחודש מרץ 2019 הוכרז הספק הזוכה, שניגש יחד עם קבוצה בהובלת מריוס נכט ופרופ' אמנון שעשוע, שקיבלה רישיון תאגיד בנקאי בדצמבר 2019 ו'אופק' - גוף שקיבל רישיון⁹ במרץ 2021. בהתאם לעמידה באבני הדרך שקבעה הוועדה לקביעת כללים למתן מענקים במשרד האוצר, החלה לפעול במרץ 2021 לשכת שירותי המחשוב הבנקאים של חברת TCS, שנבחרה על ידי הוועדה. בשלב זה מעמידה הלשכה את שירותיה לבנק הדיגיטלי הראשון שהחל לפעול במתכונת "friends and family" בפברואר 2021.

ב.1.ג. קביעת הוראות לעניין צפייה במידע פיננסי מקוון (מתן שירותי מידע פיננסי): (בתהליך; אחריות משותפת)

- צוות שכולל: נציגי משרד האוצר; רשות ניירות ערך; רשות שוק ההון, ביטוח וחסכון; משרד המשפטים; בנק ישראל; הרשות להגנת הפרטיות; ורשות התחרות, גיבש תזכיר חוק

⁹ כפי שמצוין בסעיף ג'3 הרישיון שניתן לאופק הוא רישיון מוגבל שאינו מאפשר מתן שירות ללקוח בעת הנוכחית.

שבמסגרתו יחויבו גופים פיננסיים לתת גישה למידע פיננסי של לקוחות, בהסכמתם, לצדדים שלישיים מפוקחים. תזכיר חוק מתן שירותי מידע פיננסי, התש"ף-2020, הופץ להערות הציבור בחודש יוני 2020 ובחודש ספטמבר 2020 נערך שימוע בעליפה לגורמים שהעבירו התייחסות לתזכיר.

- ביום ה-2 באוגוסט 2021, הממשלה החליטה לקדם את תיקוני החקיקה הנדרשים להסדרת שירותי מידע פיננסי על בסיס העקרונות שנקבעו בתזכיר חוק האמור לעיל, ולאחר הטמעת ההערות שהתקבלו, במסגרת חוק התכנית הכלכלית לשנים 2021 ו-2022.
- בהתאם להחלטת הממשלה האחריות לביצוע היא של משרד האוצר ושל רשות ניירות ערך, בהסכמת משרד המשפטים ובהתייעצות עם בנק ישראל ורשות התחרות.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה 15 בנובמבר 2017. כאמור לעיל, הצעד יקודם במסגרת חוק התכנית הכלכלית לשנים 2021 ו-2022.

ב.1.ד. קביעת עמלה צולבת לשנים הבאות (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

ב.1.ה. קביעת הסכם חלוקת ההכנסות בין השחקנים השונים (בנקים וחברות כרטיסי אשראי). (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

ב.1.ו. אסדרת שירותי תשלום: (בתהליך; אחריות משותפת)

- אסדרת תחום שירותי התשלום פוצלה לשני חוקים נפרדים: החלק הראשון שמסדיר את ההיבטים הצרכניים של שירותי התשלום הוא חוק שירותי תשלום, התשע"ט-2019. חוק זה נכנס לתוקף בחודש אוקטובר 2020.
- החלק השני שמסדיר את היבטי הרישוי והפיקוח נמצא בתהליך.
- באוגוסט 2018 התפרסם להערות הציבור תזכיר חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים) (תיקון מס'...)(מתן שירותי תשלום), התשע"ח-2018 (להלן: "התזכיר" או "תזכיר החוק"). התזכיר נוסח על ידי נציגי רשות שוק ההון, בשיתוף עם נציגי האוצר, נציגי בנק ישראל (הפיקוח על הבנקים והפיקוח על מערכות תשלומים), נציגי משרד המשפטים, נציגי רשות התחרות וגורמים נוספים שנוגעים בדבר. מדובר בתיקון חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), התשע"ו-2016, שמוסיף פרק ייעודי לעוסקים בשרות תשלום, בדומה לפרקים הייעודיים לעוסקים במתן אשראי, שרות בנכס פיננסי, מערכות P2P ואגודות פקדון ואשראי, שגם להם פרקים ייעודיים.
- ביום ה-2 באוגוסט 2021, הממשלה החליטה לקדם את שוק התשלומים בישראל באמצעות הסדרת העיסוק בשירותי תשלום במסגרת התכנית הכלכלית לשנים 2021-2022. במסגרת ההחלטה, הוחלט כי שר האוצר יפרסם תזכיר חוק להסדרת מתן שירותי תשלום בתוך 150 יום ממועד ההחלטה (30.12.2021) על בסיס העקרונות שנקבעו בתזכיר האמור לעיל. עוד נקבע כי הפיקוח והאסדרה על מתן שירותי תשלום יתבצעו על ידי רשות ניירות ערך, ואולם שר האוצר יהיה רשאי למנות במקומה עובד משרד האוצר למפקח על שירותים אלו. כמו כן, ההחלטה קבעה כי שר האוצר ושר המשפטים יפרסמו תזכירי חוק שיאפשרו שירותי ייזום תשלומים.
- ביום 13 במאי 2021 פרסמה רשות שוק ההון נוהל רישוי שירותים פיננסיים – פרק שירות ניהול תשלום (להלן – התיקון לנוהל), לאחר שפורסם להערות הציבור ביום 2 בדצמבר 2020.

- הנוהל קובע את המסמכים שעל מבקש רישיון להגיש לצורך קבלת הרישיון. דרישה זו מתווספת למסמכים שנדרשים על פי נוהל רישוי שירותים פיננסיים מוסדרים מיום 28 לנובמבר 2019. פרסום התיקון לנוהל נעשה לאחר בחינת הערות הציבור שהתקבלו בנושא.
- עד למועד זה הוגשו לרשות שוק ההון 34 בקשות רישיון למתן שירות בנקסי פיננסיי שעניינן מתן שירותי תשלום (לא כולל נכס פיננסי מסוג מטבע וירטואלי), כאשר ניתנו עד עתה 20 רישיונות ועוד 11 פועלים במסגרת המשך עיסוק. מדובר בחברות פינטק שהגישו בקשה לרישיון למתן שירות בנקסי פיננסי העוסקות בשירותי תשלום (ניהול, שמירה והעברת כספים) באמצעים דיגיטליים ומודלים עסקיים נוספים המבוססים על טכנולוגיה וכפופים להגדרת רישיון מתן שירות בנקסי פיננסי כמפורט בחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים.
- בהתאם להחלטת הממשלה בנושא, האחריות לביצוע היא של משרד האוצר, רשות ניירות ערך ומשרד המשפטים, בהתייעצות עם בנק ישראל.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה ה-31 בדצמבר 2017.
- השלמת הצעד מותנית בחקיקה.
- כאמור לעיל, נקבע כי שר האוצר ושר המשפטים יפרסמו תזכירי חוק בנושא זה תוך 150 יום ממועד קבלת ההחלטה (12.30.2021).

ב.1.1. חקיקת חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים) (תיקון מס' 4) (הפעלת מערכת לתיווך באשראי). (בוצע; משרד האוצר ורשות שוק ההון)

ב.1.1.ה. הפחתת דרישות ההון מבנקים חדשים. (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

ב.1.1.ט. מתן אפשרות לפתיחת חשבון ראשון באופן מקוון (תוך הסרת מגבלות איסור הלבנת הון). (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

ב.1.1.י. מתן אפשרות לפתיחת חשבון באופן מקוון לחברה (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

- כדי להשלים את ביצוע הצעד, נדרש תיקון לצו איסור הלבנת הון, לאחר השלמת התיקום הפיקוח על הבנקים קידם תיקון להוראת בנקאות בתקשורת, שיאפשר פתיחת חשבון מקוון לתאגידיים. בדצמבר 2020 פורסמה תוספת לנב"ת 367 שמאפשרת פתיחת חשבון כאמור.
- באחריות הפיקוח על הבנקים.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים היה 31 בדצמבר 2018.

ב.1.1.יא. מתן אפשרות לסגירת חשבון באופן מקוון (בתהליך, הלו"ז נדחה ל-30 בספטמבר 2021, כחלק מפרויקט מעבר מבנק לבנק בקלות, בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

- במטרה לתת מענה מהיר יחסית, עודכנה ב-13 בנובמבר 2018 הוראת נב"ת 432 ונקבע בה שיש לאפשר ללקוחות להגיש בקשה ולבצע את הפעולות שנדרשות לצורך העברת פעילות או סגירת חשבון באופן מקוון. ההוראה נכנסה לתוקף ב-13 בדצמבר 2018.
- הוחלט שמענה מקיף יותר יינתן במסגרת פרויקט ניווד חשבונות (ראו סעיף ב.1.1.ג) ובהתאם לכך יבוצע עד יום יום 22 בספטמבר 2021.

- באחריות הפיקוח על הבנקים.

ב.1.יב. מתן אפשרות להנפקת כרטיס חיוב באופן מקוון (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים ורשות שוק ההון)

ב.1.יג. מתן אפשרות להעביר חשבון עו"ש בצורה בטוחה וקלה לצרכן (בתהליך בהתאם ללו"ז, בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר)

- הכנסת אישרה ביום 22 במרץ 2018 את חוק התכנית הכלכלית (תיקוני חקיקה ליישום המדיניות הכלכלית לשנת התקציב 2019), התשע"ח-2018 ובמסגרתו תוקן חוק הבנקאות (שירות ללקוח), התשמ"א-1981, שמחייב את הבנקים לצמצם את חסמי המעבר שקיימים בשוק הבנקאות, לאפשר ללקוחות של בנק להעביר את הפעילות הפיננסית שמתנהלת בחשבון הבנק שלהם, מהבנק שבו היא מתנהלת לבנק אחר, באופן מקוון, נוח ובטוח.
- נגידת בנק ישראל קבעה בחודש נובמבר 2018 כללים ביחס לחשבונות שעליהם יחול החוק ושמהם ניתן יהיה לבצע נידוד חשבונות.
- הנגיד חתם בדצמבר 2019 על כללי הבנקאות שקובעים את סוגי החשבונות וסוגי הפעילויות שיניידו ופרסם את הנוסח הסופי של הוראת הנב"ת בנושא. אלה ייכנסו לתוקף עם כניסת החוק לתוקפו.
- הבנקים פועלים ליישום הוראות החוק.
- באחריות הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר.
- תאריך היעד שנקבע במסמך התבחינים להשלמת ההסדרה ויישום היה 31 במרץ 2019. בדוח הוועדה הראשון נדחה מועד היישום ל-31 במרץ 2021 וזה לאור חקיקת חוק התכנית הכלכלית (תיקוני חקיקה ליישום המדיניות הכלכלית לשנת התקציב 2019), התשע"ח-2018, במרץ 2018. על פי החוק, שר האוצר, בהסכמת נגיד בנק ישראל ובאישור ועדת הכלכלה של הכנסת, רשאי לדחות את המועד האמור בשתי תקופות נוספות, שלא יעלו על 6 חודשים כל אחת. בחודש יולי 2020 אושרה דחייה של שישה חודשים ליישום החוק, כך שמועד היישום נקבע ל-30 בספטמבר 2021.
- כמו כן קודמה חקיקה משלימה לצעד זה:
 1. חוק סליקת שקים ושקים ללא כיסוי (תיקוני חקיקה), התשפ"א-2021, מאפשר לנייד שקים בתהליך הניוד. החוק התקבל בקריאה שנייה ושלישית ביום 8 בפברואר 2021.
 2. תזכיר חוק הבנקאות (שירות ללקוח) (תיקון מס' 1) (אחריות בנק קולט), התשפ"א-2021 הופץ להערות הציבור ביום 15 בפברואר 2021. מטרת התזכיר היא לקבוע שהבנק הקולט יהווה "כתובת אחת" עבור הלקוחות בתהליך הניוד והוא יהיה הגורם האחראי להשלמת הליך הניוד, לתיקון תקלות ופגמים בתהליך ולפיצוי במקרה של נזק. ועדת השרים לענייני חקיקה אישרה לקדם את התזכיר והצעת החוק הממשלתית בנושא הונחה על שולחן הכנסת לקריאה ראשונה.

ב.1.יז. קביעת כללים לאסדרת מעמדו ופעולתו של סולק מתארח (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר)

ב.1.טו. הפחתת נטל האסדרה על חברות כרטיסי אשראי (סולק עם היקף פעילות רחב) בדומה ל-PSD. (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

ב.1.טז. השלמת הצעדים שהומלצו בנוגע לפרוטוקול 'אשראית' במסגרת דוח שרשרת ביצוע עסקה בכרטיסי חיוב ובכלל זה הגדרת כללים אחידים, אחידות תקנית, פירקניות, פתיחות ונגישות לכל הגורמים שנוגעים בדבר. (בוצע; בנק ישראל - מחלקת מערכות תשלומים וסליקה)

ב.1.יז. קביעת הוראות לעניין העברת מידע ממנפיק לתאגיד בנקאי לצורך הצגתו ללקוחות. (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים ומשרד האוצר)

ב.1.יח. הסרת מגבלות לפעולתו של מאגד (בעיכוב; לוי? חדש יקבע לאחר הקמת הממשלה, בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים ורשות שוק ההון)

- בדוח הוועדה הראשון פורטו מחלוקות בין רשות שוק ההון לבין הפיקוח על הבנקים בבנק ישראל שמעכבות את השלמת יישום הצעד.
- סוכם שבנק ישראל יבחן יחד עם הגורמים שנוגעים בדבר במשרד המשפטים ורשות שוק ההון את התקיימות התנאים שבסעיף 7 (ב) לחוק הבנקאות (שירות ללקוח), תשמ"א-1981, (להלן: "חוק הבנקאות") ושהבחינה תושלם עד סוף יוני 2018. הבחינה הושלמה אך לא הובילה להסכמה בנוגע להתקיימות התנאים. שאלת קיום התנאים הפכה ללא רלוונטית ממועד התקנת צו איסור הלבנת הון שחל גם על פעילות נותן שירותים בנכס פיננסי.
- טיוטת צו איסור הלבנת הון לנותני שירות בנכס פיננסי אושרה על ידי ועדת חוקה, חוק ומשפט ב-2 בפברואר 2021 ופורסמה ברשומות בחודש מרץ 2021 על ידי שר האוצר. התקנתו של צו איסור הלבנת הון לשירות בנכס פיננסי צפויה להקל על קבלת שירותים בנקאים על ידי "פינטקים", שכן קביעת משטר איסור הלבנת הון ומימון טרור עדכני על פעילותם, תייצר מסגרת ברורה לפעילותם, באופן שיקטין בממשק שלהם מול הבנקים את אי-הוודאות שהיה קיים ביחס לאופן ניהול סיכונים הלבנת הון על ידם.
- נכון למועד פרסום דוח זה, טרם הוסרו המגבלות, אך הדבר נמצא בשיח מתקדם בין המאסדרים השונים, לאור פרסום הצו האמור. ביום 4/8/2021 פרסם הפיקוח על הבנקים טיוטה להערות הציבור, המפחיתה משמעותית את המגבלות הקיימות היום על מאגד ואלו יעמדו על 2 מיליון ש"ח היקף פעילות של בית עסק מול מאגד.
- באחריות רשות שוק ההון והפיקוח על הבנקים.

ב.1.יט. פתיחת משיכת היתר לתחרות (בוצע; בנק ישראל - הפיקוח על הבנקים)

ב.1.כ. התקשרות מרחוק עם נותני שירותים פיננסיים מוסדרים (תבחין המופיע לראשונה בדוח זה)

- רשות שוק ההון פרסמה ביום 8 בדצמבר 2020 חוזר התקשרות עם מקבלות שירות באופן מקוון, שמאפשר צירוף לקוחות ומתן שירותים פיננסיים באופן מקוון במתן אשראי ובתיווך באשראי באמצעות מערכות טכנולוגיות (P2P), בהתאם לכללי ועקרונות מניעת הלבנת הון ומימון טרור. החוזר קובע מתווה לעמידה בחובות איסור הלבנת הון ומימון טרור באמצעים טכנולוגיים ומאפשר פעילות של חברות פינטק שפעילות מול לקוחותיהן באמצעים טכנולוגיים בלבד, באופן שמגדיל את התחרות על מחיר והאיכות של השירותים הפיננסיים שניתנים לציבור הלקוחות. לאחר החלת צו הלבנת ההון על נותני שירות בנק פיננסי, מתכוונת רשות שוק ההון להחיל חוזר זה גם על נותני שירות בנק פיננסי, בשינויים המחויבים.

ב.2. דיווח על יישום צעדים להסרת חסמים על ידי השחקנים בשוק

ב.2.א. הפרדת חברות כרטיסי האשראי מהבנקים: שיעור ההחזקה בפועל של בנק לאומי ובנק פועלים בחברות לאומי קארד וישראלכרט בהתאמה¹⁰

ההפרדה הושלמה. לפירוט ראה דוח שני של הוועדה.

ב.2.ב. שינוי בשיעור הבעלות של הבנקים בחברת שב"א (שירותי בנקאות אוטומטים).

במסגרת החוק להגברת התחרות, התווסף סעיף 15.ב(א) לחוק מערכות תשלומים, התשס"ח-2008 (להלן: "חוק מערכות תשלומים"). הסעיף מחיל איסור על שליטה במפעיל של מערכת ממשק¹¹ או על החזקה שעולה על 10% מסוג מסוים של אמצעי שליטה בו. בהתאם נדרשו בנק לאומי, בנק הפועלים ובנק דיסקונט לישראל בע"מ (להלן: "בנק דיסקונט"), להקטין את שיעור אחזקותיהם בחברת שב"א.

להלן שיעור האחזקות של התאגידים הבנקאים בחברת שב"א נכון ליום 25 ביולי 2021: בנק לאומי, בנק הפועלים ובנק דיסקונט מחזיקים כל אחד 10% מהון המניות המונפק והנפרע של החברה. הבנק הבינלאומי מחזיק בכ-9.83% מהון המניות המונפק והנפרע של החברה.

טרם השינוי באחזקות התאגידים הבנקאים, עלו אחזקותיהם על 50% מאמצעי השליטה בשב"א, מה שחייב את שב"א ברישיון תאגיד בנקאי מסוג חברת שירותים משותפת¹². לאור תוצאות המכרז המוסדי וירידת האחזקות כאמור, ביטל נגיד בנק ישראל רישיון זה.

¹⁰ על פי הדוחות השנתיים של החברות.

¹¹ מערכת מבוקרת המהווה ממשק בין מנפיק לבין סולק לאישור עסקות בכרטיסי חיוב, שפעלה ערב יום התחילה של חוק להגברת התחרות.

¹² סעיף 24 לחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981, קובע כי: "לא יחזיקו מספר תאגידים בנקאים, שלא נשלטים בידי אדם אחד, ביותר מחמישים אחוזים מאמצעי השליטה בתאגיד העוסק במתן שירותים לחבריו או ללקוחותיהם ואין לו רישיון של חברת שירותים משותפת".

ב.2.ג. גידול בשיעור בתי העסק שפועלים עם EMV

בהתאם לנתונים שהתקבלו מחברת שב"א, שיעור המסופים שתומכים ב-EMV (חומרה ותוכנה) עמד בחודש יולי 2021 על 69% מסך המסופים במערכת התשלומים. מתוך כלל המסופים במערכת התשלומים, 54% מבצעים בפועל עסקות חכמות (עסקה של שבב + קוד או עסקה ללא מגע), כך שכ-40% מסך העסקות במשק הן עסקות חכמות. כ-71% מסך העסקות החכמות הן עסקות ללא מגע (contactless). עוד חשוב לציין שנתונים אלה הם ברמת מספר מסופים (POS) ולא ברמת מספר בתי העסק. כמו כן, חיבור המסופים למערכת "EMV ישראל" החל בפועל במהלך חודש אוגוסט 2017 ולכן צפוי לעלות ברבעונים הבאים וזה לאור מתווה בנק ישראל למעבר ל-EMV¹³.

לאחר מהלך התייעצות נרחב ב"ועדת כרטיסי חיוב" בהובלת מחלקת תשלומים וסליקה בבנק ישראל, בהשתתפות כלל הגורמים בתעשיית התשלומים בכרטיסי חיוב (סולקים, מנפיקים, יצרני מסופים, וכדומה) ונציגי הפיקוח על הבנקים, נקבע מתווה ברור להשלמת הטמעת ה-EMV בישראל. בהסתמך על ההבנות שהתקבלו בדיוני הוועדה והחלטות שהתקבלו בבנק ישראל, הפיקוח על הבנקים קבע בחודש ינואר 2020 הוראה לפיה, הסולקים מחויבים לסלוק רק עסקאות חכמות.

ההוראה כללה מתווה במספר פעימות. הפעימה הראשונה נקבעה לנובמבר 2020. מרבית העסקים הגדולים שנדרשו לעבור ל-EMV אכן עברו במועד זה ואולם בשל משבר הקורונה והסגרים הממושכים, ביקשו מספר עסקים דחייה של מספר חודשים.

משרד האוצר הקים ביוני 2020 קרן למתן מענקים לעסקים בינוניים וקטנים להטמעת סליקה ב-EMV. המענק ניתן (עד סוף מרץ 2021) לעסקים שהטמיעו מסוף בתקן EMV בעמדות המכירה הפיזיות, בהיקף של כ-80% מהוצאות ההטמעה בעסק. מטרת המענק היא האצת השימוש באמצעי תשלום מתקדמים כגון יישומוני תשלומים, כחלק משיפור השירות לצרכן והפחתת עלויות העסקה, סיוע לעסקים בינוניים וקטנים בעת משבר הקורונה וכן מניעת הדבקה בקורונה בשל צמצום המגעים.

בנק ישראל יצא בחודש אוגוסט 2020 במסע פרסום אודות התשלום החכם ומסע קמפיין נוסף ביולי 2021.

הפעימה השנייה נקבעה ליולי 21 אך לאור הקשיים שחוו חלק מהעסקים במשק, בעיקר בגלל משבר הקורונה ולרבות פגיעה בשרשרת האספקה העולמית שמגבילה את מלאי המסופים, בנק ישראל החליט לאפשר גמישות בניהול המעבר לסולקים, כך שלבתי העסק שהיו צריכים לעבור באבן דרך השנייה וטרם עשו זאת, תינתן ארכה מסוימת לביצוע המעבר. בהתאם לכך, המפקח על הבנקים שלח מכתב לחברות כרטיסי האשראי, המאפשר להם גמישות מסוימת בתהליך המעבר של העסקים שעוד נותרו, מבלי שתופסק סליקת העסקאות שלהם.¹⁴

ניתן לראות שהיקף העסקות החכמות והעסקות ללא מגע התרחב בשנת 2020 בשיעורים משמעותיים וכן בחודש מרץ, עם תום הסגר השלישי. הפיקוח על הבנקים החל ב"חינוך השוק"

¹³ <https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/27-11-19.aspx>

¹⁴ <https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/20-7-21.aspx>

לקראת המעבר של בתי עסק לשימוש במסופים שדורשים הקשת קוד סודי על ידי הלקוחות והביא לידיעת הציבור את האפשרות לבחור קוד סודי לכרטיס, כדי להקל על הציבור לזכור את הקוד.

ב.2.ד. הקטנת היקף מסגרות האשראי וניצול המסגרות בבנקים שעליהם חל סעיף 9(ג) לחוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל (תיקוני חקיקה), התשע"ז-2017.

ביום 31 בינואר 2021 נכנס לתוקף סעיף 9(ג) לחוק שמחייב את שני הבנקים הגדולים להקטין את מסגרות האשראי במשך 3 שנים. ביום 1 בפברואר 2021 נכנס לתוקפו צו שהתקין שר האוצר שהגדיר שיעור הקטנה שונה וסף מסגרת מזערית גבוה יותר. מטרת השינוי היא לאזן בין שתי תכליות חשובות – קידום התחרות בשוק הבנקאות בישראל מחד ושמירה על הלקוחות שנפגעו מבחינה תעסוקתית מהתפרצות נגיף הקורונה מאידך.

במסגרת הצו שונה מתווה הפחתה לשנה הראשונה לתחולת ההוראה, שלאחריו תחול הוראת החוק להגברת רמת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות בישראל המקורית. במסגרת השינוי, הוקטן שיעור הפחתת המסגרות של הבנקים שמהם הופרדו חברות כרטיסי האשראי ביחס לסך המסגרות שהועמדו על ידם לציבור בשנת 2015 מ-50% ל-45%. כמו כן, כדי למנוע פגיעה באוכלוסיות עם מסגרת אשראי נמוכה, נאסר על הבנקים להפחית את מסגרות האשראי מתחת ל-7,500 שקל עקב מתווה ההפחתה ומסגרות מתחת לתקרה של 7,500 שקל לא יילקחו בחשבון בחישוב המסגרות להקטנה.

ג. ניתוח התחרות בשוק האשראי הקמעוני בישראל

ג.1. הקדמה

בפרק זה נציג ניתוח של התנאים לתחרות והתמורות בתחרות בשוק האשראי הקמעוני בישראל. ההתמקדות בניתוח התחרות בשוק האשראי בשלב זה (ולא במוצרים ושירותים נוספים שמסופקים על ידי גופים פיננסיים, כמו שירותי תשלום) נעשתה לאור הגדרת תפקידי הוועדה¹⁵ בחוק. כמו כן, בהתאם לרוח החוק כפי שעולה מהצעת החוק¹⁶, מתוך כלל האשראי שמעמידים ספקי האשראי, התמקדנו באשראי קמעוני – קרי אשראי צרכני (אשראי למשקי בית שלא לדוור) ואשראי לעסקים קטנים וזעירים¹⁷.

¹⁵ תפקידי הוועדה שקבועים בחוק: לעקוב אחר יישום הוראות החוק ולהמליץ על צעדים לשיפור והגברת רמת התחרות בשוק האשראי; לערוך בדיקות תקופתיות של מצב התחרות בשוק האשראי ולאתר חסמים בהתפתחות התחרות בשוק ולהמליץ לשר האוצר ולנגיד בעניין הפעלת הסמכות לשנות את הגדרת החוק לבנק עם היקף פעילות רחב (נכון להיום, הגדרה זו חלה על בנק פועלים ובנק לאומי. שינוי עתידי בהגדרה עשוי להשפיע על ההחלטה לגבי הפרדת חברת כ.א.ל מבנק דיסקונט).

¹⁶ הצעת חוק להגברת התחרות ולצמצום הריכוזיות בשוק הבנקאות (תיקוני חקיקה), התשע"ו-2016, 02/08/2016.

¹⁷ נציין שעולה ספק לגבי גודל העסקים הייחודי שבו ביקשה להתמקד הרפורמה. עיקר האשראי הקמעוני הוא בנקאי. בניתוח אשראי זה התייחסנו לעסקים עם מחזור פעילות קטן מ-50 מיליון ש"ח (עסקים קטנים וזעירים בהתאם להגדרות בדיווח מגזרי פעילות ציבוריים [מתוך דיווחי התאגידים הבנקאים לציבור]) לפי הגדרות אלה: עסק זעיר – עסק שמחזור פעילותו קטן מ-10 מיליון ש"ח. עסק קטן – עסק שמחזור פעילותו גדול מ-10 מיליון ש"ח וקטן מ-50 מיליון ש"ח. עסק בינוני – עסק שמחזור פעילותו גדול מ-50 מיליון ש"ח וקטן מ-250 מיליון ש"ח. עסק גדול – עסק שמחזור פעילותו גדול מ-250 מיליון ש"ח. לעומת זה, בשל אילוצי נתונים בניתוח האשראי שמעמידות חברות כרטיסי האשראי, התייחסנו לכלל האשראי העסקי שמעמידות החברות, מתוך הנחה

שוק האשראי הקמעוני כולל אשראי שמסופק דרך הלוואות קצובות, מסגרות אשראי, ניכיון שוברים וצ'קים ועוד¹⁸. לצורך דוח זה, שוק האשראי מוגדר כסך האשראי שמסופק על ידי כלל ספקי האשראי בישראל, כמפורט בהמשך הפרק. בשל אילוצי נתונים, בחלק מהמקרים ערכנו ניתוחים על אשראי בנקאי בלבד (ולא על אשראי מכלל ספקי האשראי). היות שמערכת הבנקאות אחראית נכון להיום לחלק הארי של שוק האשראי הקמעוני בישראל (אם כי כפי שיוסבר בהמשך, חלק זה נמצא במגמת ירידה), אנו סבורים שעל אף היותו חלקי, יש בכוחו של ניתוח זה לשפוך אור על שוק האשראי.

הניתוח מתחיל מסקירת החסמים לתחרות שמאפיינים עדיין את שוק האשראי (סעיף ג.2). הניתוח ממשיך מהערכת השיפור העתידי ברמת התחרות, על בסיס הצעדים הרבים שבהם נקטו הממשלה והמאסדרים ועל בסיס החסמים שיוסרו בעתיד הקרוב (סעיף ג.3). בסעיף ג.4 נתאר את ספקי האשראי שפועלים בשוק האשראי הקמעוני ואת השינויים שחלו בהם בשנים האחרונות. בסעיף ג.5 ננתח שינויים הנוגעים לצריכת סל מוצרים פיננסי מהבנק בו מנהל הלקוח חשבון עו"ש: נבחן האם חל גידול בשיעור מי שנוטלים אשראי מגורם שאינו הבנק בו הם מנהלים חשבון עובר ושב ("פורקים" את הסל הבנקאי) ולסיום נבחן האם חלו תמורות בכוח המיקוח של לקוחות כתוצאה מאיום במעבר לגורם אחר. לאחר מכן ננתח בנפרד את האשראי הצרכני (סעיף ג.6) ואת האשראי לעסקים קטנים (סעיף ג.7). לסיום נחשב מדדים נוספים שמקובלים במחקר האמפירי עבור כלל פעילות האשראי הבנקאי (סעיף ג.8). מפאת אילוצי נתונים, לא ניתן ליישם את הסעיף על אשראי של ספקי אשראי אחרים (שאינם בנקים) או תוך הפרדה בין אשראי צרכני לאשראי לעסקים קטנים.

שעיקרו הועמד לעסקים קטנים. כמו כן, בשל אילוצי נתונים בנייתו האשראי שמעמידות חברות אשראי שאינן בנקים, גופים מוסדיים או חברות כרטיסי אשראי, ייחסנו את כלל הפעילות של כל אחת מהחברות כפעילות עסקית או צרכנית.

¹⁸ בשלב זה, בין היתר לאור מאפייני הנתונים שבהם השתמשנו, לא הבחנו בין תתי-שוקים אפשריים, למשל על סמך אזור גיאוגרפי, מאפייני אוכלוסייה, מטרת ההלוואה וכדו'.

2.ג. ההשלכות שצפויות מהסרת החסמים על התחרות בשוק האשראי הקמעוני

תכלית סעיף זה היא לסקור את החסמים המשמעותיים לתחרות שמאפיינים את שוק האשראי הקמעוני וההשלכות הצפויות בשנים הקרובות מהמשך פעילות הממשלה והמאסדרים להסרת חסמים אלו.

כמפורט בסעיף הקודם, חלק גדול מהצעדים הושלמו וחלקם עדיין בתהליך. צעדים אלו מכוונים להגברת התחרות בשוק האשראי הקמעוני, דרך כניסת שחקנים חדשים לשוק, מעבר קל בין ספקים והגברת יכולת השוואה של לקוחות.

בכדי להקל על כניסת שחקנים הופחתו בין היתר דרישות ההון מבנקים חדשים והוקמה לשכת שירותי מחשוב. עם השלמת הפרדה הפכו שתי חברות כרטיסי האשראי לשני שחקנים פיננסיים עצמאיים שצפויים להתחרות בבנקים בתחומי התשלומים והאשראי. כדי להקל על גופים חוץ בנקיים להתחרות באפקטיביות בבנקים ולעודד כניסה של גופים חוץ-בנקאיים סופים נעשו מספר צעדים שתכליתם לגוון ולהרחיב את אפשרויות המימון של גופים אלו. מנגד, גופים חוץ-בנקאיים עדיין מתמודדים עם קשים ובפרט תלויים בבנקים לפעילותם.

רפורמת הניידות בקליק צפויה להקל על מעבר לקוחות בין בנקים וכך סביר שגם תסייע ליצירת איום תחרותי, שיגביר את רמת התחרות במערכת הפיננסית.

צומצם היתרון במידע של בנק בו מנוהל חשבון העו"ש של הלקוח על ידי מערכת נתוני אשראי וכן מקודמות רפורמות שנועדו לשפר את יכולת השוואה של לקוחות בין מוצרים וספקים פיננסיים שונים.

קיימים מאפיינים שונים של שוק האשראי היוצרים חסמי כניסה והתרחבות עבור ספקי אשראי וכן חסמים למעבר של לקוחות ביניהם. כפי שפורט בפרק ב', בשנים האחרונות הממשלה והמאסדרים השונים פעלו רבות להסרת חסמים אלו במטרה להגביר את התחרות בשוק האשראי הקמעוני. הרפורמות והצעדים השונים שקודמו התבססו על תפיסה שלפיה התחרות בשוק הפיננסי נשענת על שלוש רגליים: כניסת שחקנים חדשים; מעבר קל בין ספקים; והגברת יכולת השוואה של לקוחות. כניסת שחקנים חדשים לענף צפויה להרחיב את היצע המוצרים שזמינים לציבור הלקוחות ותגדיל את האיום התחרותי על השחקנים הקיימים. אולם כדי שהאיום התחרותי יתממש, יש להגביר את רמת התחרות גם מצד הביקוש, על ידי הגברת יכולת התיחור והמעבר של הלקוחות. יש להבטיח שלקוחות יוכלו לעבור בפועל בין ספקים קיימים וחדשים, בקלות, בנוחות ובמהירות וכן לצרוך שירותים ממגוון של ספקים שונים. לבסוף, עוד בטרם קבלת החלטה על מעבר מספק לספק, על הלקוחות לבחון האם ביכולתם להיטיב את מצבם הפיננסי באמצעות מעבר ולשם כך יש לייצר תשתית להשוואה בין ספקים שונים.

נוכח תפיסה זו, פעלו הממשלה והמאסדרים לקידום צעדים שונים בשלושת צירים אלה:

כניסת שחקנים חדשים

אחד מחסמי הכניסה המאפיינים את שוק האשראי ושווקים קשורים אחרים, הוא היתרון לגודל ולהיקף. יתרון לגודל יכול לנבוע למשל עלות כניסה גבוהה הנובעת מהצורך בפריסת סניפים רחבה, הקמת מערכת מחשוב מתקדמת, קיומן של דרישות רגולטוריות מכבידות ועוד.. יתרון להיקף יכול

לנבוע, למשל, מחסכון של עלויות באספקת מגוון מוצרים ללקוחות על בסיס אותה תשתית וידע (לדוגמה, אותו סניף מספק הן שירותי תשלום ופיקדון והן מתן אשראי).

כדי להקטין חסם זה ולהקל על כניסת בנקים חדשים הפחית הפיקוח על הבנקים באופן משמעותי את דרישות ההון ודרישות רגולטוריות נוספות מבנקים חדשים. בנוסף אישר משרד האוצר מענק ממשלתי בסך של 200 מיליון ש"ח להקמת לשכת שירותי מחשוב בנקאים, שתספק שירותים לכלל הגופים הפיננסיים שיהיו מעוניינים בכך המענק מוזיל באופן ניכר את עלות הקמת התשתית הטכנולוגית ומערך המידע המסחרי שדרוש לבנק ושמהווה את אחד מחסמי הכניסה העיקריים לתחום הבנקאות. בחודש מרץ 2019 נבחרה חברת TCS כספק הזוכה לקבלת המענק. במרץ 2021 החלה לפעול לשכת שירותי המחשוב הבנקאים של חברת TCS שנבחרה על ידי הוועדה והיא מעמידה את שירותיה לבנק הדיגיטלי הראשון שהחל להציע את שירותיו בעת האחרונה (במסגרת השקה לקרובים). פעילות הלשכה מוזילה את עלויות ההקמה של גוף פיננסי חדש בישראל באופן משמעותי ובכך מסירה חסם מרכזי לכניסת שחקנים חדשים לתחום. לסיכום, ניתן כבר לראות את התמורה של הצעדים שפורטו לעיל בדמות כניסת בנק חדש לאחר שנים בהם לא הוקם בנק חדש ונצפה להמשיך ולראות את פירות רגולציה זאת.

כמו כן הושלמה הפרדת חברות כרטיסי האשראי כאשר MAX (לשעבר לאומי קארד) הופרדה מבנק לאומי וישראלכרט מבנק הפועלים. עם השלמת ההפרדה הפכו שתי חברות כרטיסי האשראי לשני שחקנים פיננסיים עצמאיים שצפויים להתחרות בבנקים בתחומי התשלומים והאשראי, במקביל להקטנת נתח השוק של הבנקים הגדולים ולהקטנת הפערים בינם לבין הבנקים הבינוניים, דבר שנועד להקל על התחרות בינם.

אחד הגורמים שמקשים על שחקנים חוץ בנקאיים חדשים לבסס את מעמדם בשוק ומונע כניסה של שחקנים חדשים הוא הנחיתות בין השחקנים החוץ-בנקאים לבין הבנקים בכל הקשור בעלויות ובהיקף מקורות המימון.¹⁹ בעוד שבנק רשאי להשתמש בפיקדונות הציבור לצורך מתן אשראי, גוף חוץ-בנקאי לא מקבל פיקדונות ועליו להשתמש באפיקי מימון אחרים, כשארוב הגופים החוץ-בנקאים מתממנים באמצעות הבנקים שבהם הם מתחרים. הבדל זה מעניק יתרון מובנה לתאגידים הבנקאים בתחרות עם הגופים החוץ-בנקאים ומגביר את התלות של הגופים החוץ-בנקאים בבנקים. בשנים האחרונות נעשו מספר צעדים כדי לגוון ולהרחיב את אפשרויות המימון של הגופים החוץ-בנקאים, אולם עדיין יש היום הגבלות על הגופים החוץ-בנקאים בנושא, ביניהם סעיף 21 לחוק בנקאות רישוי, תשמ"א. הממשלה ממשיכה לקדם חקיקה שתרחיב את מקורות ההון של הגופים הפיננסיים.

קושי נוסף לכניסת והתרחבות גופים חוץ-בנקאים שמציעים שירותים המתחרים בבנקים, הוא התלות שלהם, כמו כל גוף אחר, בבנקים לשם פעילותם. רשות התחרות²⁰ ערכה בדיקה במטרה להבין את פעילותן של חברות העושות שימוש בטכנולוגיה חדשנית על מנת לספק שירותים פיננסיים

¹⁹ מצד שני נציין שלשחקנים החוץ בנקאיים יתרון הנובע מהדרישות הרגולטוריות המקלות החלות עליהם.

²⁰ מחקר שוק בעניין חברות הפינטק וקשיים בפעילות מול המערכת הבנקאית, פורסם סופית 3 במאי 2021. ניתן לעיין

כאן: <https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/marketresearch-pintec>

"(חברות פינטק)" – וביניהן גופים הפועלים במתן אשראי או בהפעלת פלטפורמה לתיווך באשראי (הלוואות P2P) – את הקשיים שהן מצויות בהם וסיבותיהם בכל הנוגע לפתיחה ולניהול של חשבון בנק בישראל. מבדיקת הרשות עלה כי אף על פי שהבנקים רואים את חברות הפינטק כאיום תחרותי, בחלק מתחומי הפעילות שלהם, לא נמצאו ראיות שהתנהלות הבנקים כלפי חברות הפינטק נובעת מהאיום התחרותי שהבנקים רואים מחברות הפינטק. הבדיקה של רשות התחרות העלתה כי יש בדרישות שמטילים הבנקים כדי להקשות על חברות הפינטק לפתוח ולנהל חשבון בנק – תשומה שהיא חיונית לפעילותן. על פי בדיקות רשות התחרות, קבלת רישיון וקיומו של צו איסור הלבנת הון ייעודי הם הכרחיים לשם פעילות הגוף, אך גם גופים בעלי רישיון שכפופים לצו כאמור נתקלים בקשיים בבואם לפתוח חשבונות בנק או לנהל את פעילותם בהם. חלק מהקשיים נובעים ממדיניות ונהלי איסור הלבנת הון שגיבשו הבנקים כאשר רשות התחרות מצאה כי אלו מציבים לעיתים דרישות אשר חלקן מתבררות להיות בלתי ישימות, מעכבות ואף מונעות את כניסתן של חברות הפינטק לפעילות בישראל ולהתחרות בבנקים. רשות התחרות המליצה על מספר צעדים לפתרון סוגיה זו, ביניהם: קידום מהיר של מתן רישיונות וצווי איסור הלבנת הון ייעודיים והקמת צוות בין-משרדי שיגבש פרקטיקות נאותות ודגלים לבנים לבנקים ועוד. יישום המלצות אלה יסייע להורדת החיכוך המובנה בין בנקים וחברות פינטק ויתרום ליצירת מערכת פיננסית תחרותית ומתקדמת בישראל. גם מבדיקות שבוצעו על-ידי הפיקוח על הבנקים עולה כי ישנם מקרים בהם בפני חברות הפינטק, גם כאלו שקיבלו רישיון, עומדים אתגרים אשר מעכבים את יכולת ההתפתחות של חברות אלו בישראל. לפי עמדת הפיקוח על הבנקים, אתגרים אלו נובעים בעיקר מהיעדר רגולציה ופיקוח ייעודיים לחברות אלו (כגון היעדר צו איסור הלבנת הון ומימון טרור ייעודי); מציאות אשר מגבירה, בין השאר, את החיכוך האמור בפתיחה וניהול חשבונות בנק של חברות אלו בישראל. הפיקוח על הבנקים ממשיך לפעול לקידום הנושא, מתוקף סמכותו, התמחותו המקצועית ואחריותו כגורם האמון על הסדרת יישום משטר הלבנת הון במערכת הבנקאית, ובכלל זה הסדרה וגיבוש פרקטיקות נאותות ודגלים לבנים.

מעבר קל בין ספקים

הסרבול והזמן שלוקח להעביר את החשבונות בין בנקים שונים וחיובות האמון של הלקוחות בגוף הפיננסי שממנו הם צורכים שירותים, מהווים חסם למעבר לקוחות בין בנקים שונים (כספקי פיקדונות).

רפורמת הניידות בין בנקים ("מעבר בקליק") שצפויה להיכנס לתוקף בספטמבר 2021, פותרת את הסרבול שכרוך במעבר בין בנקים ומאפשרת ללקוחות מערכת הבנקאות להעביר את פעילותם הפיננסית מבנק אחד לאחר, באופן מקוון, נוח, מהיר ובטוח וללא עלות. בכך תסיר הרפורמה את אחד החסמים המשמעותיים ביותר לתחרות בין בנקים שהוא חסם המעבר וסביר שתסייע ליצירת איום תחרותי, שיגביר את רמת התחרות במערכת הפיננסית.

הגברת יכולת ההשוואה של לקוחות

לבנק שבו מנוהל חשבון העובר ושב של הלקוחות יש יתרון אינהרנטי שמקשה על שחקנים אחרים להציע הצעות ערך ללווים פוטנציאלים (שאינם מנהלים אצל אותו שחקן חשבון עו"ש): לבנק יש מידע רב על הלקוחות, מידע שלא זמין לבנקים אחרים ולגופים חוץ-בנקאיים. נתונים אלו אינם

זמינים כיום להעברה לצדדים שלילים. המידע יכול היה לשפר את יכולתם של ספקי אשראי אחרים להעריך את סיכוני האשראי של הלקוחות שלהם ולהציע להם הצעות המותאמות לצרכיהם. היתרון של הבנק מתחזק ככל שיש בידיו מידע רב ומגוון יותר. היתרון של הבנק עלול להקנות לו כוח שוק כלפי הלקוחות, שמאפשר לו להציע להם תנאים נחותים מאלה שהיו מוצעים בתנאי תחרות מלאה²¹.

המחסור במידע קיים גם מצד הלווים ובפרט הלווים הצרכניים; מורכבות השירות מייקרת את עלויות החיפוש בשל הקושי לערוך השוואה פשוטה ומהירה בין ספקים ומהווה לכן חסם למעבר של לקוחות בין ספקים. כמו כן, ניכר שללקוחות הישראלים יש נטייה לצרוך מגוון שירותים פיננסיים בסיסיים כ"סל שירותים"²², כשהמוצר המוביל הוא ניהול חשבון העובר ושב. מאפיין זה יוצר חסם כניסה והתרחבות בשווקים שונים²³, ביניהם שוק האשראי, כשרוב הסיכויים הם שפרטים יילוו מהבנק שבו הם מנהלים את חשבון העובר ושב, בהשוואה לספק אחר (בנקאי או חוץ-בנקאי). כמו כן רואים לקוחות יתרון ביכולתם לגשת לכלל המידע הפיננסי שלהם במקום אחד, מאפיין נוסף שתורם לנטייתם לצרוך את כלל השירותים כסל אחד.

חוק נתוני אשראי, התשע"ו-2016, הרחיב את היקף המידע שמשותף במסגרת המערכת לשיתוף בנתוני אשראי על לווים שהם משקי בית, במטרה לשפר את גישתם של מלווים אחרים למידע על לווים. יש לציין שמספר גופים חוץ-בנקאיים החליטו להצטרף למאגר בהתנדבות, מה שמעיד על יכולת התרומה של המאגר לגופים אלה. נצפה שעם הימשכות פעילות המאגר כך יעשו בו שימוש יותר מלווים ולווים וההשפעה על התחרות תגבר. מאידך, נציין כי ישנם נתונים הקשורים ליכולת ההחזר של הלווה שאינם נכללים במאגר (למשל, אינו כולל מידע על הכנסות). כמו כן, המידע הוא על לקוחות פרטיים בלבד ומשכך עשוי לסייע לשיפור רמת התחרות בקרב משקי הבית ואינו מסייע לעסקים קטנים וזעירים. חסם המידע שתואר לעיל, קרי פערי המידע בין הבנק שבו מתנהל חשבון הלקוחות לבין שאר השחקנים בשוק, מהווה חסם משמעותי להתרחבותם של שחקנים קטנים ולכניסתם של שחקנים חדשים..

הממשלה והמאסדרים שנוגעים בדבר פועלים להגברת יכולת ההשוואה של לקוחות בין מוצרים וספקים פיננסיים שונים. בשנים האחרונות מקודמת בישראל הבנקאות הפתוחה ובתוך כך פועלת הממשלה להסדרת הוראות לעניין צפייה במידע פיננסי מקוון (ראה סעיף ב.1.ג) הסדרה זו תאפשר לגופים פיננסיים בעלי רישיון, לקבל, בהסכמת לקוחות, גישה מקוונת למידע פיננסי אודותם מכלל הגופים הפיננסיים עמם התקשרו הלקוחות. על בסיס מידע זה ניתן יהיה להציע שירותים כמו ריכוז המידע מכלל הגופים הפיננסיים במקום אחד, השוואת עלויות וייעוץ פיננסי - והכל לטובת הלקוחות ולשם סיוע בהתנהלותם הפיננסית. **הצפייה היא ששירות זה יסייע להתגבר על כמה מהחסמים**

²¹ נייר עמדה עבור הוועדה לבחינת התחרות בענף הבנקאות - סוגיית חברות כרטיסי האשראי, חטיבת המחקר, 18 ביולי (לא פורסם).

²² הוועדה לבחינת התחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים, דוח מסכם, 1 בספטמבר 2016.

²³ בשווקים אחרים הכוונה למוצרים אחרים ולא לניהול חשבון עובר ושב. בתמורה לתשלום עמלות רוכשים הלקוחות מהבנקים שירותי ניהול חשבון עובר ושב (הפקדת הכספים בחשבון, שמירתם באמצעי התשלום השונים). בהתאם ניתן לנתח את מצב התחרות בשוק זה, אך בחרנו שלא לעשות כן.

המרכזיים לתחרות בשירותים בנקאים ובעיקרם הקושי של לקוחות להשוות בין מוצרים של ספקים שונים, כדי להבין האם מעבר לגוף פיננסי אחר, ייטיב עימם וכן הנטייה של לקוחות לרכז את מרב הפעילות הפיננסית שלהם בגוף פיננסי אחד. קידום הסדרה זו נתקל בקשיים (להרחבה ראו סעיפים ב.1.ג. ו-ג.3.), אך עם השלמת ההסדרה נצפה לשיפור ברמת התחרות גם בשוק האשראי הקמעוני.

לסיכום, כלל הצעדים שמתוארים לעיל משלימים זה את זה והיישום של כולם יחד נדרש כדי להבטיח שהיכולת התחרותית שגלומה בהם תתממש במלואה. היישום של חלק מהצעדים כבר החל והבשלתם המלאה צפויה רק בעוד כמה שנים. היישום של חלק נוסף מהצעדים מתעכב (להרחבה ראו פרק ב.1.)

עם סיום יישום מכלול הצעדים והבשלתם, אנו צפויים לראות שינוי משמעותי במבנה השוק הפיננסי וברמת התחרות בו לטובת ציבור הלקוחות. אי לכך, ניתוח התחרות בשוק האשראי הקמעוני שיוצג בהמשך הפרק, יהווה אינדיקציה מסוימת, אך כלל לא מלאה, להשפעה שהייתה לצעדים השונים שקידמו הממשלה והמאסדרים שנוגעים בדבר להגברת רמת התחרות ושתהיה לקידום יתר הצעדים ויש להתייחס לניתוח זה בהתאם.

ג.3. השחקנים שפועלים בשוק האשראי הקמעוני

סעיף זה מעדכן על השחקנים הפעילים בשוק והשינוי שחל בהם מדצמבר 2016: ניתן רישיון לבנק דיגיטאלי חדש והוא החל את פעילותו במסגרת השקה לקרובים. מלבד זאת, פועלים בישראל שישה בנקים עצמאיים לאחר מספר מיזוגים בשוק. בשנת 2017 ו-2018 ניתן רישיון לשני סולקים חדשים, אך אלו טרם החלו לפעול. נמשך הליך מתן הרישיונות לגופים מוסדרים. בשנה האחרונה חלה התקדמות משמעותית בהליכי הרישוי של גופים אלו עם זה, בחלק מבקשות הרישוי הן של שחקנים חדשים ואלו מנועים מלפעול ועוד שחקנים רבים פועלים מכח אישור המשך עיסוק זמני ולא מכוח רישיון קבוע.

הגופים שרשאים לספק אשראי בישראל הם²⁴: תאגידים בנקאים²⁵, גופים מוסדיים²⁶, חברות כרטיסי האשראי²⁷, ספקי אשראי חוץ-בנקאי (להלן: "גופים מוסדרים"²⁸), אגודות פיקדון ואשראי²⁹, גופים שמתווכים אשראי מגורמים פרטיים לגורמים פרטיים (להלן: "חברות P2P"³⁰), ונתני שירותי פיקדון ואשראי בלי ריבית (אשראי מגמ"חים) ואשראי ממקורות ממשלה.

להלן נעמוד על סוגי השחקנים המרכזיים בשוק ועל השינויים שחלו ביחס אליהם מדצמבר 2016³¹.

²⁴ בדוח זה שוק האשראי מוגדר כסך האשראי שמשופק על ידי כלל ספקי האשראי בישראל כפי שפורטו לעיל. השוק כולל אשראי שמשופק דרך הלוואות קצובות, מסגרות אשראי, ניכיון שוברים וצ'קים ועוד. בשלב זה, בין היתר לאור מאפייני הנתונים שבהם השתמשנו, לא יצרנו הבחנה בין שווקים גאוגרפיים שונים, למרות שעשויים להיות שווקים נפרדים ובפרט משתנה פריסת הבנקים מאזור לאזור ויש ישובים עם סניף של בנק אחד בלבד. כמו כן לא יצרנו הבחנה בין משקי בית שונים, הגם שיש בנקים שמתמקדים באוכלוסייה עם מאפיינים ייחודיים, למשל מיעוטים. במסגרת העבודה, כשהדבר נדרש והתאפשר, הבחנו בין אשראי צרכני לבין אשראי לעסקים קטנים וזעירים. בחלק זה שכולל דיווח על מספר השחקנים הפועלים בענף, לא יצרנו הבחנה בין אשראי צרכני לבין אשראי לעסקים קטנים. הסיבה לכך היא מחסור (זמני) בנתונים מרשות שוק ההון, ביטוח וחיסכון. בנוסף נציין שאין בישראל תאגידים בנקאים או סולקים שפועלים רק בשוק העסקי או הצרכני ולכן ההבחנה לא נדרשת בהיבט זה.

²⁵ תאגיד בנקאי בהתאם לחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981.

²⁶ גופים מוסדיים כוללים: קרנות הפנסיה, קופות הגמל וחברות ביטוח בהתאם לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (ביטוח), תשמ"א-1981 ולחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (קופות גמל), תשס"ה-2005; הניתוח הכללי בחלק זה, כמו גם במסמך כולו, לוקח בחשבון גם אשראי כנגד כספי עמיתים או מבוטחים מהגופים המוסדיים, אך לא עוסק בענף זה בפירוט - מתוך השקפה שאשראי מסוג זה שונה במהותו ואינו תחליפי קרוב לסוגי האשראי הנידונים כאן.

²⁷ בפועל כמנפיק וכסולק. בהתאם לאמור בחוק הבנקאות (רישוי), תשמ"א-1981 ובחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016.

²⁸ גופים שעוסקים במתן אשראי בהתאם לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016.

²⁹ אגודה שעוסקת במתן שירותי פיקדון ואשראי בהתאם לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016 מחיל חובת רישוי אגודות אשראי.

³⁰ גופים שעוסקים במתן אשראי ישירות מגורמים פרטיים אחרים בהתאם לאמור בחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016.

³¹ דוח הוועדה הראשון פורסם ביום 22 במאי 2018 ועדכן על השינוי שחלו במספר השחקנים בשנה שקדמה לו, קרי מאי 2017. בדוח הנוכחי הוחלט לייצר אחידות בכל סעיפי הדוח ולהתייחס בכלל הניתוחים לדצמבר 2016. נציין שמאחר שלא חלו שינויים בשחקנים בתקופה שבין דצמבר 2016 לדצמבר 2017, ההחלטה לא משנה את הניתוח.

גופים שמפוקחים על ידי הפיקוח על הבנקים

בנקים: נכון להיום פועלים בשוק הבנקאות הישראלי ששה בנקים עצמאיים – בנק הפועלים, בנק לאומי, בנק מזרחי, בנק דיסקונט, הבנק הבינלאומי ובנק ירושלים. במאי 2019 אושר מיזוג של בנק דקסיה עם בנק מרכנתיל (חברת בת של בנק דיסקונט). בתחילת 2019 מוזג בנק אוצר החייל עם הבנק הבינלאומי ובדצמבר 2019 אושר מיזוג של בנק איגוד עם בנק מזרחי בתנאים מסוימים. בספטמבר 2019 ניתן רישיון לבנק חדש (הבנק הדיגיטלי הראשון). כאמור לעת עתה הוא מציע את שירותיו במסגרת השקה לקרובים – "friends and family".

סולקים: בישראל פועלים היום שלושה סולקים: ישראלכרט, MAX ו.כ.א.ל. כפי שהורחב לעיל הופרדו ישראלכרט ומקס מהתאגידים הבנקאים שהחזיקו בהן (הפועלים ולאומי, בהתאמה), בעוד ש.כ.א.ל מוחזקת עדיין בידי בנק דיסקונט.

בנוסף העניק בשנת 2017 ו-2018 הפיקוח על הבנקים שני רישיונות לסולקים חדשים, שנמצאים בשלבי הקמה ולאחרונה קיבלו רישיון מהסכמות הבין-לאומיות, שנדרש להתחלת פעילותם.

גופים שמפוקחים על ידי רשות שוק ההון

אגודות פיקדון ואשראי: בחודש מרץ 2021 הוענק לאופק אגודה שיתופית לניהול הון בע"מ רישיון מוגבל לצרכי הקמה. מלבד זה אין נכון להיום בקשות נוספות לרישיון למתן שירותי פיקדון ואשראי. אגודות פיקדון ואשראי טרם פועלות בשוק. הרישיון שניתן לאופק הוא רישיון מוגבל שאינו מאפשר מתן שירות ללקוח בעת הנוכחית.

חברות P2P: נכון ליום 14 ביולי 2021, בשוק פועלים 8 גופים כאשר 3 מתוכם פועלים מכוח רישיון ו-5 מכוח אישור המשך עיסוק (כולם בהיקף פעילות נרחב כהגדרתו בחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016). מלבד זאת 2 גופים חדשים נוספים אשר הגישו בקשות לרישיון בסיסי נמצאים בהליך רישוי, ו-11 בקשות לרישוי בסיסי נדחו עד היום.

מעמידי אשראי:

נכון ליום 14 ביולי 2021, 1,456 חברות הגישו בקשות לרישיון למתן אשראי (198 מורחבים ו 1,258 בסיסים) 807 חברות פועלות בשוק (149 מורחבים ו 658 בסיסים), מהן 560 חברות קיבלו רישיון (132 רישיונות מורחבים ו-428 רישיונות בסיסים) ו-247 בעלי היתר המשך עיסוק (17 מורחבים ו-230 בסיסים). חברות בעלי אישור המשך עיסוק נמצאות בהליך בחינת מתן רישוי. מסדך הבקשות נדחו 431 בקשות (27 מורחבים ו-404 בסיסים). תוקף הרישיון שניתן ל-39 חברות פגוהן טרם הגישו בקשה לחידוש הרישיון (7 מורחבים ו 32 בסיסים), 12 בקשות לחידוש רישיון נדחו ופג תוקף הרישיון (1 מורחב ו 11 בסיסים). 167 בקשות של מבקשי רישיון חדשים (14 מורחבים ו 157 בסיסים), נמצאות בטיפול וטרם אושרו ולכן חברות אלה טרם פועלות בשוק.

מאחר שהליך הסדרת פעילותם של בעלי רישיון למתן אשראי הוא חדש, לא ניתן לדעת באופן חד-משמעי מהו השינוי שחל במספר השחקנים שמספקים (או מעוניינים לספק) אשראי. מצד אחד ידוע שנכנסו גופים חדשים ושכניסתם מהווה אינדיקציה לשיפור בתנאים לתחרות בתחום, אך מהצד השני יש חברות שפעלו בשוק ובחרו שלא להמשיך לפעול בו לאור הצורך ברישוי ופיקוח וזה בנוסף

לחברות שפנו לקבלת רישיון, אך סורבו ויצאו עקב כך מהשוק. יש לקחת בחשבון את עצם העובדה שהרחקת גורמים בעייתיים מהשוק והכנסת התחום לפיקוח ולרגולציה, מסייעת לתחרות בהיבט של יצירה של חלופה לגיטימית בעיני הצרכן למערכת הבנקאית.

לסיכום- חלק מהשחקנים שפעילים בשוק מחזיקים היתר המשך עיסוק שהוא היתר זמני עד להשלמת הליך הרישוי. מעמד היתר זה נתפס הן על ידי הציבור והן על ידי גופים פיננסיים אחרים כנחות בהשוואה לרישיון קבוע. גופים חדשים שלא היו פעילים ערב כניסתו לתוקף של חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים, לא זכאים להיתר המשך עיסוק וכל עוד אין בידיהם רישיון הם לא רשאים לפעול. על רקע זה נקטה רשות שוק ההון בצעדים משמעותיים לטיפול בנושא, כשמצד אחד, חיזקה מאוד את תהליך בחינת בקשות הרישיון באמצעות פרסום נוהל רישוי חדש ועדכני, שמאפשר בחינה מעמיקה של בקשות הרישיון. מנגד, חוזק מאוד מנגנון דחיית בקשות רישיון שלא עומדות באמת המידה המזערית שמצופה מבעל רישיון בתחום האשראי.

יצוין שבחודש יוני 2020 ניתנה החלטה בג"צ שלפיה תוכל הרשות להמשיך ואף להגביר את פעילותה לבחינת בקשות הרישוי שבפניה, על פי התבחינים שנקבעו בנוהל הרישוי מחודש נובמבר 2019. ככל שמבקש הרישיון לא ישלים את הפרטים שמבוקשים לצורך הרישוי על פי הנוהל תוך 60 יום, בקשתו לרישיון תדחה. החלטת בג"צ הביאה לשיפור משמעותי בקצב הרישוי של מלאי מבקשי הרישיון ובפרט של אלה שהוגדרו כעוסקים ותיקים על פי החוק ושהורשו לפעול עד להכרעת הממונה בענינם, ושקודם להחלטת בג"צ נמנעו או התמהמהו עם השלמת הפרטים והמסמכים הנחוצים על פי נוהל הרישוי, חרף הפצרות חוזרות של צוות הרשות בפניהם לסיים את התהליך. ביום 20 ביולי 2021, ובהתאם להחלטת בג"צ העבירה רשות שוק ההון לבית המשפט הודעת עדכון ביחס להתקדמות הליכי הרישוי בו נמסר שמתוך 2,176 בקשות רישיון ובקשות לחידוש רישיון שהיו בפני הרשות במועד בו ניתנה ההחלטה האמורה בעתירות, הסתיים הטיפול ב-1,683 בקשות. כמו כן, נציין שמתוך 493 בקשות רישיון שבשלבי טיפול, 270 בקשות מצויות בשלבים שונים של דחיה (רובן ככולן על רקע ממצאים פלילים), כך שלמעשה, נותרו 223 בקשות רישוי בלבד לטיפול, ו-1,953 בקשות רישוי הסתיים (90%). עוד צוין בהודעת העדכון בתקופה ממועד קבלת ההחלטה האמורה בעתירות, הוגשו לרשות שוק ההון 387 בקשות רישיון חדשות (שהוגשו לאחר המועד האמור), כאשר מתוכן 149 קיבלו רישיון, 25 בקשות נדחו, 26 בקשות בוטלו על ידי המבקשים וב-187 בקשות טרם ניתנה החלטה.

לבסוף, יצוין כי מיום פרסומו של חוק הפיקוח (1.8.16) ועד לסוף לחודש יוני 2021, הוגשו לרשות שוק ההון כ-3,932 בקשות לקבלת רישיון או לחידוש רישיון. 1,392 בקשות מתוכן אושרו תוך שניתן או חודש רישיון; 855 בקשות נדחו על בסיס העילות הקבועות בדיון; 828 בקשות בוטלו על ידי המבקשים עצמם; 529 בקשות מצויות בשלבי רישוי שונים (מסלול רישוי); ו-328 בקשות נמצאות בשלבי דחייה שונים (מסלול דחיה). כלומר, הסתיים הטיפול בכ- 87% מבקשות הרישוי.

ג.4. ניידות, פריקות ופרמיית הלקוח השבוי

סעיף זה מנתח שינויים בתחרות בהקשר של נטיית לקוחות לצרוך מגוון שירותים פיננסיים בסיסיים כ"סל שירותים". העלייה ברמת התחרות עשויה להתבטא במעבר בין תאגידים בנקאיים (תחרות על הסל) או בפריקות הסל הפיננסי וצריכת מוצרים פיננסיים מספקים שונים. אולם, עצם קיומה של האפשרות למעבר קל בין התאגידים או לפריקות הסל יכולה להוות איום תחרותי שיבוא לידי ביטוי בירידה בריביות, גם ללא עלייה בניידות ובפריקות סל המוצרים. עד כה, לא נרשמה מגמת עליה מובהקת בפתיחת חשבונות עו"ש אצל בנק חדש (במקום או בנוסף לחשבון הקודם). אפשר ושינוי כזה יתרחש לאחר השלמת רפורמת מעבר בין בנקים ("מעבר בקליק"). בבחינת פריקות המוצר הבנקאי, נמצאה עליה קלה בלקיחת הלוואה צרכנית מספק אשראי (בנקאי או חוץ בנקאי) בו הלקוח אינו מנהל את חשבון העו"ש (בעיקר בקרב לקוחות עם חשבון עו"ש אחד). במחקר ראשון המבוסס על נתוני מאגר נתוני אשראי נמצא כי לאחר הקמת המאגר חלה ירידה בריביות על הלוואות צרכניות ללקוחות שניהלו חשבון עו"ש בבנק אחד ("לקוח שבוי") ביחס ללקוחות המנהלים מספר חשבונות עו"ש בבנקים שונים (לקוחות שאינם "שבויים"). ממצאים אלו מהווים אינדיקציה ראשונית לכך ששיתוף נתונים דרך מאגר האשראי פועל לצמצום הפערים במחיר האשראי דרך הקטנת התלות של לקוחות בבנק בו הם מנהלים את חשבון העו"ש.

ג.4.א. תמורות בניידות הסל הבנקאי

ללקוחות יש נטייה לצרוך מגוון שירותים פיננסיים בסיסיים כ"סל שירותים"³² ולכן גובר הסיכוי שילוו מהבנק שבו הם מנהלים חשבון עובר ושב בהשוואה למוסד אחר (בנקאי או חוץ-בנקאי). נוסף על כך, נטל הטרחה והזמן שכרוך בהעברת חשבונות בין בנקים שונים וחשיבות האמון של הלקוחות בגוף הפיננסי שממנו הם צורכים שירותים, מהווים גם הם חסם למעבר לקוחות בין בנקים שונים. בהתאם, כדי לבחון את רמת התחרות נדרש גם לבדוק, האם החלו נוטלי אשראי ללוות לאורך זמן יותר מנותני אשראי שהם לא מנהלים אצלם את חשבון העובר ושב שלהם והאם חל גידול במספר הלקוחות שניידו את חשבון העובר ושב שלהם לבנק אחר.

העלייה ברמת התחרות עשויה להתבטא במעבר בין בנקים. כלומר, עבור חלק מהציבור אפשר שנראה עדיין צריכה של סל שירותים פיננסיים בבנק אחד בלבד, אך התחרות על הלקוחות תבוא לידי ביטוי בנייד של כל הסל ובפרט של חשבון העו"ש הראשי שלהם. כמובן שלקוחות יכולים לעבור בנק מסיבות שונות שלא קשורות לתחרות - נישואין, גירושין, עבודה חדשה שקשורה בהסכמים עם בנק מסוים ועוד והפנייה לבנק נוסף יכולה להיות גם תוצאה של איקבלת אשראי מהבנק הקודם. ההנחה שלנו היא שאחוז המעברים מהסיבות הנ"ל לא השתנה על פני זמן בצורה ניכרת ברמה המשקית ולכן אם נראה תמורות בניידות לקוחות, הן עשויות ללמד על שיפור ברמת התחרות.

באזור 1 ניתן לראות את השינוי שחל בשיעור הלווים שעברו לנהל חשבון עו"ש בבנק חדש (בנוסף/במקום חשבון ישן)³³. ניכר כי בין מרץ 2018 לדצמבר 2020 לא חלה מגמת עלייה בשיעור זה.

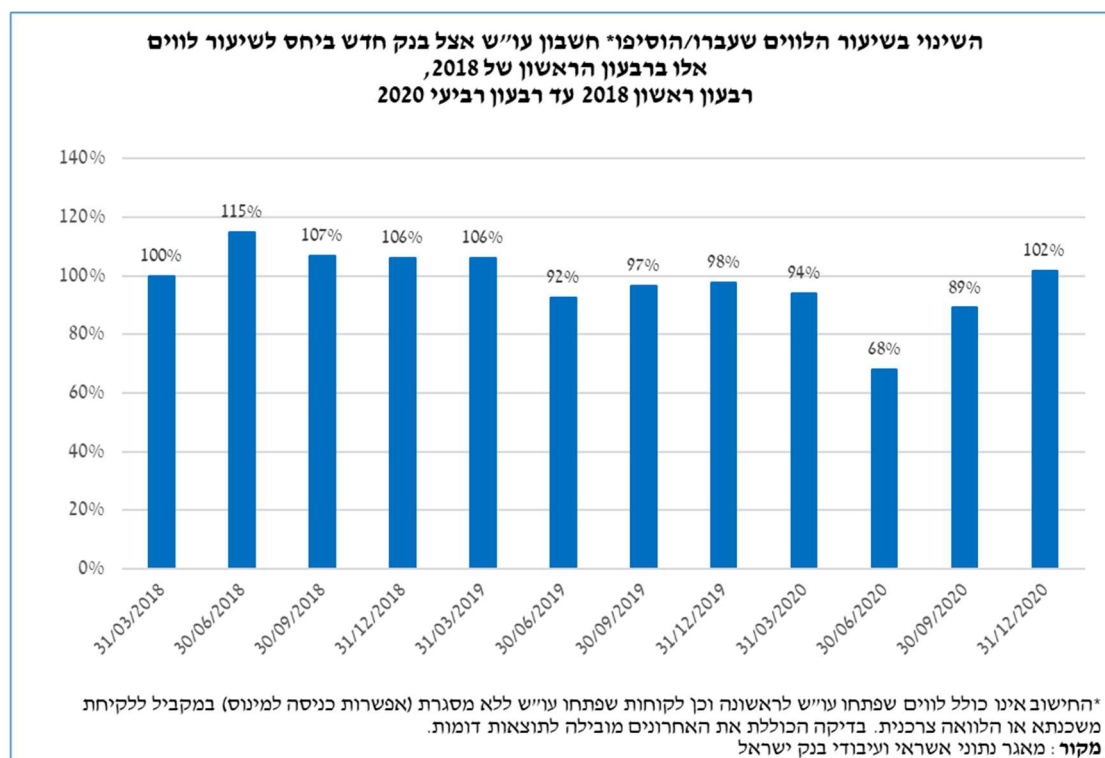
³² הוועדה לבחינת התחרות בשירותים בנקאיים ופיננסיים נפוצים, דוח מסכם, 1 בספטמבר 2016.

³³ הניתוח לא מבחין בין לקוחות שעברו בנק, כלומר החליפו חשבון עו"ש אחד באחר, לבין לקוחות שממשיכים לנהל מספר חשבונות עו"ש. הטעם לכך הוא שיכול לעבור זמן בין פתיחת החשבון החדש לבין סגירה רשמית של החשבון

נציין את הירידה בניוד ברבעון השני של 2020, הירידה נבעה ככל הנראה ממגפת הקורונה ותקופות הסגר (ראו הרחבה נספח ה' - תחרות באשראי קמעוני בימי קורונה) בספטמבר 2021 צפוי לצאת לפועל פרויקט "מעבר בקליק", שעתיד להקל בצורה משמעותית על פתיחה וסגירה של חשבונות עו"ש ובהתאם נצפה שלאחריו, שיעור המעברים יעלה. נציין שבבריטניה שיעור הניידות אמנם לא עלה באופן ניכר לאחר פרויקט דומה, אולם אפשר שהאיום התחרותי, שנובע מאפשרות המעבר, גדל והוא השפיע על היחסים שבין הבנק לבין הלקוחות.

איור 1

לא חלה עליה בשיעור הלקוחות שעברו לנהל חשבון עו"ש בבנק חדש



ג.4.ב. תמורות בפריקות של הסל הבנקאי

אפשרות נוספת היא שגידול ברמת התחרות לא יתבטא במעברים משמעותיים של חשבונות העו"ש, אלא בעיקר בפריקות של הסל הפיננסי: צריכת מוצרים פיננסיים אחרים – כמו הלוואות צרכניות, משכנתות, השקעות וניהול תיק נכסים, פיקדונות, שירותי תשלום וכו', מספקים פיננסיים שונים. ייתכן שאפשרות זו אף עדיפה על חלק ניכר מהלקוחות שלא מעוניינים לנייד את החשבון הראשי שלהם. נציין כי לווים עשויים "לפרוק" את הסל גם כי הבנק שלהם לא הסכים להעמיד להם אשראי. בפרט בהקשר זה נציין כי יש אינדיקציות לבידול בשוק האשראי ובפרט כי אפשר וספקי אשראי חוץ בנקאיים מעמידים אשראי ללקוחות מסוכנים יותר מאלו שנוטלים אשראי מבנקים. בידול

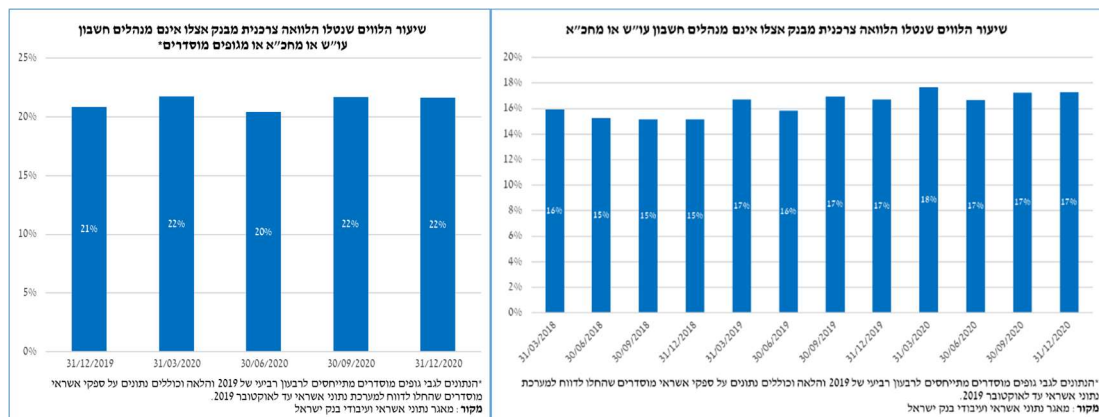
הישן בשל אילוצי משרדנות וכן אפשר שהלקוחות משאירים את שני החשבונות אך משתמשים בפועל רק בחשבון אחד. כאמור בגלל אילוצי נתונים הנתון כולל גם חשבונות חדשים וגם חשבונות הנלווים ללקיחת הלוואה.

דומה יכול להיות בין בנקים שונים (למשל ייתכן ובנקים שונים מעמידים אשראי צרכני ללווים עם מאפיינים כלכליים חברתיים שונים).

הנתונים ובהתאם איור 2 מחולקים לשני חלקים: האיור הימני מציג את שיעור הפריקות של לוויים שלקחו הלוואה מחכ"א או מבנק אצלו לא ניהלו חשבון עו"ש (בחצי השנה שקדמה ללקיחת ההלוואה). האיור השמאלי כולל גם נתונים על גופים מוסדרים מסוימים בנוסף לבנקים ולחכ"א (חלק מהגופים המוסדרים מדווחים למערכת נתוני אשראי גופים אלו החלו לדווח בשלב מאוחר יותר מבנקים וחכ"א, הניתוח מתייחס רק לגופים מוסדרים שהחלו לדווח למערכת עד לאוקטובר 2019). האיור מציג את שיעור הפריקות של לוויים שלקחו הלוואה מגוף מוסדר או מחכ"א או מבנק אצלו לא ניהלו חשבון עובר ושב (בחצי השנה שקדמה ללקיחת ההלוואה) ובהתאם שיעור הפריקות לפי איור זה גבוה יותר ועומד על כ-20% בהשוואה לשיעור הפריקות בקרב חכ"א ובנקים שעומד על כ-17%. מבחינת המגמה ניתן לראות עליה קלה בשיעור הפריקות בקרב חכ"א ובנקים בין הרבעון הראשון של 2018 לרבעון האחרון של 2020 ואילו אין מגמה עליה בשיעור הפריקות הכולל (המתייחס גם לגופים מוסדרים) בתקופה הקצרה שנבדקה (בין רבעון רביעי של 2019 לרבעון אחרון של 2020). עוד ניתן לראות באיור 2 שרוב הלוויים נוטלים הלוואה צרכנית מהבנק שבו הם ניהלו חשבון עו"ש בחצי השנה שקדמה לנטילת ההלוואה (אין ביכולתנו לדעת האם מדובר בחשבון העובר ושב הראשי שלהם שאליו הם מעבירים משכורת).

איור 2

כ-20% מהלוויים נוטלים הלוואה צרכנית מספק אשראי שאצלו הם לא מנהלים חשבון עו"ש וחלה עליה קלה בשיעור זה

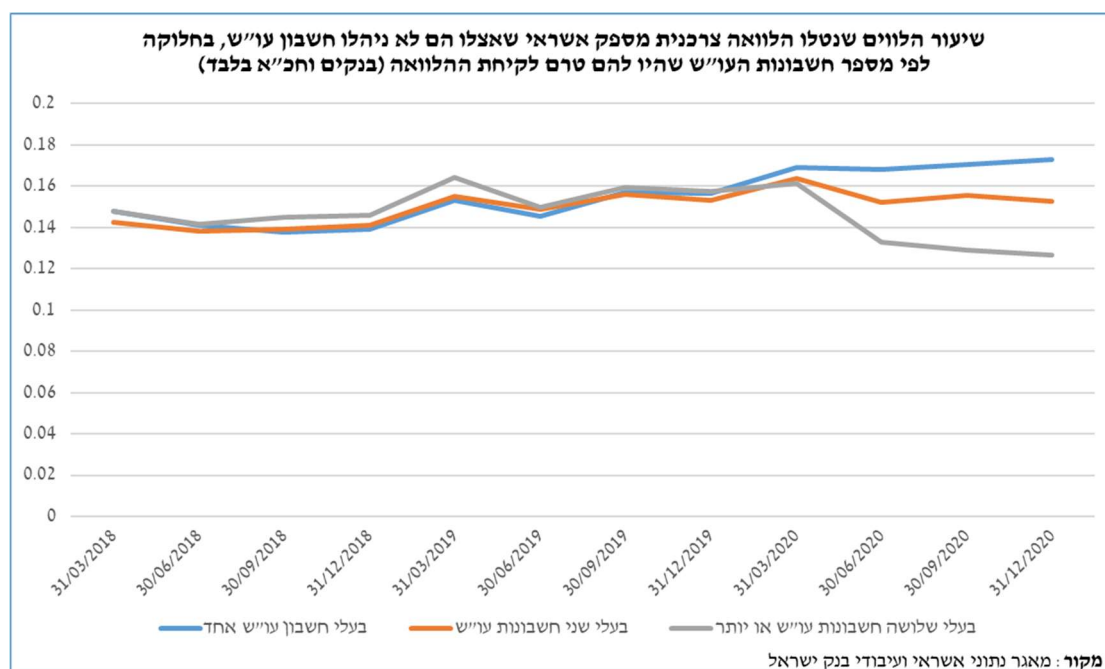


בחינה של שיעורי הפריקות לפי מספר חשבונות העו"ש שמנהלת הלווה, מלמדת שחלה עלייה מסוימת בשיעורי הפריקות של לוויים עם חשבון עו"ש אחד ויציבות יחסית בשיעורי הפריקות של לוויים עם שני חשבונות עו"ש וירידה בשיעורי הפריקות של לוויים שמנהלים שלושה חשבונות עו"ש ויותר (איור 3). אפשר שמאגר נתוני אשראי וצעדים נוספים צמצמו בהתאם את שיעורי הפריקות של לוויים עם מספר חשבונות עו"ש גבוה משלושה, למשל, בגלל שגילוי מידע זה (באמצעות מאגר נתוני אשראי) נתפס כמידע שלילי על ידי הבנקים. המאגר וצעדים נוספים שבוצעו הגבירו במקביל את התחרות והקלו על קבלת הצעות אטרקטיביות גם מבנקים שבהם הלוויים לא ניהלו חשבון עו"ש.

נציין כי איור 3 מתייחס רק לאשראי בנקאי ולאשראי של חכ"א מאחר ורק לגבי אלו יש בידנו נתונים לאורך כל התקופה הנסקרת המאפשרים לראות את הפיצול במגמות בחלוקה למספר חשבונות.

איור 3

עליה בשיעור הלווים שלקחו הלוואה מספק אשראי אצלו אינם מנהלים חשבון עו"ש והם בעלי חשבון עו"ש אחד בלבד. וירידה בשיעור זה עבור לווים המנהלים יותר משלושה חשבונות עו"ש.



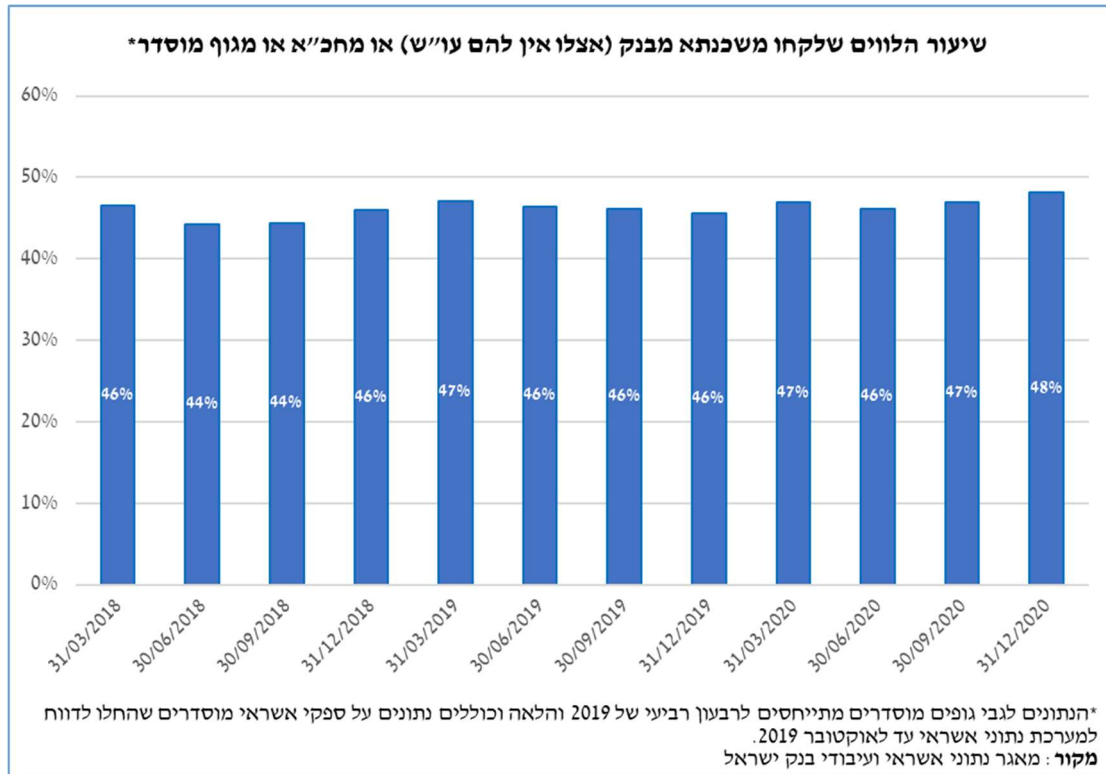
באיור 4 ניתן לראות שבניגוד לאשראי צרכני, "פריקות" הלוואות המשכנתה נפוצה בהרבה וכ-45% מהלווים נוטלים משכנתה מספק אשראי שאצלו הם לא ניהלו חשבון עו"ש (טרם לנטילת המשכנתה). ברם לא נרשמה מגמת עלייה בשיעור זה. נציין שאפשר שכוח השוק במשכנתות (ככל שקיים) לא מרוכז בידי בנק האם של הלווים (ולכן בידי ספקי העו"ש המרכזיים), אלא בידי שחקנים אחרים.³⁴ נציין שאיור 4 כולל גם את שתי תקופות (עד הרבעון השלישי של 2019 הנתונים מתייחסים לבנקים וחכ"א בלבד ולאחר מכן הנתונים מתייחסים גם לגופים מוסדרים החלו לדווח למאגר לאחר אוקטובר 2020), אך משום שפעילות גופים חוץ-בנקאים היא זניחה, לא ניכר שינוי בשיעור בין התקופות ובהתאם לא התייחסנו בנפרד לשיעור הפריקות אצל גופים מוסדרים וחכ"א.

³⁴ רשות התחרות- בעיות אינפורמציה בשוק המשכנתאות בישראל: פיזור מחירים וחיפוש.

https://www.gov.il/BlobFolder/reports/mortgagemarket-draft/he/marketresearch_%D7%93%D7%95%D7%97%20%D7%90%D7%99%D7%A0%D7%A4%D7%95%D7%A8%D7%9E%D7%A6%D7%99%D7%94%20%D7%9E%D7%A9%D7%9B%D7%A0%D7%AA%D7%90%D7%95%D7%AA%20%D7%97%D7%9C%D7%A7%20%D7%A2%D7%99%D7%A7%D7%A8%D7%99.pdf

איור 4

כמחצית מהלווים שלקחו משכנתא מספק אשראי אצלו אינם מנהלים חשבון עו"ש



ג.4.ג. פרמיית לקוח שבוי³⁵

תמורות בפרמיית הלקוח השבוי בקרב לקוחות בלעדיים והשפעת מאגר נתוני האשראי

גם אם לוויים נוטים עדיין לרכוש סל מוצרים בבנק אחד, הדבר לא בהכרח בעייתי מבחינה תחרותית, כל עוד לוויים אלה מתמקחים ומצליחים לקבל את ההצעה הכדאית ביותר עבורם מהבנק שבו הם מנהלים חשבון עו"ש. כלומר, ניתן להניח שרכישת כל המוצרים ממקום אחד נוחה ופשוטה ללקוחות וגם בהינתן טכנולוגיה טובה להשוואת עלויות, אפשר ולקוחות יעדיפו לצרוך סל מוצרים במקום אחד. הבעייתיות מבחינת הלקוחות היא שבהעדר איום תחרותי אמין, מתאפשר לבנק האם³⁶ לגבות פרמיה עודפת מ"לקוחותיו השבויים".

הספרות מצביעה על יתרון משמעותי של בנק האם שעשוי לאפשר לו להציע אשראי בתנאים טובים יותר מבנקים אחרים. הסיבה לכך נעוצה בבעיית המידע הא-סימטרי שעומדת מתמודדים מלווים.

³⁵ חלק זה מבוסס על מחקר משותף שביצעו נמרוד שגב וטלי בנק מבנק ישראל עם מאיה שטאון מהאוניברסיטה העברית.

³⁶ בנק האם הוא הבנק בו מנוהל חשבון העו"ש היחיד/העיקרי של הלקוחות וממנו הם נוטים לרכוש מוצרים פיננסיים נוספים כמו פיקדונות קצובים והלוואות. בגלל אילוצי נתונים התייחסנו לכל הבנקים בהם מנוהלים חשבונות עו"ש כבנק.

בעיית זו עלולה להוביל להקצאה לא יעילה של אשראי ובפרט לקיצוב אשראי, קרי מצב שבו יש לווים שלא מקבלים אשראי הגם שיש להם תוחלת החזר חיובית.

כדי להתמודד עם בעיית המידע הא-סימטרי אוספים המלווים מידע על הלווים. אחת הדרכים לאסוף מידע היא דרך קיומו של קשר ארוך, מקיף והדוק עם הלקוחות (Relationship Banking). הדבר מקנה לבנק־האם, (המחזיק ברשותו מידע רב אודות לקוחותיו), יתרון על פני בנקים אחרים והדבר עשוי להיטיב הן עם בנק־האם (המלווה) והן עם הלווים: המלווה ייחנה מהחזרי אשראי טובים יותר והלווים יקבלו הצעות מאטרקטיביות יותר. מצד שני, בעיקר בשווקים לא־תחרותיים עם חסמי מעבר גבוהים, קיומו של קשר חזק עלול להוביל לפרמיית לקוח שבוי: הבנק יודע שהלווים מתקשים לעבור בנק ולכן יכול לגבות פרמיה עודפת מלקוחותיו.

מאגרי נתונים כדוגמת מאגר נתוני אשראי הם דרך אחרת להתמודד עם בעיית המידע הא-סימטרי. בהתאם נצפה שכל הבדל בתנאי האשראי בין לווים עם קשר חזק ללווים עם קשר חלש, יקטן לאחר הקמת המאגר. באופן מיוחד צפוי המאגר להשפיע הן על נוטלי אשראי שיש להם קשר חזק עם הבנק והן על נוטלי אשראי שהם בלי קשר עם התאגיד הבנקאי או עם קשר חלש: לגבי הראשונים, המידע של התאגיד הבנקאי אודותם כבר אינו נחלתו הבלעדית, בהתאם לכך נצפה שיהיה לאותם נוטלי אשראי קל יותר לפנות לתאגידים בנקאיים אחרים ולא להיה קל יותר להציע להם הצעות אטרקטיביות. בהתאם לכך נצפה ששיעור הריבית על אשראי לנוטלי אשראי עם קשר חזק עם התאגיד הבנקאי ירד. לאחר הקמת המאגר יוכל התאגיד הבנקאי גם לאמוד טוב יותר את הסיכון של נוטלי אשראי, שבגינם היה לו בעבר מידע חלקי בלבד (נוטלי אשראי עם קשר חלש/ללא קשר) ולכן נצפה לכך ששיעור הריבית לנוטלי אשראי אלה ירד גם הוא.

במחקר³⁷ שיפורסם בקרוב בסדרת מאמרים לדיון נמצא שבישראל פרמיית-לקוח-שבוי שאותה שילמו לקוחות שנוטלים אשראי מבנק שבו הם מנהלים את חשבון העו"ש היחידי שלהם (דבר המתיישב עם ממצאים אחרים על רמת התחרות הנמוכה בשוק האשראי בישראל). כמו כן, נמצא שאותה הפרמיה הצטמצמה באופן מובהק לאחר הקמת המאגר. ממצאים אלו מהווים אינדיקציה ראשונית לכך ששיתוף נתונים דרך מאגר האשראי פועל לצמצום הפערים במחיר האשראי דרך הקטנת התלות של לקוחות בבנק בו הם מנהלים את חשבון העו"ש.

³⁷ מחקר משותף שביצעו נמרוד שגב וטלי בנק מבנק ישראל עם מאיה שטאון מהאוניברסיטה העברית.

בסעיף זה נתאר את סך האשראי הצרכני בישראל ואת נתחי השוק של ספקי אשראי זה. המסקנה העולה מהפרק היא כי בתקופה הנסקרת (דצמבר 2016 עד דצמבר 2020) נרשמו אינדיקציות פרו תחרותיות בעוצמה נמוכה בשוק האשראי הצרכני.

השינוי מתבטא בירידת משקל האשראי הבנקאי ועליית משקל האשראי החוץ בנקאי (שניצנה החלו עוד בשנת 2012), בגידול בהיקף פעילותם של ספקי אשראי חוץ בנקאיים ובירידה של מדדי הריכוזיות Herfindahl Hirschman Index ו- CR_2). ניכרת מגמה של ירידת נתחי השוק של הבנקים הגדולים ועליית נתחי השוק של הבנקים הבינוניים. עם זאת עיקר השינוי נובע מירידה ביתרת הבנקים הגדולים ולא מעליה משמעותית ביתרה של הבנקים הבינוניים. כמו כן נציין את האטה בקצב גידול האשראי הצרכני בסך המשק עד למשבר הקורונה (במהלך המשבר נרשמה ירידה ביתרת האשראי שלהבנתנו נובעת בעיקרה בירידה ביקושים ולא משינוי ברמת התחרות).

במדדי הרווחיות נציין כאינדיקציה פרו תחרותית את הירידה של מדד LERNER³⁹ משנת 2016 וכן את הירידה בריבית ובמרווחי הזרם. אלו מהווים אינדיקציה לירידה בכוח השוק של הבנקים. עם זה היקף השינוי הוא ירידה של כחצי נקודת האחוז בריבית וזאת גם לאחר צמצום השפעת הסיכון ושינוי הרכב התיק (באשראי הבנקאי). להבנתנו מדובר אם כך על שינויים בעוצמה מתונה.

בניגוד להאטה באשראי הבנקאי הצרכני, עד למשבר הקורונה נרשמה מגמה של הרחבת האשראי הצרכני שמעמידות חברות כרטיסי האשראי (למעט MAX שיתרת האשראי הצרכני שלה התייצבה החל מ-2017). נרשמה עליה בנתחי השוק של החברות הקטנות (דבר שמוביל לירידה בריכוזיות). כמו כן, בולטת מגמת הירידה בריביות של חברת כ.א.ל על רקע עליה/ יציבות בריביות החברות המופרדות.

38

$$CR_2 = \sum_{i=1}^2 S_i, \text{with } s_1 \geq s_2 \geq \dots \geq s_N, \forall N \geq 2$$

כאשר, S_i הוא נתח השוק של פירמה i , N מספר הפירמות בשוק.

³⁹ המדד מחושב על ידי חלוקת הפער בין הריבית על האשראי לעלות השולית בריבית על האשראי. עבור פירמה i בתקופה מסוימת מחושב המדד באופן הבא:

$$L_i = \frac{P(Q) - C_i'(q_i, w_i)}{P(Q)}$$

כאשר $C_i'(q_i, w_i)$ היא העלות השולית של פירמה i .

לרוב משמש המדד לבחינת פירמה ייחודית. ככל שרוצים לבחון את רמת התחרות בשוק מסוים, יש לחשב את מדד Lerner של כלל השוק באופן הבא:

$$L_j = \sum_{i \in j} \phi_{ij} L_{ij}$$

כאשר L_{ij} הוא מדד Lerner של פירמה i בשוק j ו- ϕ_{ij} היא המשקולת שניתנת לפירמה i (לרוב נתח השוק שלה בשוק j).

ג.5.א. אשראי צרכני מכלל ספקי האשראי

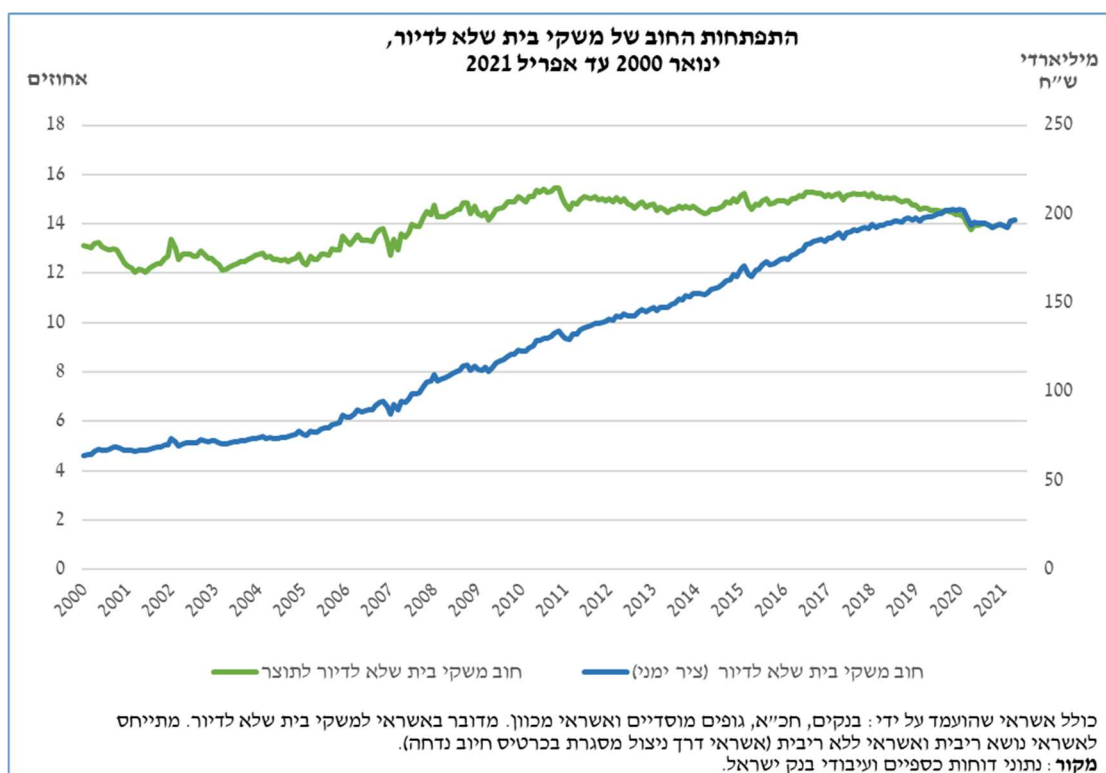
פרק זה מבוסס בין היתר גם על נתונים על ספקי אשראי חוץ־בנקאים חוץ־מוסדיים (הגופים המוסדרים כאמור) שדיווחו לרשות שוק ההון. ראשית נציין שמדובר בדיווח מצומצם, משום שהנתונים מציגים מונחים שנתיים עבור השנים 2016 עד 2019 ואולם עבור 2020 הנתונים מוצגים עבור שני הרבעונים הראשונים של 2020 (בחלק מהמקרים ביצענו הערכה לנתון של הגופים המוסדרים לספטמבר 2020). כמו כן "סווגה" כל אחת מהחברות המדווחות כחברה לאשראי עסקי או צרכני, בהתאם לעיקר פעילותה וזה להבדיל מהדיווחים של חברות כרטיס האשראי ושל הבנקים שמפרטים בדיוק מהו היקף האשראי העסקי ומהו היקף האשראי הצרכני שהם מעמידים. מלבד החברות שדיווחו לרשות שוק ההון קיימות חברות נוספות שמעמידות אשראי צרכני, שנכון להיום אין בידינו נתונים על פעילותן. לכן התמונה שמוצגת בחלק זה אינה מלאה ומשקפת את המידע המדווח והנגיש לנו נכון להיום בלבד. עם זה כולל הניתוח מידע לגבי החברות שהן למיטב ידיעתנו המהותיות בשוק.

כפי שניתן לראות באיור 5 נרשמה בשנים האחרונות ועד לפברואר 2020 מגמת עלייה עקבית בהיקף האשראי הצרכני בישראל ונכון לפברואר 2020 הוא עמד על כ-202 מיליארד ש"ח⁴⁰, לעומת נתון מקביל של כ-65 מיליארד ₪ בלבד בפברואר 2000. קצב הגידול של נתון זה נמצא במגמת האטה ולאחר פרוץ מגפת הקורונה חלה אף ירידה בנתון, היקף האשראי למשקי בית עומד נכון לדצמבר 2020 על 194.2 מיליארד ש"ח בלבד. כמו כן חלקו של החוב של משקי הבית שלא לדוור בתוצר החל לרדת משנת 2018.

⁴⁰ לאורך הדוח ובפרט בלוח 2 התמקדנו באשראי נושא ריבית שמעמידים הבנקים, חכ"א וגופים מוסדרים. באיור מתואר כלל האשראי הצרכני מכלל הספקים שלגביהם יש ברשותנו נתונים שוטפים. כמו כן כולל אשראי זה בנוסף אשראי שלא נושא ריבית שהועמד על ידי מנפיקי כרטיסי חיוב (ניצול מסגרת אשראי של כרטיס בחיוב נדחה).

איור 5

האטה בקצב גידול החוב למשקי בית (לא לדיור) עד לפרוץ משבר הקורונה וירידה לאחר מכן

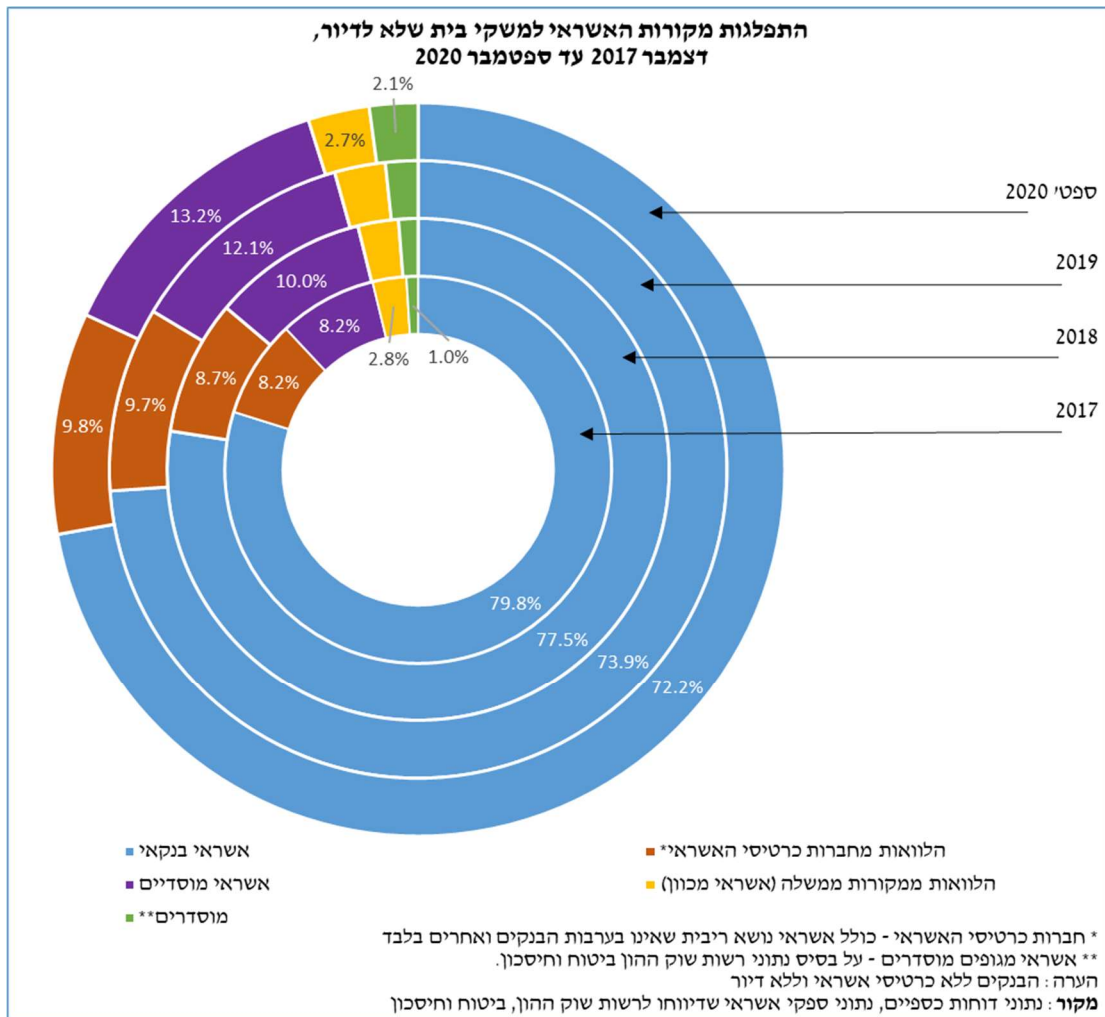


באיור 6 ניתן לראות שעל אף שהבנקים הם עדיין השחקנים המרכזיים בשוק האשראי הצרכני ומהווים כ-72 אחוזים ממנו, הצטמצם חלקם במהלך התקופה שבין דצמבר 2016 ליוני 2020 בכ-8 נקודות האחוז. ירידה זו מהווה המשך למגמה רציפה של צמצום חלקם היחסי של הבנקים בסך יתרת האשראי הצרכני, שהחלה כבר לפני מספר שנים **טרם** תחילת הרפורמה.

הקייטון שמתואר בנתח השוק של האשראי הצרכני הבנקאי התרחש על רקע התרחבות היקף האשראי הצרכני שמעמידים הגופים המוסדיים, שהגדילו את חלקם בכ-5 נקודות האחוז. בתקופה הנסקרת חלה במקביל צמיחה בהיקף האשראי מחברות כרטיסי האשראי, שחלקן בשוק זה גדל בכ-2 נקודות האחוז. כמו כן גדל גם חלקו של האשראי הצרכני החוץ-בנקאי (לגביו יש לנו מידע) בסך האשראי הצרכני בתקופה המדוברת. אם כן, על אף שהבנקים מהווים את מקור המימון העיקרי למשקי הבית, דומה שבשנים האחרונות מצטמצם חלקם היחסי במעט. (מכ-80% בדצמבר 2016 לכ-72% בספטמבר 2020).

איור 6

חלקם של הבנקים בשוק האשראי הצרכני הצטמצם אך הם נותרו השחקן המרכזי בשוק



האשראי החוץ-בנקאי באיור 6 כולל אשראי שהועמד על ידי מספר מצומצם של חברות וזה משום שרק עליהן יש בידינו נתונים לאורך כל התקופה (מהדיווחים לרשות שוק ההון). מדובר בהערכת חסר של האשראי החוץ-בנקאי.

מבין סוגי האשראי אשר פורטו באיור 6 נתמקד באשראי שהעמידו בנקים, גופים מוסדרים וחברות כרטיסי האשראי (בהתאם, לא ננתח אשראי ממשלה ואשראי מגופים מוסדיים). כמו כן כמו באיור 6, נתמקד באשראי נושא ריבית (בהתאם לא ננתח אשראי בחיוב נדחה של חכ"א). לוח 1 מרכז את הנתונים על היקפי האשראי (נושא ריבית) והריבית של ספקי האשראי האלו.

לוח 1

אשראי צרכני						
ריביות (אחוזים)			יתרות (אלפי ₪)			תאריך
מוסדרים	חברות כרטיסי אשראי	בנקים	מוסדרים	חברות כרטיסי אשראי	בנקים	
7.64%	9.12%	5.84%	1,435,321	12,015,000	117,480,000	31/12/2017
7.78%	9.28%	6.01%	1,896,651	13,128,000	117,140,000	31/12/2018
8.12%	9.21%	5.63%	2,651,729	15,057,000	115,215,000	31/12/2019
9.24%	8.90%	5.35%	2,924,409	14,957,000	110,468,900	30/06/2020
na	8.82%	5.04%	*3,198,940	14,593,000	107,899,000	30/09/2020
na	8.51%	4.99%	na	14,573,000	106,194,900	31/12/2020

הערות:

- נתוני חברות כרטיסי אשראי הם אשראי נושא ריבית שאינו בערבות הבנקים.
 - נתוני הבנקים הם נתוני משקי הבית ללא הלוואות לדיור וללא כרטיסי אשראי.
 - הסיווג למגזרי פעילות באשראי המוסדרים נעשה בראייה כוללת, כל אחת מהחברות המדווחות "סווגה" כחברה לאשראי עסקי או צרכני בהתאם לעיקר פעילותה.
 - טרם קיימים בידינו כלל הנתונים של הגופים המוסדרים לרבעון השלישי של שנת 2020 (na= נתון חסר);
 *התבצעה הערכה לנתון האשראי של ספטמבר 2020).
 - נתוני היתרות נלקחו מהדוחות הכספיים הרבעוניים לציבור שפרסמו הבנקים וחכ"א; הריביות של הבנקים נלקחו מהוראת דיווח לפיקוח על הבנקים 823 (דוח חודשי על אשראי לציבור ופיקדונות מהציבור לפי בסיסי הצמדה ומגזרי פעילות-מידע על ריבית) וריביות חכ"א נלקחו מהדוחות הכספיים הרבעוניים לציבור שפרסמו חכ"א

כעת נבחן בנפרד כל קבוצת ספקים, קרי אשראי בנקאי, אשראי מחברות כרטיסי אשראי ואשראי מגופים חוץ-בנקאיים נוספים.

הטעמים לבדיקה זו: ראשית, ניתן ללמוד על התמורות בתחרות גם מהשינוי שחל בין השחקנים השונים מאותו סוג, לדוגמה במגמות השונות של בנקים קטנים וגדולים. שנית, הגופים החוץ-בנקאיים מהווים עדיין חלק קטן מהשוק ובהתאם השפעתם על תוצאות המדדים על כל השוק מוגבלת. ניתוח שמתמקד בגופים אלה יכול ללמד על התמורות בתחרות. שלישית, יש הבדלים משמעותיים בנתונים שזמינים על הגופים השונים, כך יש בדיקות שניתן ליישם רק על הגופים הבנקאיים ולגישתנו, לאור משקלם בשוק, בדיקות אלה שופכות אור גם על השוק בכללו. כך לדוגמה ננתח מדדי ריכוזיות באשראי בנקאי כאינדקציה לגבי הריכוזיות בכל השוק.

ג.5.ב. אשראי צרכני בנקאי

אשראי צרכני בנקאי- מבנה וריכוזיות

ניתוח מבנה שוק האשראי הבנקאי הצרכני מלמד על המשך מגמת השיפור בתנאים לתחרות (הדוח הקודם התייחס לתקופה שבין דצמבר 2016 ליוני 2019 והדוח הנוכחי מעודכן עד לדצמבר 2020). השיפור בא לידי ביטוי בירידה בדומיננטיות של הבנקים הגדולים ובהתחזקות של הבנקים הבינוניים וכן בירידה במדדי הריכוזיות וזה למרות שינוי קל במספר השחקנים שפועלים היום בשוק בעקבות מיזוג איגוד-מזרחי. נציין שבספטמבר 2019 ניתן רישיון לבנק חדש, שהחל כאמור להציע שירותים במסגרת השקה לקרובים.

כפי שניתן לראות באיור 7 נרשמה במשך התקופה הנסקרת מגמת ירידה עקבית במדד Herfindahl Hirschman Index⁴¹ (HHI) עבור אשראי צרכני בנקאי (ללא כרטיסי אשראי). המדד חושב על בסיס יתרות האשראי הצרכני שמעמידים התאגידים הבנקאים.⁴² בחישוב המדד (קו רציף) לא כללנו את פעילות הבנק בכרטיסי אשראי. בהתאם, ההפרדה והמכירה של שתי חכ"א משני הבנקים הגדולים אינה משפיעה על המדד. בקו המקווקו כללנו גם פעילות בכרטיסי אשראי ובהתאם ניתן לראות ירידה מעט יותר חזקה במדד לאחר ההפרדה.

בין מרץ 2017 ליוני 2020 ירד המדד מ-2,180 נקודות ל-1,936 נקודות ולאחר ומיזוג איגוד-המזרחי חלה עלייה ל-2,056 (דצמבר 2020). כשמקיימים מהנחיות המיזוגים בארץ ובעולם⁴³, ניתן אמנם לומר שמדובר עדיין בשוק ריכוזי (ברמה מתונה), אך השינוי כשלעצמו מהווה אינדיקציה פרו תחרותית. יתר על כן, אם מחשבים את המדד גם בהתייחס לאשראי שמעמידות חכ"א (אשראי נושא ריבית) והגופים המוסדרים אזי גם מתקבלת תוצאת מדד נמוכה יותר ונרשמה ירידה במדד מ-1,745 נקודות ל-1,570 נקודות (בין דצמבר 2017 לספטמבר 2020). וכשמקיימים מהנחיות לגבי מיזוגים בארץ ובעולם⁴⁴, ניתן לומר שמדובר בירידה לא־זניחה ושלאחריה שוק האשראי הצרכני בישראל ריכוזי ברמה מתונה הקרובה לשוק שאינו ריכוזי.⁴⁵

עם זה נציין שיש לבצע בכל מקרה הערכה כוללת של רמת התחרות בשוק ולא מספיק להתייחס לשינויים במדד אחד בלבד. כמו כן, ככל שבשראל מתקיים שוק אשראי מבודל, ושחקנים שונים מתמקדים במתן אשראי לאוכלוסיות שונות או מסוגים שונים אזי בפועל השוק ריכוזי יותר ממה שהמדד מלמד.

⁴¹ המדד מוגדר כסכום ריבועי נתחי השוק של כל הפירמות בשוק.

$$HHI = \sum_{i=1}^n (MS_i)^2$$

כאשר MS_i הוא נתח השוק של פירמה i , ו- n הוא מספר הפירמות בשוק. חכ"א הוגדרו בחישוב המדד כחברות נפרדות ולא חלק מבנק הפועלים ומבנק לאומי (לפני ההפרדה) ומבנק דיסקונט (לכל אורך המדגם). הגדרת חכ"א כחלק מקבוצת הבנקאות מובילה לתוצאות כמעט ללא שינוי (המדד מעט גבוה יותר טרם ההפרדה והירידה מעט חדה יותר לאחר ההפרדה). מטרתנו הייתה להראות את השינוי בריכוזיות שלא נובע ישירות מההפרדה הכפויה.

⁴² בחישוב המדד לא בוצע תיקון סיווג מחדש של בנק לאומי (כפי שלמשל תוקן באיור 11).

⁴³ לפירוט הנחיות בישראל:

https://www.gov.il/BlobFolder/policy/mergerguidelines/he/mergers_%D7%92%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%99%20%D7%93%D7%A2%D7%AA%201_11%20%D7%9E%D7%99%D7%96%D7%95%D7%92%D7%99%D7%9D%20%D7%90%D7%95%D7%A4%D7%A7%D7%99%D7%99%D7%9D.pdf

הנחיות אירופיות: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004XC0205\(02\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004XC0205(02)&from=EN)

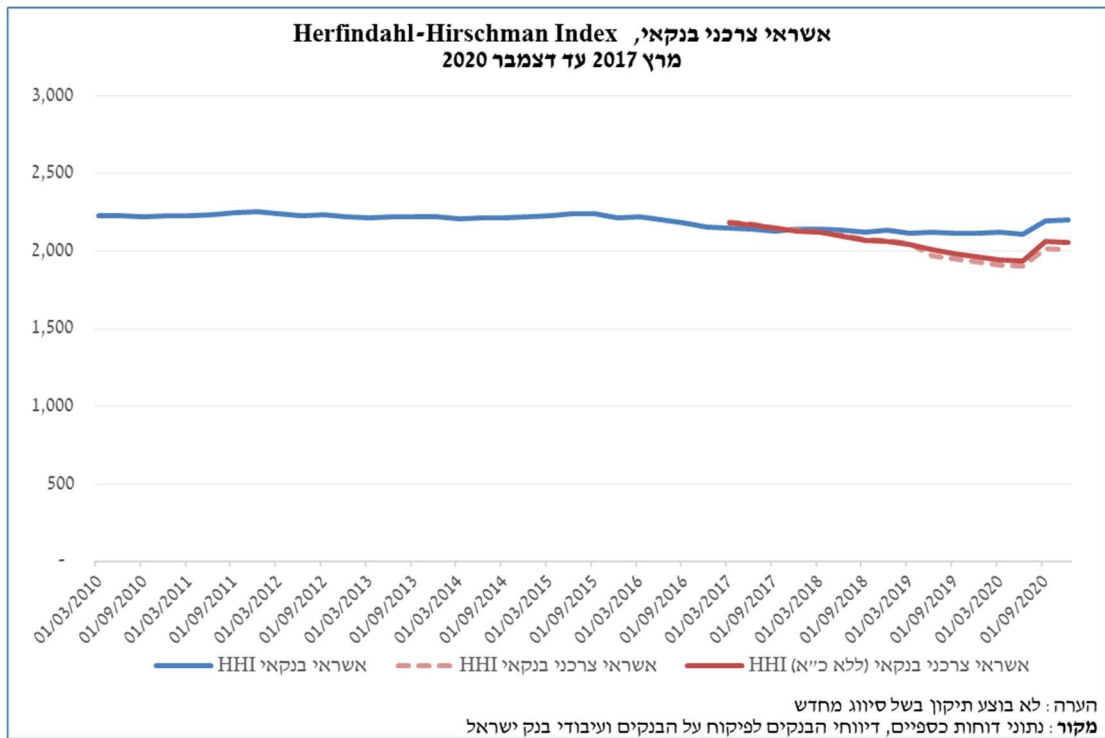
הנחיות אמריקאיות: <https://www.ftc.gov/sites/default/files/attachments/merger-review/100819hmg.pdf>

⁴⁴ ש.ם.

⁴⁵ ש.ם.

איור 7

ירידה בריכוזיות שוק האשראי הצרכני הבנקאי



ניתן לראות באיור 8⁴⁶ שגם מדד CR2⁴⁷ נמצא במגמת ירידה, שפירושה אף הוא שיפור בתנאים לתחרות. מדד זה מחושב כנתח השוק של שני התאגידים הבנקאים הגדולים (יתרת האשראי הצרכני של תאגידים אלה מתוך סך יתרת האשראי הצרכני הבנקאי). המדד ירד בין מרץ 2017 לדצמבר 2020 מ-56.6% ל-48.2%. גם בשני איורים אלו התייחסנו לפעילות חכ"א בערבנות החברה ועם ריבית כפעילות נפרדת מתחילת המדגם ואילו הקו המקווקו מתייחס לפעילות זאת כנפרדת רק עבור פועלים ולאומי ורק לאחר מכירת חברות כרטיסי האשראי.⁴⁸

התייחסות ארוכת טווח לכל האשראי הבנקאי (ולא רק לאשראי הצרכני ובהתייחס גם לאשראי שהועמד על ידי חברות כרטיסי האשראי), מלמדת שהירידה בריכוזיות בשוק האשראי הצרכני

⁴⁶ בחישוב המדד לא בוצע תיקון סיווג מחדש של בנק לאומי (כפי שלמשל תוקן באיור 11).

⁴⁷

$$CR_2 = \sum_{i=1}^2 S_i, \text{ with } s_1 \geq s_2 \geq \dots \geq s_N,$$

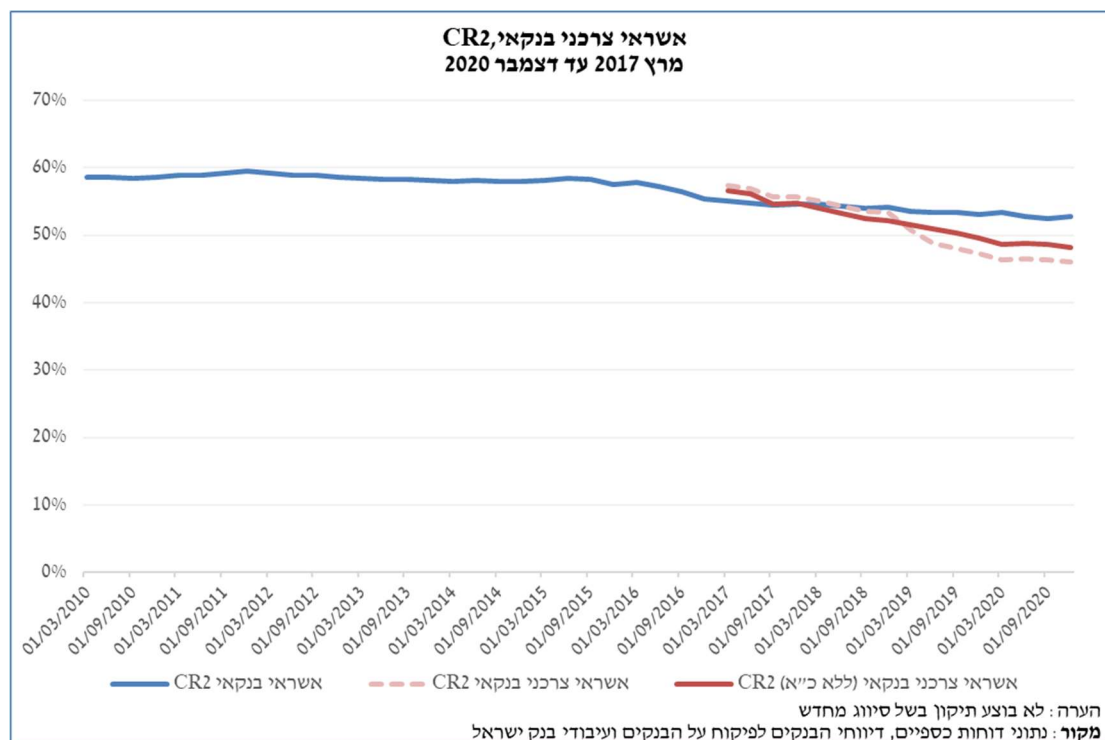
כאשר, S_i הוא נתח השוק של פירמה i , N הוא מספר הפירמות בענף. s_N היא הפירמה עם נתח השוק הקטן ביותר ו- s_1 היא הפירמה עם נתח השוק הגדול ביותר. במסמך זה חישבנו את המדד עבור שתי הפירמות הגדולות בשוק. חכ"א הוגדרו בחישוב המדד כחברות נפרדות ולא חלק מבנק הפועלים ומבנק לאומי (לפני ההפרדה) ומבנק דיסקונט (לכל אורך המדגם). הגדרת חכ"א כחלק מקבוצת הבנקאות מובילה לתוצאות כמעט ללא שינוי (המדד מעט גבוה יותר טרם ההפרדה והירידה מעט חדה יותר לאחר ההפרדה). מטרתנו הייתה להראות את השינוי בריכוזיות שלא נובע ישירות מההפרדה הכפויה.

⁴⁸ ליתרת האשראי של כל אחד משלושת הבנקים הגדולים בחלוקה ליתרת האשראי של חברת כרטיסי האשראי שהייתה בבעלותו (עבור בנק הפועלים ובנק לאומי) ושעדיין בבעלותו (עבור בנק דיסקונט) ראה נספח ד'.

הבנקאי הייתה משמעותית יותר מהירידה שחלה בריכוזיות שוק האשראי הבנקאי בכללו. עוד ניתן לראות שהירידה בריכוזיות הגיעה על רקע יציבות יחסית בשני המדדים שנבדקו. כפי שנרחיב בהמשך נרשמה בתחילת משבר הקורונה התחזקות זמנית של חלק מהבנקים הגדולים והדבר מתבטא גם בהתייצבות מדד CR2 החל מיוני 2020.

איור 8

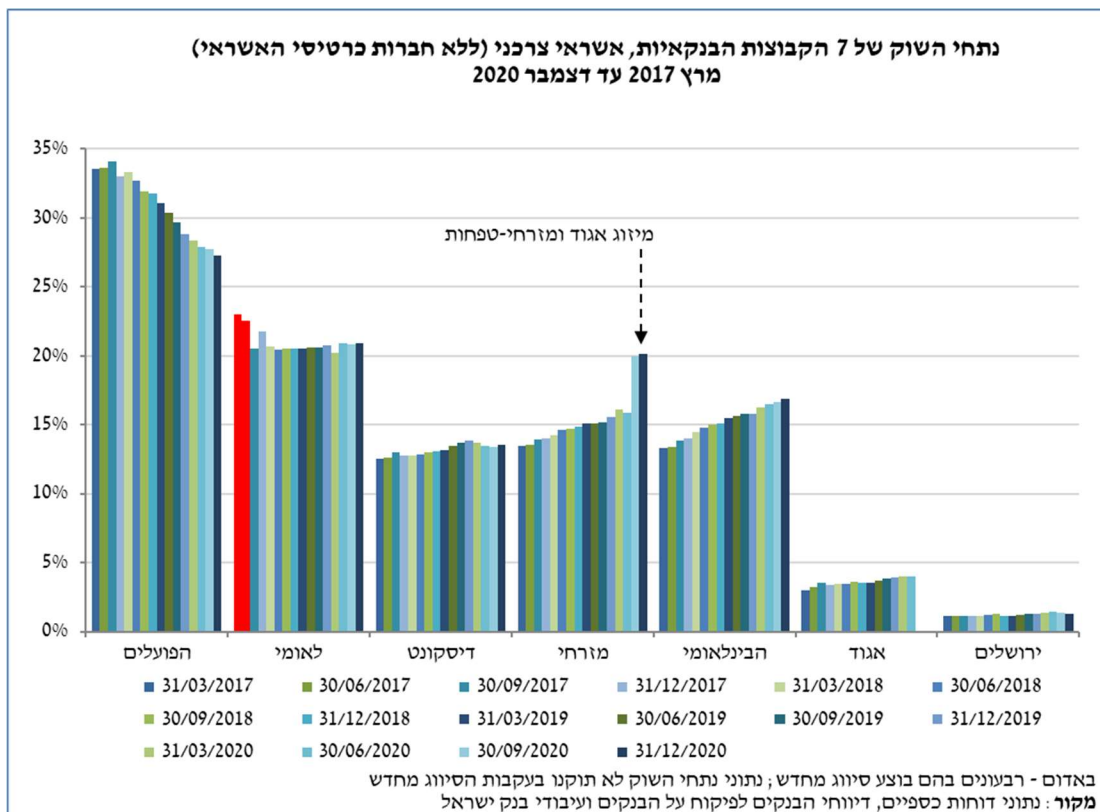
ירידה במשקל של שני הבנקים הגדולים בשוק האשראי הבנקאי הצרכני



לאורך התקופה הנסקרת חלה ירידה בנתח השוק של בנק הפועלים. במקביל נרשמה עלייה בחלקם היחסי של כל שלושת הבנקים הבינוניים (קרי דיסקונט, מזרחי-טפחות והבינלאומי) ובנק איגוד, לכל הפחות עד מרץ 2020. נבהיר שהנתון לשני הרבעונים האחרונים של בנק מזרחי כולל את מיזוג בנק איגוד. ניתן לראות שלאחר מרץ 2020 נרשמה ירידה בנתח השוק של בנק דיסקונט (איור 9).

איור 9

עליה בנתח השוק של הבנקים הבינוניים על חשבון בנק הפועלים



אשראי צרכני בנקאי - ניתוח כמות ומרווחים

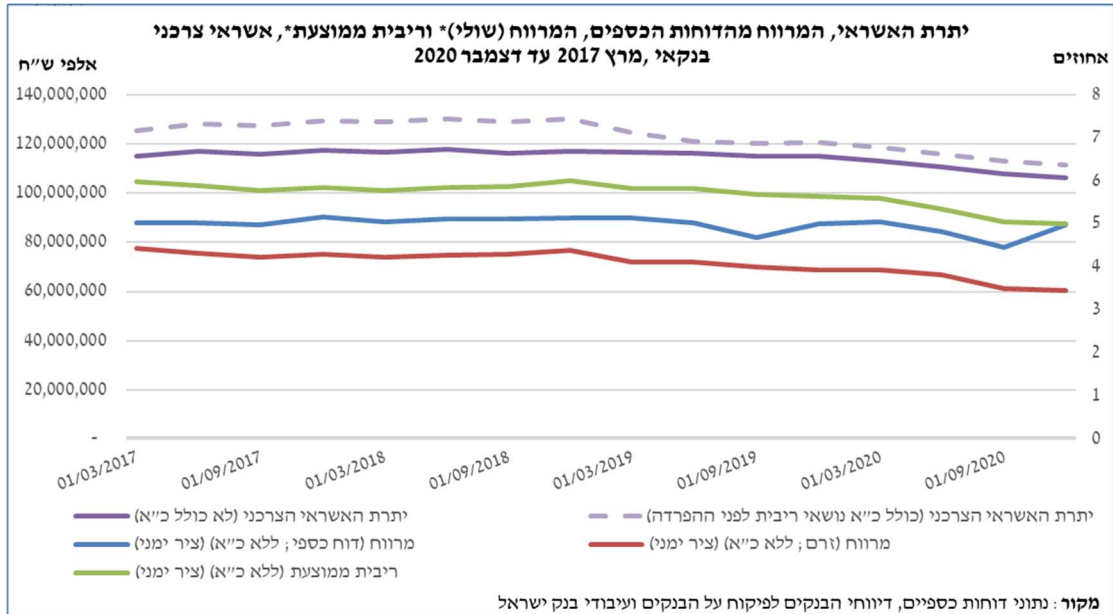
כפי שמוסבר בנספח א', נפרש ירידה במרווח/בריבית במקביל לגידול בכמות כאינדיקציה פרו-תחרותית. מאיור 13 ניתן ללמוד שבין מרץ 2017 למרץ 2020 ירדו הריבית על אשראי צרכני והמרווח (זרם) בכמחצית נקודת האחוז, אך המרווח מהדוח הכספי (מרווח על המלאי) נותר כמעט ללא שינוי. נפרש תוצאות אלה כאינדיקציה פרו-תחרותית.⁴⁹ מנגד, לא מדובר להבנתנו בשינוי מאד משמעותי בעוצמתו וכן נציין כאינדיקציה שלילית את הירידה הקלה בהיקפי האשראי בתקופה זו.

עוד ניתן לראות שבתקופת משבר הקורונה (עד סוף 2020) התעצמה מגמת הירידה במרווחים ובריביות והחלה גם ירידה בהיקפי האשראי. בניגוד לתמורות עד למשבר שאותן פירשנו כאינדיקציות להגברה מסוימת ברמת התחרות ולהרחבת ההיצע, נבקש לייחס את התמורות החל ממרץ בעיקר לירידה בביקוש לאשראי צרכני, ללא זיהוי של שינוי ברמת התחרות.

⁴⁹ חישבנו את המרווח בשתי דרכים: ראשית על בסיס נתוני יתרות מתוך הדוחות הכספיים ושנית על בסיס נתוני זרמים ותוך שימוש בריביות הפנימיות. להסבר ראו נספח ב'.

איור 10

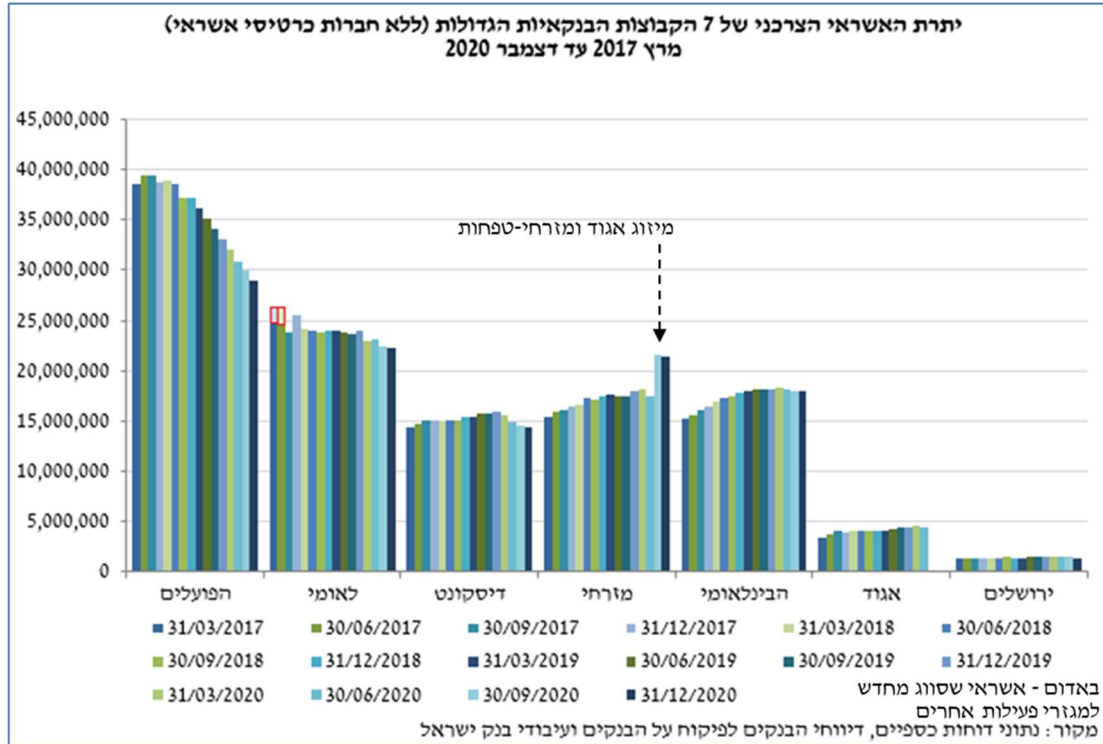
ירידה קלה בריבית ובמרווח על אשראי צרכני במקביל לירידה קלה ביתרות



התפתחות השינויים ביתרות הבנקים ברמת קבוצת בנקאות: יתרות האשראי של בנק הפועלים במגמת ירידה. במקביל נרשמה יציבות יחסית של בנק לאומי (נציין כי הירידה ברבעון השלישי של 2017 נובעת גם מסיווג מחדש שערך בנק לאומי המסומן באיור 11). מסוף 2018 נרשמה במקביל יציבות ביתרות האשראי של שלושת הבנקים הבינוניים - דיסקונט, מזרחי-טפחות והבינלאומי ואף ירידה בבנק דיסקונט בשנת 2020. נציין שהעלייה ביתרות האשראי של בנק מזרחי ברבעון השלישי של 2020 נבעה מהמיזוג עם בנק איגוד. **לסיכום, הירידה בנתח השוק של בנק פועלים נבעה מירידה ביתרות האשראי, אך העלייה בנתח השוק של הבנקים הבינוניים לא נבעה מהגדלה של יתרת האשראי (מסוף 2018), אלא בעיקר מהירידה בהיקף האשראי של הבנקים הגדולים ובעיקר של בנק הפועלים (איור 11).**

איור 11

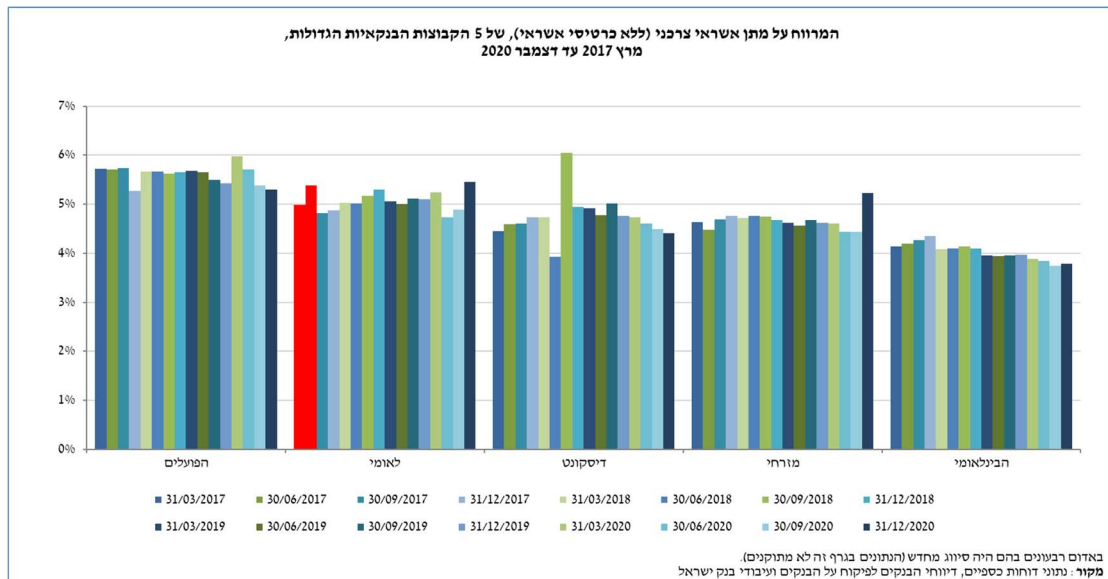
ירידה ביתרת האשראי של בנק הפועלים ועליה ביתרת הבנקים הבינוניים (עד פרוץ משבר הקורונה)



באיור 12 ניתן לראות שבין מרץ 2017 למרץ 2020 חלה ירידה מסוימת במרווחים של הבינלאומי מול עלייה או מגמה לא אחידה במרווחים של הבנקים האחרים. **ממצאים אלה מחלישים את הממצאים על אינדיקציות פרו תחרות ומתיישבים עם המסקנה, שגם אם חל שיפור ברמת התחרות, לא מדובר בשינוי מאד משמעותי.** ברבעון השני של 2020 חלה ירידה במרווחים של כל חמש הקבוצות. נבקש לייחס שינוי זה, במקביל לצמצום ביתרות האשראי, כירידה בביקוש לאשראי צרכני בגין משבר הקורונה. נציין שאיור 12 מלמד על השונות במרווחי הבנקים, שעשויה להיות מתואמת עם הבדלי כוח השוק שלהם וההבדלים ברמות הסיכון של תיקי האשראי שהם מעמידים.

איור 12

ירידה קלה במרווחים של חלק מהבנקים



הרחבת הניתוח באמצעות מאגר נתוני אשראי ותיקון השפעות הרכב

גורם משמעותי נוסף על עלות המימון שמשפיע על שיעור הריבית הוא רמת הסיכון. עלות המימון נלקחת בחשבון ומנוכה בחישובי המרווחים שהוצגו באיורים 10 ו-12) אך רמת הסיכון לא נלקחת בחשבון ולא מנוכה במרווח. (להרחבה ראו נספח א'). בהתאם אם חלה עלייה בסיכון בתקופה הנסקרת, פירוש הדבר שהמרווחים שמוצגים מוטים כלפי מעלה, למרות שאפשר שבניכוי הסיכון הם אף ירדו וכן להפך, ירידה ברמת הסיכון, עשויה להוביל לירידה בריבית הממוצעת, מבלי שחל שינוי ברמת התחרות.

מדדים מקובלים להערכת סיכון האשראי מתוך הדוחות הכספיים (לדוגמה, שיעור חובות פגומים, שיעור חובות בפיגור, שיעור ההוצאה להפסדי אשראי, הוא יתרת ההפרשה להפסדי אשראי וכו') לא מספיקים כדי לנתח את הריבית בנטרול השינוי בסיכון. משום שמדובר במדדים חלקיים בלבד (או proxy) לרמת הסיכון, סביר שאינם תופסים גורם זה באופן מלא ומהימן. זה ועוד, מדדים אלה מצביעים על איכות תיק האשראי רק בסופה של כל תקופה ועל כן הם אומדים את הסיכון בפיגור מסוים. כלומר, רמת הסיכון של הלוואות בתקופה נתונה עשויה להתבטא באיכות תיק האשראי רק מספר חודשים לאחר תקופה זו. בנוסף, חלק מהמדדים מושפעים מאסדרה וממדיניות הבנק.

בנוסף, שינויים אחרים במאפייני ההלוואה, פרט לרמת הסיכון של הלווה, יכולים להביא אף הם להטייה בפרשנות התמורות בריבית. כך למשל, אם משקל הלוואות עם בטוחה עלה, יביא הדבר לירידה בריבית הממוצעת על אשראי, הגם שאפשר שהריבית על אשראי עם בטוחה והריבית על אשראי ללא בטוחה נותרו ללא שינוי.

לסיכומו של דבר נשאף לבחון האם לאחר הרפורמה הייתה הריבית המוצעת (לרוב הלווים) נמוכה מזו שהיו מקבלים לפני הרפורמה או לחלופין, עבור לוויים שטרם הרפורמה נדחו ולא קיבלו אשראי, נבקש לבחון האם הם מקבלים אשראי לאחר הרפורמה.

כדי להתמודד עם קשים אלו, ביצענו ניתוח של מערכת הבנקאות על בסיס נתוני מאגר נתוני אשראי כפי שיפורט להלן. הטעם לשימוש במאגר הוא שנתוני המאגר הם ברמת ההלוואה הבודדת והדבר מאפשר לנו להתמודד טוב יותר עם השינויים שחלו בהרכבי האשראי ובפרט ברמת הסיכון של הלוויים (בהשוואה לנתונים מצרפיים מהדוחות הכספיים).

נבחר כי הניתוח אינו מתייחס להשפעת עלויות תפעוליות הכרוכות במתן אשראי ומשפיעות על הריבית.

איור 13, מציג את הריבית ואת סך האשראי הצרכני שהועמד על ידי בנקים בתקופה שבין יולי 2017 לאוקטובר 2020 על בסיס נתוני מאגר נתוני אשראי. בגלל אילוצי נתונים הניתוח מתחיל ביולי 2017 ולא ב-2016 כמו מרבית הדו"ח.

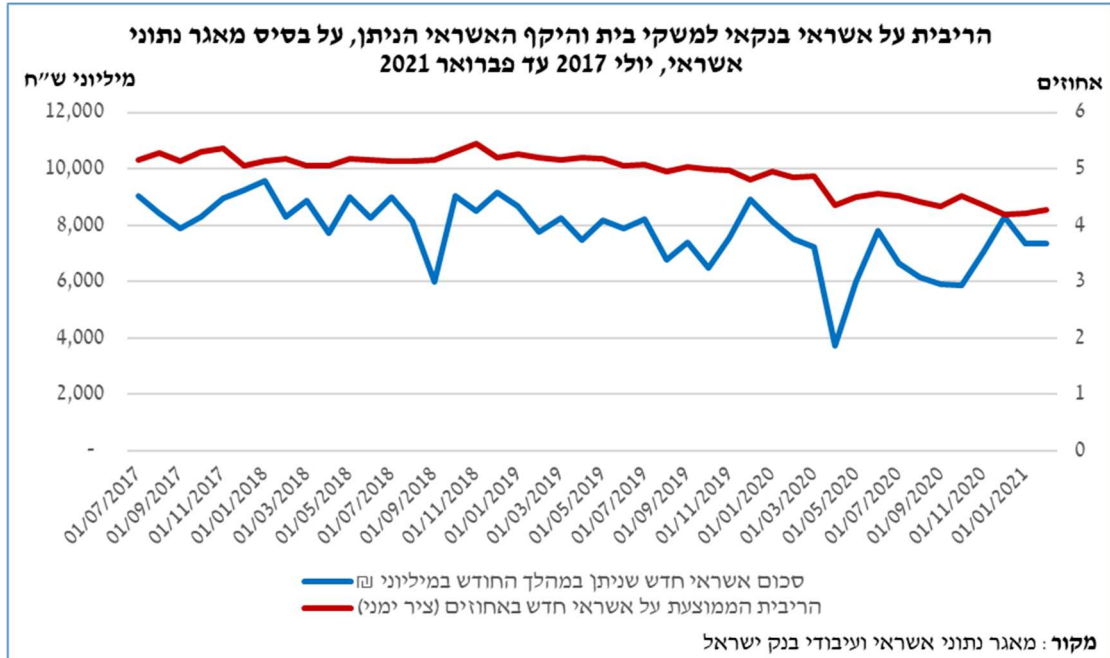
בדומה לנתון שהוצג באיור 10 ניתן לראות ירידה המתונה בריבית עד לתחילת משבר הקורונה (ירידה מ- 5.4% בנובמבר 2018 לכ- 4.9% בפברואר 2020). במשך תקופה זאת ריבית בנק ישראל הייתה ללא שינוי ועמדה על 0.25% אחוז.⁵⁰

לאחר תחילת משבר הקורונה חלה ירידה משמעותית ומהירה יותר מכ- 4.9% בפברואר 2020 לכ- 4.2% בדצמבר 2020). חלק מירידה זאת הושפעה מהירידה בריבית בנק ישראל וכן מצעדים אחרים שבוצעו. במקביל ניתן לראות את הירידה החדה בהיקפי האשראי שהועמד באפריל 2020 ואת ההתאוששות החלקית בחודשים שלאחר מכן. (להרחבה על התחרות בתקופת הקורונה, בפרט השפעת ההתערבות הממשלתית על שוק האשראי, ראה נספח ה'- תחרות באשראי קמעוני בימי קורונה).

⁵⁰ הוועדה המוניתרית החליטה ב-26 בנובמבר 2018 להעלות את הריבית ב-0.15 נקודות אחוז לרמה של 0.25%. ורק ב-6 לאפריל 2020 החליטה הוועדה המוניתרית להפחית את הריבית ב-0.15 נקודות אחוז לרמה של 0.1%.

איור 13

עד פרוץ משבר הקורונה חלה ירידה קלה בריבית על אשראי צרכני במקביל ליציבות בהיקף האשראי הניתן



כדי להקטין את השפעת שינוי ההרכב, ערכנו שלוש בדיקות על בסיס מאגר נתוני אשראי:

1. ניתוח שינויים בהיקף האשראי ובריבית בחלוקה למאפייני אשראי שונים;
2. ניתוח שינויים בריבית על תיק אשראי עם הרכב קבוע;
3. ניתוח שינויים בריבית על אשראי באמצעות רגרסיה לינארית.

להלן פירוט על בדיקות אלה ותוצאותיהן.

1. ניתוח שינויים בהיקף האשראי ובריבית בחלוקה למאפייני אשראי שונים.

בסעיף זה, בחנו את השינוי בהיקפי האשראי ובריבית בחלוקה למאפיינים הבאים:

- גודל ההלוואה - הלוואות גדולות נוטות להיות בריבית נמוכה יותר מהלוואות קטנות. במהלך חלק מהתקופה הנסקרת חלה עלייה בגודל ההלוואה הממוצע ובחינת הריבית הממוצעת עבור הלוואות בגדלים שונים, איפשרה לנו לאשש את ההשערה שהריבית על רוב הלוואות ירדה בתקופה הנסקרת (עד מרץ 2020 ובעוצמה רבה יותר לאחריו).
- תקופה לפירעון - בדומה לגודל ההלוואה, הלוואות ארוכות יותר נוטות להיות בריבית נמוכה יותר (גם בשל נטייתן להיות גדולות יותר, למרות הסיכון ועלות המימון המוגברים). בדומה לבדיקה של גודל ההלוואה, ניכר שגם בחלוקה לתקופות שונות לפירעון, חלה ירידה בריבית.
- סוג ריבית - האשראי הבנקאי הצרכני הועמד כמעט תמיד בריבית משתנה. בכל זאת בחנו שגם הריבית על האשראי בריבית קבועה.

- הצמדה - האשראי הבנקאי הצרכני הועמד כמעט תמיד כאשראי לא צמוד. בחנו גם שינוי באשראי שצמוד למדד המחירים לצרכן.
- קיומה של בטוחה להלוואה - עיקר האשראי הצרכני הועמד ללא בטוחה, אשראי זה הוא באופן כללי יקר יותר מאשראי עם בטוחה.
- קיומם של ערבים להלוואה - עיקר האשראי הצרכני הועמד ללא ערבים. אשראי זה הוא באופן כללי יקר יותר מאשראי שלו ערב צד שלישי.
- היסטוריה שלילית של הלווה בהחזרי חוב - הבחנו בין לווים שלא עמדו בהחזרי החוב שנטלו בשנה שקדמה לנטילת הלוואה הצרכנית. לווים עם היסטוריית תשלומים שלילית נוטים באופן טבעי לשלם יותר על אשראי מלווים ללא היסטוריה שלילית.
- גם לאחר ביצוע ההבחנות האמורות המסקנה המתגבשת דומה- הריבית על רוב סוגי הלוואות ירדה בתקופה הנסקרת (עד מרץ 2020 ובעוצמה רבה יותר לאחריו).

2. ניתוח שינויים בריבית על תיק אשראי עם הרכב קבוע.

יצרנו קבוצות רבות של אשראי, כשכל קבוצה היא אחידה יחסית מבחינת מאפייני הלוואה ומאפייני הלווים שידועים למאגר. צמצמנו מראש את השונות באשראי בכך שבחנו רק הלוואות בנקאיות, ללא בטוחה וללא ערבים, ללא הצמדה ובריבית משתנה שניתנו לפרטיים שאינם עוסקים מורשים. משיקולי נוחות התייחסנו רק להלוואות שהועמדו ללווה אחד/אחת או שניים/שתיים (רובן המוחלט של הלוואות הצרכניות).

הקבוצות התייחסו למאפיינים הבאים:

- הבנק המלווה
- גודל הלוואה;
- תקופה לפירעון;
- גיל הלווה;
- דירוג חברתי-כלכלי של יישוב המגורים של הלווה: הדירוג הנמוך מבין השנים כשהלוואה הועמדה לשני לווים וכל לווה גר ביישוב עם דירוג חברתי-כלכלי אחר;
- היסטוריה שלילית - לווים ללא היסטוריה שלילית בשנה האחרונה ולווים עם היסטוריה שלילית - פיגור בתשלום כלשהו בשנה האחרונה המדווח למאגר.
- מטרת הלוואה ככל שהיא ידוע למלווה.

בניגוד לבדיקה בסעיף 1 הבדיקה הנוכחית מאפשרת לנו להתייחס גם לקשרים בין המאפיינים השונים. כך, למשל, אם חלה עלייה בריבית על אשראי בהיקפים גדולים רק ככל שמדובר באשראי לזמן ארוך, אך חלה ירידה בריבית על אשראי בהיקפים גדולים לזמן קצר, הדבר היה נעלם בבדיקה הקודמת מעינינו, אך הוא בה לידי ביטוי בבדיקה הנוכחית. יתרון נוסף של הבדיקה הנוכחית הוא שקלול התוצאות למדד אחד ו/או למספר מדדים, מה שמקל על הניתוח ועל הפצתו לציבור (במיוחד לאור מגבלות פרסום ניתוחי המאגר לציבור). מנגד, נראה שבשני המקרים יש ממד של שרירותיות בבחינת הממדים. אלה נבחרו לאור הנתונים ותוך בחינה של מספר חלופות שהראו את אמידות הניתוח.

בחנו את הריבית המשוקללת על בסיס היקף האשראי שהועמד לכל קבוצה בעת נטילת האשראי. לאחר מכן ביצענו שיקול נוסף של הקבוצות, תוך קיבוע משקולת הקבוצה: ראשית חישבנו ממוצע משוקלל של הריבית בכל קבוצה, על בסיס גודל ההלוואה בעת נטילת האשראי, שנית חישבנו ממוצע משוקלל של הריבית בכל קבוצה, בכל אחד מהחודשים וקיבענו את המשקולת שמקבלת כל קבוצה, לפי המשקולת על בסיס סכום האשראי בכל קבוצה במספר מועדים שונים לאורך המדגם וכן לפי המשקולת הממוצעת של כל קבוצה לאורך כל תקופת המדגם. התייחסנו רק לקבוצות הכוללות לפחות עשר הלוואות בכל חודש מחודשי המדגם.

להלן התוצאות של הסדרה ללא קיבוע המשקולות והסדרה עם קיבוע המשקולות לממוצע המשקולות (שאר הבדיקות הניבו תוצאה דומה):

איור 14

עד פרוץ משבר הקורונה נרשמה ירידה קלה בריבית על אשראי צרכני (מתוקנת סיכון)



ניתן לראות, שחלה ירידה, הן בריבית הממוצעת והן בריבית המתוקנת לאורך התקופה הנסקרת ושירידה זו התעצמה לאחר משבר הקורונה. כאמור לאור מגבלות הניתוח בתקופת הקורונה (ראה נספח תחרות בימי קורונה) נתמקד בניתוח עד לפרוץ המשבר. בהתאם, בין נובמבר 2018 (החודש עם שיעור הריבית המירבי במדגם) לבין פברואר 2020 (ערב פרוץ המשבר) ירדה הריבית הממוצעת בכ-0.64 נקודות אחוז ואילו הריבית המתוקנת ירדה בכ-0.4 נקודות אחוז. תוצאה זאת מלמדת שהירידה בריבית הממוצעת הניצפת הינה מעט חזקה מידי בגלל השפעות של שינוי הרכב וכי בכל מקרה ההשפעה של שינוי ההרכב אינה מאד משמעותית. כאמור, ערכנו מבחני רגישות רבים לבדיקה זאת ובכולם בתקופת טרום משבר הקורונה הריבית ירדה בסדר גודל של כחצי נקודת אחוז. לסיכום, ממצאי בדיקה תומכים בטענתנו שטרם משבר הקורונה חלה מגמת מסוימת של הרחבת היצע והגברת רמת התחרות אך היקף שינוי זה אינו מאד משמעותי.

3. ניתוח שינויים בריבית על אשראי באמצעות רגרסיה לינארית.

דרך אחרת להתמודד עם השפעת שינויי הרכב היא על ידי רגרסיה ובחינת השינוי שחל בריבית לאורך התקופה ואינו מוסבר על ידי כל המשתנים שכללנו ברגרסיה ומתייחסים למאפייני ההלוואה והלווים.

השתמשו במדגם של הלוואות יחסית שכיחות: המדגם כולל הלוואות בנקאיות בלבד, ללא בטוחה וללא ערבים, שהועמדו במסלולים המרכזיים (ללא הצמדה או צמוד למדד המחירים לצרכן), בריבית משתנה או קבועה לפרטיים (כולל עוסקים מורשים). משיקולי נוחות התייחסנו רק להלוואות שהועמדו ללווה אחד/אחת או שניים/שתיים (רובן המוחלט של ההלוואות הצרכניות).

הרצנו את הרגרסיה הליניארית הבאה:

$$r_{ijt} = \sum_1^M \beta_{jm} x_{jm} + \sum_1^F \gamma_{if} y_{if} + \sum_2^T \delta_t date + u_{it}$$

כאשר r_{ijt} היא הריבית על הלוואה j שנטלו פרט (או זוג) i בזמן x_{jm} . הם M מאפיינים של הלוואה j (גודל, תקופה לפירעון, סוג ריבית וסוג הצמדה). הם F מאפיינים של הלווה (או זוג הלווים) (קיומה של היסטוריה שלילית, דירוג חברתי-כלכלי של מקום המגורים. קבוצת גיל הלווה והאם הפרט הוא עוסק מורשה או לא). בנוסף השתמשנו בתוצאים קבועים (fixed effects) לבנק המלווה. השתמשנו גם במשתנה דמי לכל מועד (חודש*שנה) למעט לתקופה הראשונה. בהתאם, δ_t מתאר את החלק בריבית שלא מוסבר על ידי מאפייני ההלוואה והלווה בתקופה t . איור 15 מתאר את ערכי מקדם זה ורווח ברסמך (ברמת מובהקות של 10%). ניתן לראות בעיגול הירוק שחלה ירידה בריבית לאורך התקופה (שלא מוסברת על ידי המשתנים הנצפים). ירידה זו הוחרפה החל ממרץ 2020 עם פרוץ משבר הקורונה. והחלק הבלתי מוסבר בריבית "התייצב" במידה מסוימת על רמה נמוכה מזו של טרום המשבר. ממצא זה תומך אף הוא בטענתנו שטרם משבר הקורונה חלה מגמת מסוימת של הרחבת היצע והגברת רמת התחרות ולאחריו השינוי הדומיננטי היה ירידה בביקוש לאשראי צרכני וכן הרחבת היצע שהושפעה מהתערבות ממשלתית, כמו קרנות בערבות מדינה והלוואות למערכת הבנקאות (להרחבה ראו נספח ה'- תחרות באשראי קמעונאי בימי קורונה). גם לפי תוצאות בדיקה זאת היקף הירידה בריבית אינו מאד משמעותי להבנתנו.

איור 15

עד פרוץ משבר הקורונה נרשמה ירידה קלה בריבית על אשראי צרכני (מתוקנת סיכון)



מדד Lerner :

כפי שמוסבר בנספח א' מדד Lerner הוא מדד תחרות מקובל בספרות הכלכלית, שבוחן למעשה את אותם המרווחים שהצגנו עד כה, אך מחולקים בריבית על האשראי⁵¹. בין מרץ 2017 למרץ 2020 נרשמה ירידה מ-0.74 ל-0.70 (כ-5%) במדד Lerner⁵². נבקש בהתאם לפרש שינוי זה כאינדיקציה פרו תחרותית. נציין שבדומה לשאר מדדי הרווחיות, חלה בתקופה שבין מרץ 2020 לדצמבר 2020

⁵¹ המדד מחושב על ידי חלוקת הפער בין הריבית על האשראי לעלות השולית בריבית על האשראי. עבור פירמה i בתקופה מסוימת מחושב המדד באופן הבא:

$$L_i = \frac{P(Q) - C_i'(q_i, w_i)}{P(Q)}$$

כאשר $C_i'(q_i, w_i)$ היא העלות השולית של פירמה i.

לרוב משמש המדד לבחינת פירמה ייחודית. ככל שרוצים לבחון את רמת התחרות בשוק מסוים, יש לחשב את מדד Lerner של כלל השוק באופן הבא:

$$L_j = \sum_{i \in j} \phi_{ij} L_{ij}$$

כאשר L_{ij} הוא מדד Lerner של פירמה i בשוק j- ϕ_{ij} היא המשקולת שניתנת לפירמה i (לרוב נתח השוק שלה בשוק j).

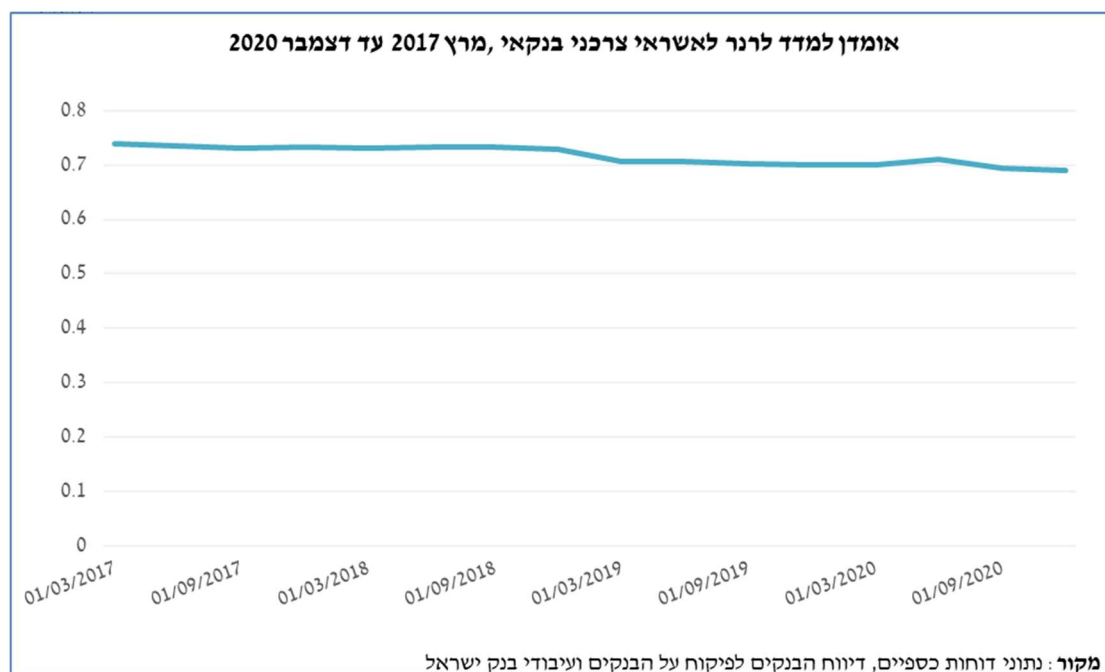
⁵² עבור אשראי לא צמוד בריבית משתנה, חישבנו את המדד על ידי חלוקת שיעור התוספת בריבית הממוצעת. עבור אשראי לא צמוד בריבית קבועה, חישבנו את המרווח על ידי החסרת ריבית פנימית של הבנק (תוך קירוב לינארי בהתאם לתקופה לפירעון של האשראי). הפרש זה חילקנו בריבית על האשראי. שיקללנו שני מדדים אלה בהתאם להיקף האשראי משני סוגים אלה שהעמידו הבנקים.

ירידה נוספת במדד שאותה נבקש לפרש כשינוי שנובע ממשבר הקורונה שמשפיע על ביקוש לאשראי, להבדיל משינוי ברמת התחרות.

נציין שלרוב מחשבים את המדד על כל פעילות הבנק ומתייחסים בהתאם גם לעלויות תפעוליות. בחישוב המדד עבור האשראי הצרכני בלבד עולה קושי לייחס את העלויות התפעוליות שמקורן במתן אשראי למגזר זה. המדד שלהלן מתייחס בהתאם רק לעלויות המימון.

איור 16

ירידה קלה במדד לכוח שוק באשראי צרכני בנקאי



ג.5.ג. אשראי צרכני מחברות כרטיסי האשראי

אשראי צרכני מחברות כרטיסי האשראי - מבנה וריכוזיות

בישראל פועלות שלוש חברות כרטיסי אשראי: ישראלכרט בבעלות הציבור וגופים מוסדיים⁵³, MAX (מקס אחט פיננסים בע"מ) (לאומי קארד לשעבר) בבעלות Warburg Pincus Financial

⁵³ לאור החוק להגברת התחרות מכר בנק הפועלים ב-28 באפריל 2019 בהצעת מכר לציבור כ-65.2% מהונה של ישראלכרט. טרם המכירה החזיק בנק הפועלים בכ-98.2% ממניות ישראלכרט. היתרה חולקה במהלך חודש מרץ 2020 כדיווידנד בעין למחזיקי מניות בנק הפועלים.

54Holdings, כ.א. 55⁵⁵ בבעלות בנק דיסקונט והבנק הבינלאומי. נציין כי במקביל למכירת ישראלכרט פועלים אקספרס (אמריקן אקספרס) עברה מבעלות בנק הפועלים לבעלות ישראלכרט⁵⁶.

חברות כרטיסי האשראי מספקות שירותים למשקי בית ולעסקים ופועלות במגזרים שונים: הנפקה ותפעול כרטיסי חיוב, סליקת תשלומים בכרטיסי חיוב ופעילות מימון. האשראי שמעמידות החברות יכול להיות אגב השימוש בכרטיס חיוב או בלי קשר לשימוש בכרטיס החיוב (לדוגמה אשראי קצוב). האשראי שמועמד אגב השימוש בכרטיס החיוב יכול להיות אשראי נושא ריבית ויכול להיות אשראי שלא נושא ריבית. לדוגמה, כשהלקוחות משלמים בכרטיס חיוב נדחה, חיוב הלקוחות מבוצע במועד קבוע בכל חודש ולכן הלקוחות מקבלים במוצא 15 יום אשראי שלא נושא ריבית.

היות שפרק זה עוסק בניתוח רמת התחרות בשוק האשראי, נתמקד בפעילות החברות במגזר המימון⁵⁷. מתוך מגזר זה נתמקד בפעילות העמדת האשראי נושא הריבית שהינו באחריות החברה – כלומר, מתן הלוואות לפרטיים ולבתי עסק (בפרט, אשראי זה אינו כולל אשראי באחריות החברה שאינו נושא ריבית ואשראי בערבות הבנקים). מאחר והדבר מתאפשר הניתוח בסעיף זה מתחיל בדצמבר 2014 ולא בשנת 2016 כמו עיקר הדוח.

באזור 17 ניתן לראות את נתחי השוק של חברות כרטיסי האשראי באשראי צרכני נושא ריבית שלא בערבות הבנקים. חברת כ.א.ל וחברת MAX הן נכון לדצמבר 2020 בעלות החלק היחסי הגדול ביותר (כ-35% וכ-37% בהתאמה) ואחריהן ישראלכרט עם כ-28% וזה מתוך יתרת אשראי כוללת של כ-15 מיליארד ש"ח, שמהווים כ-10% מסך האשראי הצרכני נושא הריבית בישראל. עוד ניתן לראות את הגידול שחל בנתח השוק של חברת ישראלכרט, הירידה שחלה בנתח השוק של חברת MAX והיציבות של חברת כ.א.ל. חשוב להבהיר שכשמתייחסים למדדים ולפעולות אחרות של החברות, יחסי הכוחות שמתקבלים שונים בתכלית. נבהיר שבנק לאומי השלים רק בסוף בפברואר 2019 את ההפרדה מלאומי קארד (MAX) ובנק הפועלים ביצע את ההנפקה לציבור באפריל 2019 ורק במרץ 2020 הוא השלים את ההפרדה מישראלכרט. בהתאם, ניח שברוב תקופת הניתוח, התחרות בין הבנקים לחכ"א הייתה מוגבלת וייתכן שהשוק התאפיין בפילוח מבחינת הלווים וסוגי ההלוואות שהעמידו חברות כרטיסי האשראי ובנקיהאם.

⁵⁴ לאור החוק להגברת התחרות הושלמה ב-25 בפברואר 2019 עסקה לפיה בנק לאומי לישראל וקבוצת עזריאלי ימכרו את מלא החזקותיהם בלאומי קארד (80%-ו-20% בהתאמה) ל-Warburg Pincus Financial Holdings (Israel Ltd.), תאגיד בשליטת קרן ההשקעות Warburg Pincus.

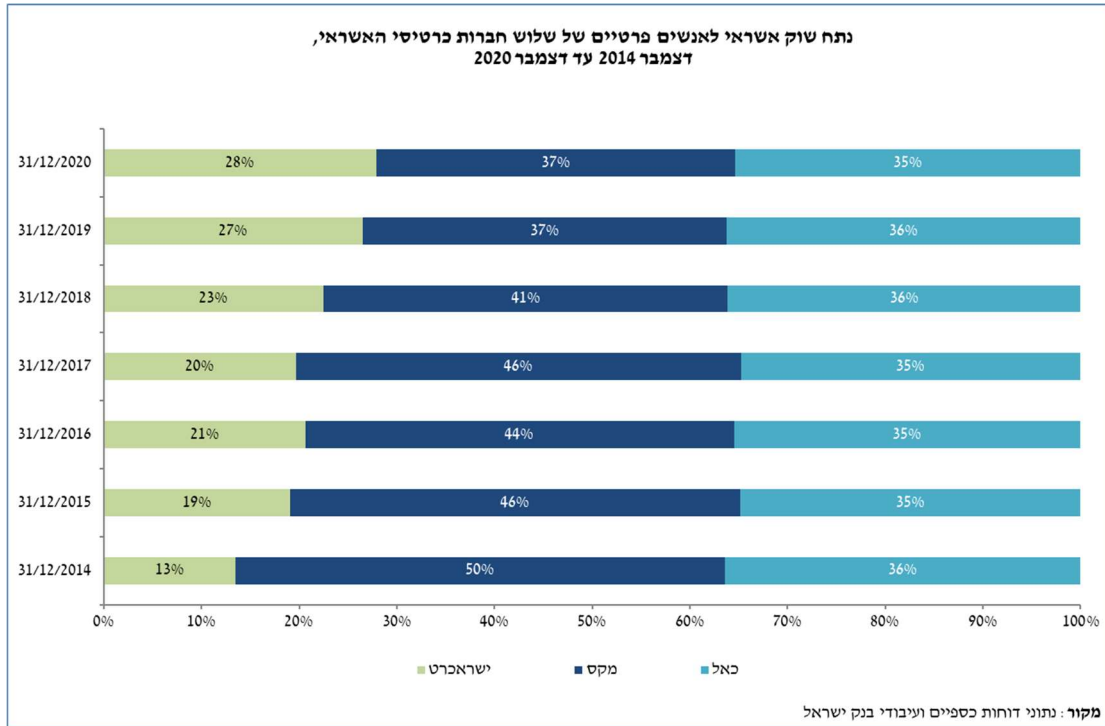
⁵⁵ כ.א.ל מחזיקה בבעלות מלאה בחברת כרטיסי האשראי דיינרס קלאב ישראל, שעוסקת בהנפקה, שיווק ותפעול של כרטיסי דיינרס. הנתונים במסמך זה אודות כ.א.ל כוללים את דיינרס.

⁵⁶ המכירה התבצעה במרץ 2019. מאחר והחברה אינה מדווחת מתן אשראי נושא ריבית למשקי בית היא אינה נכללת בניתוח בסעיף זה.

⁵⁷ נציין שההכנסות מפעילות במגזר המימון מהוות עדיין שיעור נמוך מסך ההכנסות ומהרווח הנקי של חברות כרטיסי האשראי.

איור 17

עליה בנתח השוק של ישראלכרט בעיקר על חשבון נתח השוק של מקס



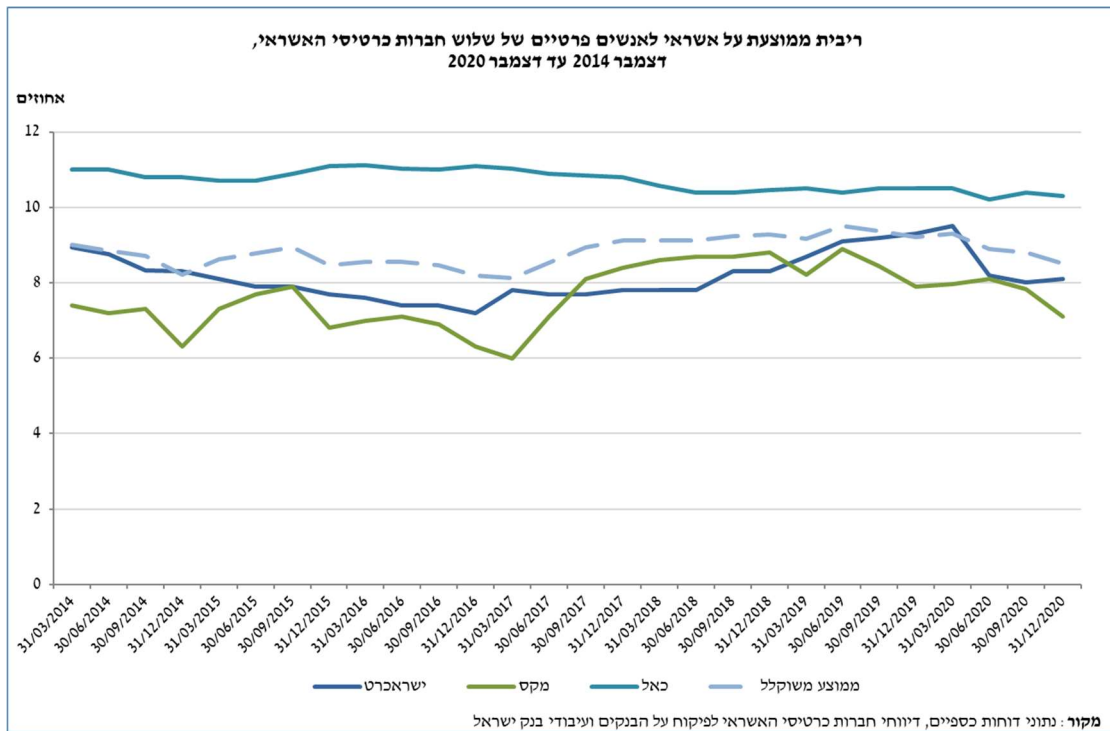
אשראי צרכני מחברות כרטיסי האשראי - ניתוח כמות ומחיר

המגמות של חברות כרטיסי האשראי היו עד לסוף 2017 דומות יחסית. בהמשך ניכרת עצירה של קצב הגידול בצמיחה של מקס באשראי צרכני, לעומת עלייה מסוימת בקצב גידול הצמיחה של ישראלכרט והיקפי האשראי של החברות נעשו בהתאם דומים יותר. החל ממרץ 2020 ועם פרוץ משבר הקורונה, חלה ירידה ברורה בהיקפי האשראי של כל החברות, כך שיתרת האשראי שמעמידות חברות כרטיסי האשראי ירדה בין מרץ 2020 לדצמבר 2020 בכ-6%.

באיור 18 ניתן לראות שבחינה מצרפית של הריבית השנתית הממוצעת על האשראי הצרכני שהעמידו חברות כרטיסי האשראי, מצביעה מתחילת 2017 על עלייה במחיר של אשראי זה והתייצבות בו עד למשבר הקורונה וזה כאמור במקביל לגידול ביתרת האשראי הכוללת. עם זה בחינה של כל אחת מהחברות בנפרד מעידה על מגמות שונות של החברות: בעוד שכ.א.ל הוזילה ריביות והגדילה את היקפי האשראי. מגמת הירידה בריבית של ישראלכרט נבלמה בסוף שנת 2016 ואף הפכה במהלך 2018 לעלייה. משום שהדבר התרחש במקביל להמשך העלייה בכמות, אפשר שהעלייה בריבית נובעת מפנייה ללקוחות עם פרופיל סיכון גבוה יותר ואינה משקפת עלייה במרווחים. הירידה בריבית של חברת MAX נבלמה ואף עלתה במהלך 2017, במקביל ליציבות יחסית ביתרות האשראי (מתחילת 2017). במקביל ניכרת עלייה בפעילות של חברה זו במתן אשראי לעסקים ואפשר שמדובר בשינוי אסטרטגי של החברה. המגמה בריביות החל ממרץ 2020 אינה אחידה: בכ.א.ל נרשמה עלייה קלה בריבית, MAX שמרה על יציבות יחסית ואף הוזלה וישראלכרט הוזילה את הריבית. להבנתנו חלה ירידה בביקוש לאשראי (גם) מחכ"א.

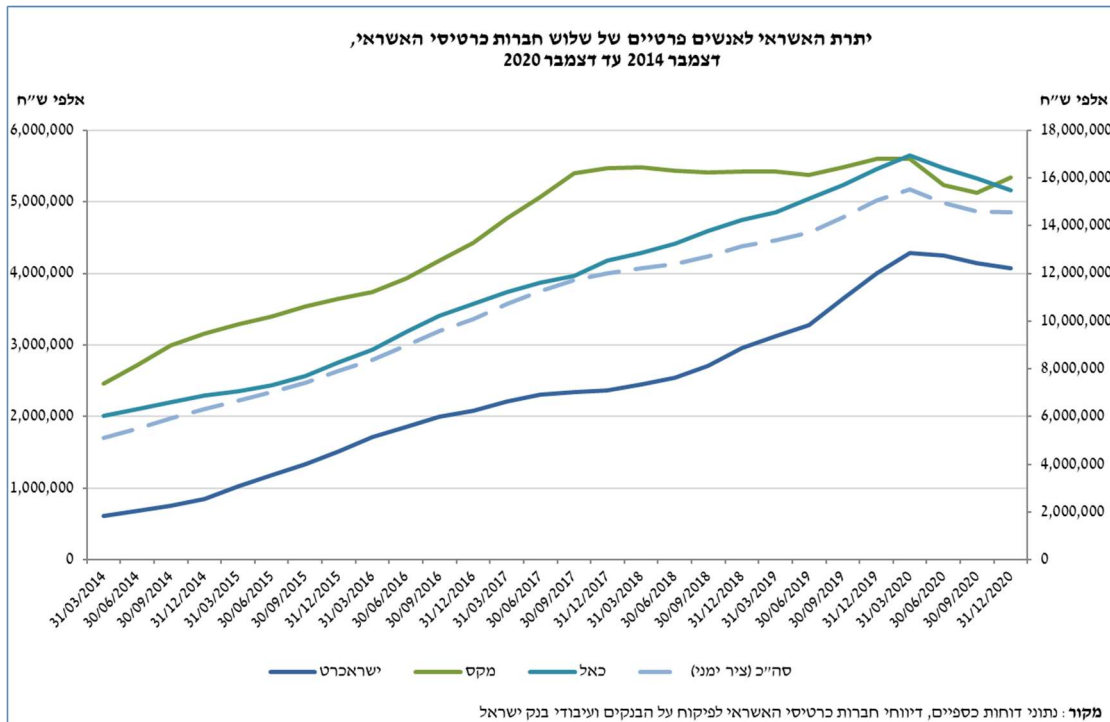
איור 18

מגמה מעורבת בהתפתחות הריבית של חכ"א



איור 19

עליה ביתרת האשראי של חכ"א



לסיכום, כנגד ההאטה ואף הצמצום באשראי הצרכני, ניכרת מגמת הרחבה של האשראי הצרכני שמעמידות חברות כרטיסי האשראי (עד למשבר הקורונה).

נציין שנתוני מאגר נתוני אשראי מצביעים אף הם מסוף שנת 2017 על העלייה בריבית עד אמצע 2019 ועל ירידה במחצית השניה של 2019 ובמהלך 2020 (איור 20) וכן על ירידה ניכרת בהיקפי האשראי שהועמד, ירידה שממנה החברות טרם התאוששו ועל כן מבוטא הדבר בירידה גם ביתרות האשראי של חכ"א.

איור 20

החלה ירידה קלה בריבית טרם פרוץ משבר הקורונה שהתחזקה לאחריו. ירידה חדה בהיקפי האשראי לאחר פרוץ הקורונה.



ד.5.ג. אשראי צרכני⁵⁸ מגופים מוסדרים

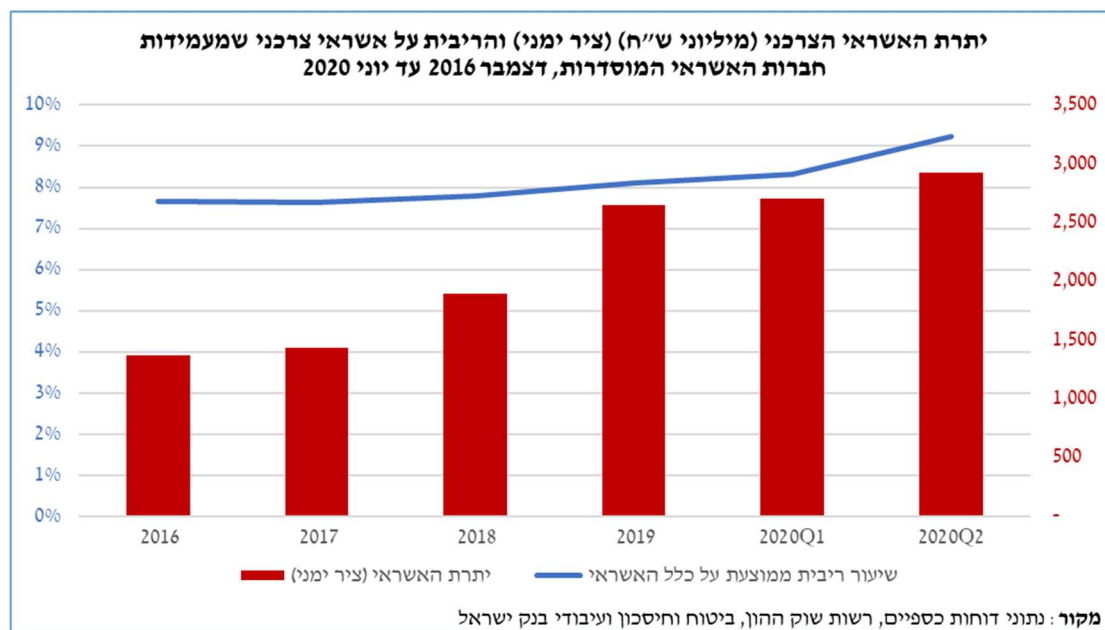
חלק זה מציג ניתוח בסיסי של האשראי הצרכני שמעמידות חברות האשראי החוץ-בנקאיות החוץ-מוסדיות (כאמור, הגופים המוסדרים) שדיווחו מידע לרשות שוק ההון. בשנים האחרונות חלו התפתחויות רבות בתחום האשראי החוץ-בנקאי, כשלצד חברות כרטיסי האשראי החלו גופים חוץ-בנקאים וחוץ-מוסדיים רבים (גופים מוסדרים, כאמור) בפעילות של מתן אשראי מסוגים שונים, הן למגזר העסקי והן למשקי בית. במגזר משקי הבית, החברות שמוצגות בניתוח זה, עוסקות בעיקר במתן הלוואות צרכניות ומימון לרכישת כלי רכב. בהתאם לחוק הפיקוח על שירותים פיננסיים (שירותים פיננסיים מוסדרים), תשע"ו-2016, מעמידי האשראי החוץ-בנקאים חייבים לקבל רישיון

⁵⁸ בהתאם להערכת רשות שוק ההון, סווגו החברות תחת פיקוחה לפי עיקר פעילותן - אשראי מסחרי: אשראי שמעמידות חברות שעיקר פעילותן הוא מתן אשראי לעסקים; אשראי צרכני: אשראי של חברות שעיקר פעילותן הוא מתן אשראי למשקי בית.

לפעילות למתן אשראי על ידי רשות שוק ההון. בפרק ג.3. דווח על היקפי החברות והרישיונות שניתנו.

מאיו 21 ניתן ללמוד על מגמת עלייה ביתרת האשראי הצרכני מגופים מוסדרים (ספקי אשראי שמפוקחים על ידי רשות שוק ההון). כמו כן ניכר שחלה גם בתקופה הנסקרת עלייה בריבית הממוצעת על אשראי זה.

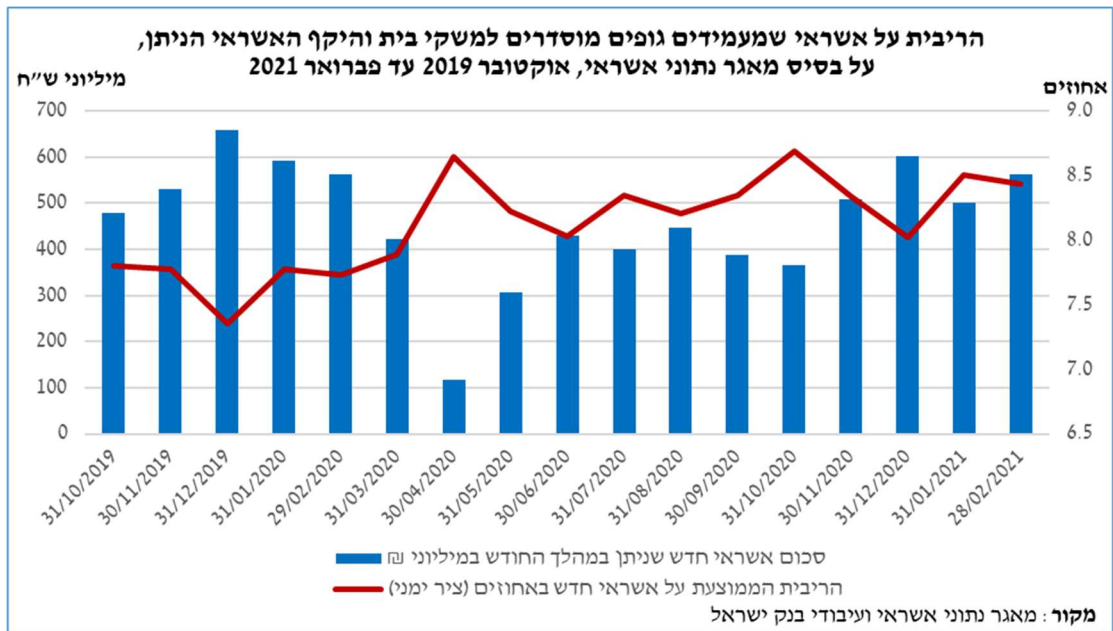
איור 21



בחינה על בסיס נתוני מאגר נתוני אשראי בחודש אפריל 2020 מלמדת אף היא על עלייה בריביות וכן על הירידה החדה בהיקפי האשראי וההתאוששות החלקית לאחר מכן (איור 22).⁵⁹

⁵⁹ נציין שמאגר נתוני אשראי מתייחס לסך האשראי שהועמד לפרטיים ובפרט גם לעוסקים מורשים. לעומת זה, המידע שניתן לוועדה על ידי רשות שוק ההון סווג בהתאם לעיקר פעילות החברה. כמו כן איור 21 מתייחס ליתרת האשראי ואילו איור 22 מתייחס להיקף האשראי החדש שניתן במהלך החודש (נתון זרם). שני האיורים מתייחסים לאשראי שונה שהועמד על ידי החברות השונות בהתאם.

איור 22



נציין שחלק מהעלייה בהיקפי האשראי עד לפרוץ משבר הקורונה, נבעה מעלייה באשראי לרכישת כלי רכב. אשראי זה הוא חלק משמעותי מהאשראי שמעמידים הגופים המוסדרים למשקי בית. העלייה בפעילות הגופים המוסדרים התרחשה על רקע צמצום האשראי בביטחון כלי רכב בקרב הבנקים הגדולים וחכ"א. נציין בנוסף שחלה עלייה באשראי בביטחון כלי רכב גם בקרב חלק מהבנקים הבינוניים.

6.ג. אשראי לעסקים קטנים וזעירים

בסעיף זה נתאר את סך האשראי לעסקים קטנים וזעירים בישראל ואת נתחי השוק של ספקי אשראי זה. בניגוד למגמה באשראי הצרכני, באשראי לעסקים קטנים ובינוניים לא נרשם שינוי בולט במאזן הכוחות בין האשראי הבנקאי לאשראי החוץ בנקאי והבנקים מהווים את המקור האשראי הכמעט בלעדי לעסקים קטנים וזעירים. מנגד חלה ירידה קלה במדדי הריכוזיות בין היתר כתוצאה משינוי יחסי הכוחות בין הבנקים.

מבחינת מדדי הרווחיות, נמשכה המגמה שהחלה בשנת 2018 של ירידה מסוימת בריביות ובמרווחים בקביל לגידול ביתרות אך הירידה הינה לכל היותר בהיקף של כחצי נקודת האחוז במרווחים וכ-0.4 נקודות האחוז בריביות (עד הקורונה). במקרה זה לא התאפשר ניתוח המתמודד עם הסיכון בשלב מחסור בנתונים.

עד ספטמבר 2019 נרשמה עליה ביתרות האשראי המצרפיות שמעמידות חברות כרטיסי האשראי לעסקים ועד תחילת 2019 עליה זאת נבעה מעליה של כל החברות. לאחר מכן נרשמה ירידה ביתרות שנבעה תחילה מצמצום של ישראלכרט ובהמשך גם של כ.א.ל והאטה בקצב הגידול של MAX. בהתאם, גם במגזר זה נרשם שינוי של מאזן הכוחות והתחזקות החברות הקטנות יותר מה שהוביל לירידה בריכוזיות תת שוק זה (הפעם בגלל גידול של MAX).

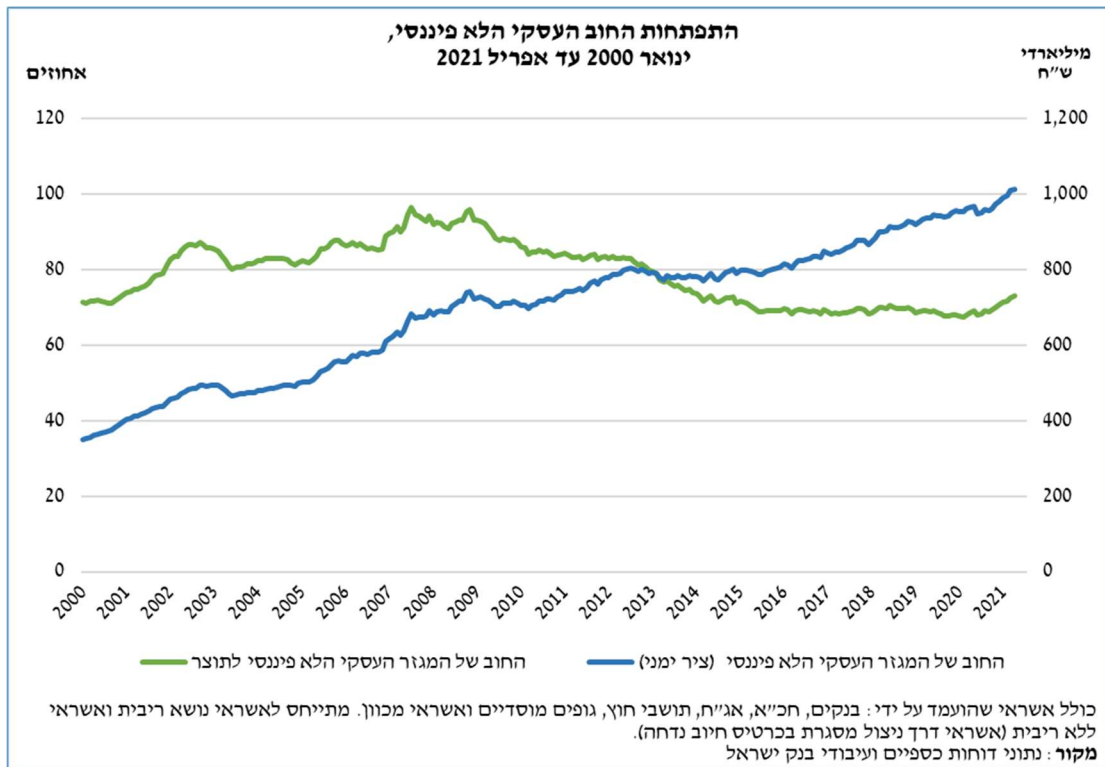
ג.6.א. אשראי לעסקים קטנים מסך ספקי האשראי

פרק זה מבוסס בין היתר גם על נתונים על ספקי אשראי חוץ-בנקאים חוץ-מוסדיים (הגופים המוסדרים כאמור) שדיווחו לרשות שוק ההון. ראשית נציין שמדובר בדיווח מצומצם, משום שהנתונים מציגים מונחים שנתיים עבור השנים 2016 עד 2019 ואולם עבור 2020 הנתונים מוצגים עבור שני הרבעונים הראשונים של 2020 (בחלק מהמקרים ביצענו הערכה לנתון של הגופים המוסדרים לספטמבר 2020). כמו כן "סווגה" כל אחת מהחברות המדווחות כחברה לאשראי עסקי או צרכני, בהתאם לעיקר פעילותה וזה להבדיל מהדיווחים של חברות כרטיס האשראי ושל הבנקים שמפרטים בדיוק מהו היקף האשראי העסקי ומהו היקף האשראי הצרכני שהם מעמידים. עוד נציין שלמרות שסביר שחלק מהאשראי הועמד גם לעסקים גדולים ובינוניים, משום שלא ניתן לזהות אשראי זה, משויכת כלל הפעילות בניתוח זה כאשראי לעסקים קטנים וזעירים. מעבר לכך יש, פרט לחברות שדיווחו לרשות שוק ההון, חברות נוספות שמעמידות אשראי למגזר העסקי, שנכון להיום אין בידינו נתונים על פעילותן. לכן התמונה שמוצגת בחלק זה אינה מלאה ומשקפת רק את המידע שמדווח ושנגיש לנו לעת עתה. עם זה כולל הניתוח מידע לגבי החברות, שלהבנתנו הן המהותיות שפועלות בשוק.

כפי שניתן לראות באיור 23, יש מגמת עלייה רציפה בחוב של המגזר העסקי הלא-פיננסי והיקפו עומד נכון למרץ 2020 על כ-968 מיליארד ש"ח. לאחר פרוץ הקורונה חלו שינויים בהיקפי החוב ונכון לדצמבר 2020 הוא עומד על כ-988 מיליארד ש"ח. חלקו של החוב של מגזר זה בתוצר היה החל מסוף שנת 2008 במגמת ירידה רציפה שנבלמה באמצע 2015 ולאחריה יחס זה נותר כמעט ללא שינוי מהותי והוא עומד נכון לדצמבר 2020 על כ-71%.

איור 23

עליה בחוב של המגזר העסקי הלא פיננסי ויציבות ביחס החוב לתוצר



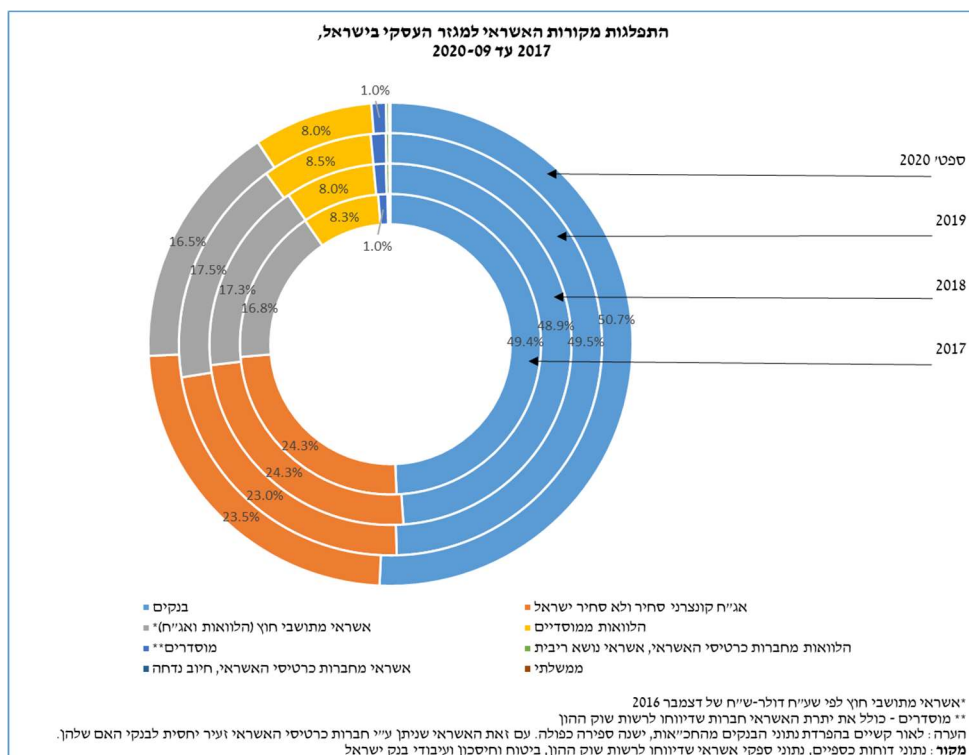
נסקור כעת בתמציתיות את מבנה שוק האשראי לעסקים קטנים וזעירים, כפי שאלה מבוטאים בנתחי השוק של ספקי אשראי שלגביהם יש בידינו מידע. בהתאם לזמינות הנתונים, האשראי החוץ-בנקאי מתייחס לאשראי של ספקי אשראי חוץ-בנקאים (גופים מוסדרים, כאמור) שדיווחו לרשות שוק ההון.

באיור 24 ניתן לראות שהבנקים מהווים עדיין את חלק הארי במקורות האשראי למגזר העסקי הלא-פיננסי כולו והם מהווים כמעט מחצית ממקורות האשראי למגזר זה. בין דצמבר 2016 לספטמבר 2020 אף גדל חלקם בכנקודת האחוז.

בשל היעדר בנתוני המלווים שאינם בנקים פילוח מלא למגזרים (לפחות בשלב זה), לא ניתן להציג ניתוח מדויק של נתחי השוק לפי סוג המלווה ולפי גודל העסק ועל כן ביצענו הערכה גסה לנתון זה המוצגת באיור 25. לפי הערכה זו מהווים הבנקים עדיין מקור אשראי כמעט בלעדי (מעל 90%) לעסקים קטנים וזעירים. בנוסף, עקב חוסר נתונים בנושא, לא ניתן לפלח את סוגי האשראי לפי שימושים. עם זה חשוב לציין שבעוד שהמגזר הבנקאי מעמיד אשראי הן לצמיחה ולהתרחבות של עסקים והן אשראי שמשמש לגישור על פערים תזרימיים שלהם, ההערכה היא שהמגזר החוץ-בנקאי מעמיד אשראי שמשמש לגישור על פערים תזרימיים וכמעט שאינו מעמיד אשראי עבור צמיחה והתרחבות. סביר להניח לפיכך שנתח השוק של הבנקים אף גדול יותר באשראי לצמיחה ולהתרחבות של עסקים. לצד זה נציין את הצמיחה עד למשבר הקורונה בנתח השוק של חברות האשראי החוץ-בנקאיות והחוץ-מוסדיות (הגופים המוסדרים, כאמור). בהמשך ניתן יהיה לראות בהתאם, האם חברות אלה התאוששו וחזרו לצמוח או לא.

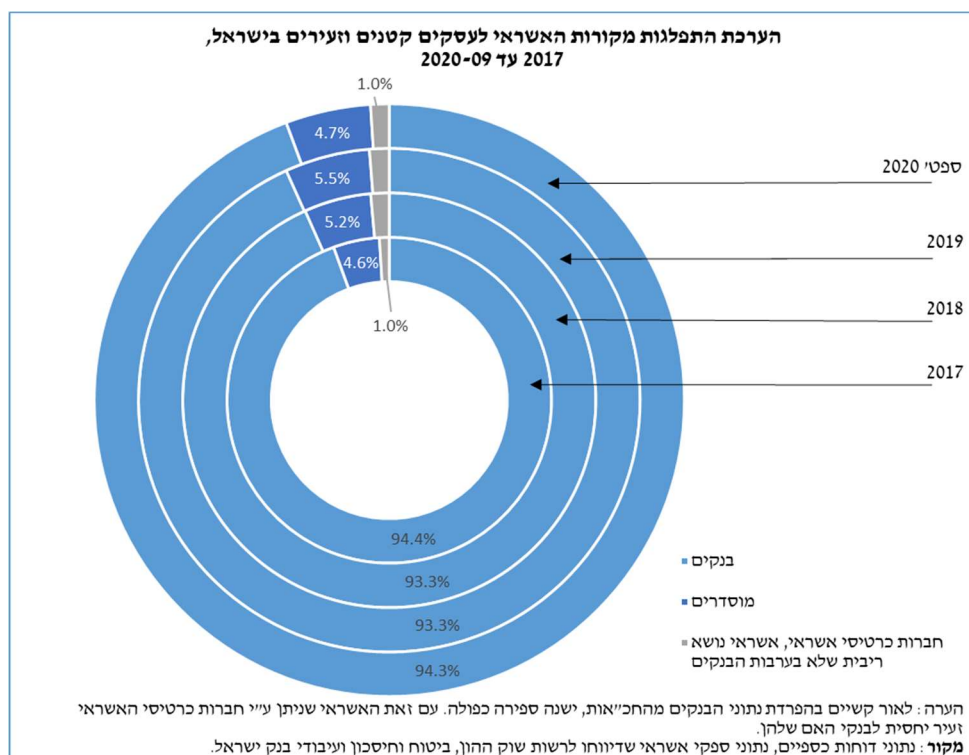
איור 24

כמחצית מהאשראי העסקי (הלא פיננסי) ניתן על ידי בנקים



איור 25

הבנקים הם ספק האשראי הכמעט בלעדי לעסקים קטנים



מבין סוגי ספקי האשראי אשר פורטו באיור 24 נתמקד בניתוח באשראי שהעמידו בנקים, גופים מוסדרים וחברות כרטיסי האשראי (בהתאם, לא ננתח אשראי ממשלה ואשראי מגופים מוסדיים, אג"ח ואשראי מתושבי חוץ).

לוח 3 מרכז את הנתונים על הריבית ועל יתרת האשראי שמעמידים ספקי האשראי השונים שעליהם נפרט בפרק זה. ביחס לאשראי של חכ"א, מדובר באשראי נושא ריבית בלבד.

לוח 3

אשראי לעסקים קטנים וזעירים						
ריביות (אחוזים)			יתרות (אלפי ₪)			תאריך
מוסדרים	חברות כרטיסי אשראי	בנקים	מוסדרים	חברות כרטיסי אשראי	בנקים	
6.26%	2.92%	4.14%	9,176,717	1,951,246	188,408,900	31/12/2017
6.38%	3.48%	3.95%	10,764,070	2,994,972	191,737,600	31/12/2018
7.31%	4.65%	3.79%	11,681,130	2,707,000	199,036,600	31/12/2019
6.91%	3.59%	3.46%	9,835,856	2,366,000	201,321,300	30/06/2020
na	4.08%	3.52%	*9,900,212	2,154,000	200,044,500	30/09/2020
na	4.06%	3.52%	na	2,095,000	191,263,600	31/12/2020

הערות:

- נתוני חברות כרטיסי אשראי הם אשראי נושא ריבית שאינו בערבות הבנקים.
- ישנו רישום כפול של אשראי בין הבנקים לחברות כרטיסי האשראי, לאור השתייכותן לבנקים בתקופות זמן רלוונטיות.
- הסיווג למגזרי פעילות באשראי המוסדרים נעשה בראייה כוללת, כל אחת מהחברות המדווחות "סווגה" כחברה לאשראי עסקי או צרכני בהתאם לעיקר פעילותה.
- טרם קיימים בידינו כלל הנתונים של הגופים המוסדרים לרבעון השלישי של שנת 2020 (na = נתון חסר; *התבצעה הערכה לנתון האשראי של ספטמבר 2020).
- נתוני היתרות נלקחו מהדוחות הכספיים הרבעוניים לציבור שפרסמו הבנקים וחכ"א; הריביות של הבנקים נלקחו מהוראת דיווח לפיקוח על הבנקים 823 (דוח חודשי על אשראי לציבור ופיקדונות מהציבור לפי בסיסי הצמדה ומגזרי פעילות-מידע על ריבית) וריביות חכ"א נלקחו מהדוחות הכספיים הרבעוניים לציבור שפרסמו חכ"א

ג.6.ב. אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים

אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים – מבנה וריכוזיות

כפי שניתן לראות באיור 26, נרשמה במשך התקופה הנסקרת ירידה קלה במדד Herfindahl Hirschman Index⁶⁰ (HHI) עבור אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים. המדד חושב על בסיס יתרות האשראי הצרכני שמעמידים התאגידים הבנקאים. בפרט, בין דצמבר 2016 ליוני 2020 ירד המדד מ-2,448 נקודות ל-2,283 נקודות ולאחר מיזוג איגוד מזרחי חלה עלייה ל-2,304 (ספטמבר 2020). הירידה הכללית במדד לאורך התקופה היא אינדיקציה לשיפור בתנאים לתחרות (להרחבה ראו נספח א') עם זה חלק ניכר מהירידה במדד נובע טכנית מסיווגים מחדש שערכו חלק מהבנקים: כך למשל, בין ספטמבר 2018 לדצמבר 2018 ירד המדד בכ-42 נקודות אך בניכוי הסיווג מחדש המדד דווקא עלה ב-22 נקודות⁶¹. באופן דומה בין ספטמבר 2020 לדצמבר 2020 נרשמה ירידה במדד של כ-88 נקודות אך בניכוי הסיווג מחדש נרשמה עליה של כ-7 נקודות וכן בתחילת התקופה בין דצמבר 2016 לספטמבר 2017 חלה ירידה במדד של כ-30 נקודות ואילו בהתייחס להשפעת סיווגים מחדש חלה ירידה גדולה יותר של כ-60 נקודות. לסיכום הירידה הכוללת במדד בין דצמבר 2016 לדצמבר 2020 הינה של 233 נקודות. לאחר שביצענו הערכה של הסיווגים מחדש הירידה עומדת על כ-173 נק' בלבד. נציין כי יש צורך בהערכה של השפעת הסיווג מחדש על המדד מאחר ואין בידינו את הנתונים שסווגו מחדש בחודשים שלפני או אחרי הסיווג אלא רק בעת הסיווג.

באופן דומה, ניתן לראות באיור 27 שגם מדד CR2⁶² נמצא במגמת ירידה, שפירושה אף הוא שיפור בתנאים לתחרות באשראי של תאגידים אלה לעסקים קטנים וזעירים מתוך סך יתרת האשראי הבנקאי לעסקים אלה. במקרה זה חלק ניכר מהירידה במדד נובעת טכנית מעריכת סיווגים מחדש (הנתונים הגולמיים מראים ירידה של כ-9 נק' האחוז), כאשר לאחר תיקון הסיווגים מחדש מוערכת

⁶⁰ המדד מוגדר כסכום ריבועי נתחי השוק של כל הפירמות בשוק

$$HHI = \sum_{i=1}^n (MS_i)^2$$

כאשר MS_i הוא נתח השוק של פירמה i , ו- n הוא מספר הפירמות בשוק.

חכ"א הוגדרו בחישוב המדד כחברות נפרדות ולא חלק מבנק הפועלים ומבנק לאומי (לפני ההפרדה) ומבנק דיסקונט (לכל אורך המדגם). הגדרת חכ"א כחלק מקבוצה הבנקאות מובילה לתוצאות כמעט ללא שינוי (המדד מעט גבוה יותר טרם ההפרדה והירידה מעט חדה יותר לאחר ההפרדה). מטרתנו הייתה להראות את השינוי בריכוזיות שלא נובע ישירות מההפרדה הכפויה.

⁶¹ בדוח שנתי של 2019 בנק הפועלים ביצע סיווג מחדש בין מגזרי פעילות פיקוחיים, בעיקר הלוואות לדיור שסווגו מהמגזרים העסקיים למגזרים "משקי בית" ו-"בנקאות פרטית" (דוח כספי שנתי 2019, בנק הפועלים).

62

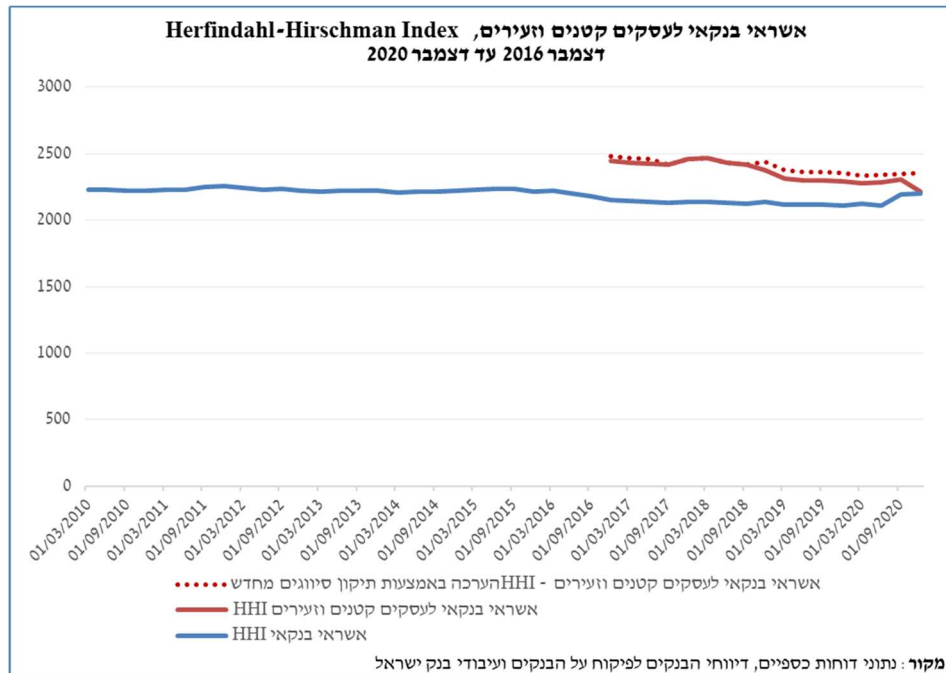
$$CR_2 = \sum_{i=1}^2 S_{i,with} \quad S_1 \geq S_2 \geq \dots \geq S_N,$$

כאשר S_i הוא נתח השוק של פירמה i , N הוא מספר הפירמות בענף. S_N היא הפירמה עם נתח השוק הקטן ביותר ו- S_1 היא הפירמה עם נתח השוק הגדול ביותר. במסמך זה חישבנו את המדד עבור שתי הפירמות הגדולות בשוק. חכ"א הוגדרו בחישוב המדד כחברות נפרדות ולא חלק מבנק הפועלים ומבנק לאומי (לפני ההפרדה) ומבנק דיסקונט (לכל אורך המדגם). הגדרת חכ"א כחלק מקבוצת הבנקאות מובילה לתוצאות כמעט ללא שינוי (המדד מעט גבוה יותר טרם ההפרדה והירידה מעט חדה יותר לאחר ההפרדה). מטרתנו הייתה להראות את השינוי בריכוזיות שלא נובע ישירות מההפרדה הכפויה.

הירידה בכ-4 נק' האחוז בלבד). ניכר שהריכוזיות בשוק העסקים קטנים גדולה עדיין מהריכוזיות הכללית באשראי בנקאי, אך הפער בין המדדים מצטמצם.

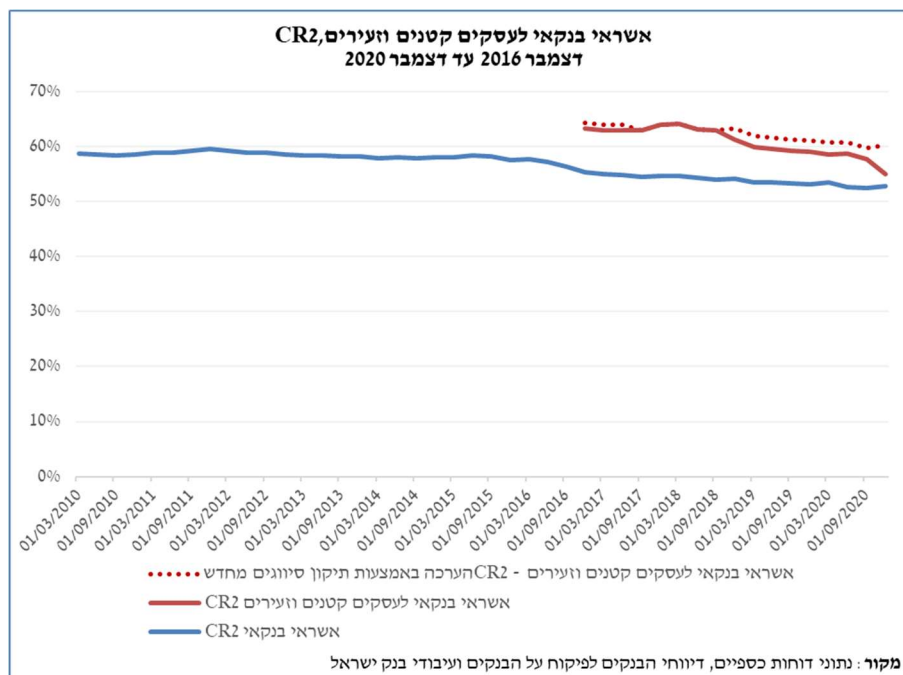
איור 26

ירידה בריכוזיות שוק האשראי הבנקאי לעסקים קטנים וזעירים



איור 27

ירידה במשקל של שני הבנקים הגדולים בשוק האשראי הבנקאי לעסקים קטנים וזעירים



לסיכום, בתקופה שעברה מפרסום הדוח השני, התבררה מגמה של ירידה בריכוזיות גם בשוק האשראי הבנקאי לעסקים בינוניים וקטנים.

כשמקישים מהנחיות המיזוגים בארץ ובעולם⁶³, ניתן לומר שאמנם גם לאחר הירידה במדד שוק האשראי הבנקאי לעסקים קטנים וזעירים, השוק בישראל הוא עדיין ריכוזי (ברמה מתונה), אך השינוי מהווה אינדיקציה לשיפור בתנאים לתחרות.

אשראי בנקאי לעסקים קטנים וזעירים - ניתוח כמות ומרווחים

כפי שניתן לראות באיור 28, נרשמה מתחילת שנת 2018 ירידה בריבית על האשראי הבנקאי לעסקים קטנים וזעירים ובמרווחים שחושבו וזה במקביל לעלייה ביתרת האשראי הכוללת. עלייה זו לא מאפיינת את בנק הפועלים. הירידה ביתרת בנק הפועלים בדצמבר 2018, נובעת כאמור מסיווג מחדש שערך הבנק, אך גם לאחר מכן לא נרשמה עלייה ביתרת האשראי של בנק זה. לעומת זה נרשמה עלייה ביתרת האשראי של ארבע קבוצות הבנקאות הגדולות האחרות (ראו גם איור 29). ניתן לפרש תמורות אלו כאינדיקציות פרו תחרות אך נציין גם שלא ניתן לנטרל השפעות של שינויים ברמת הסיכון. הירידה בריביות והגידול באשראי מאפיינים גם את התקופה שלאחר פרוץ משבר הקורונה. נציין שהחל ממרץ 2020 החלה פעילות משמעותית של קרנות בערבות מדינה לעסקים בינוניים וקטנים. קרנות אלה מציעות אשראי בריבית מופחתת וגוררות בהתאם את הורדת הריבית הממוצעת גם ללא שינוי ברמת התחרות. כפי שמפורט בנספח ה'- תחרות באשראי קמעוני בימי קורונה, עיקר האשראי בקרנות אלה הועמד על ידי תאגידים בנקאים.

⁶³ לפירוט הנחיות בישראל:

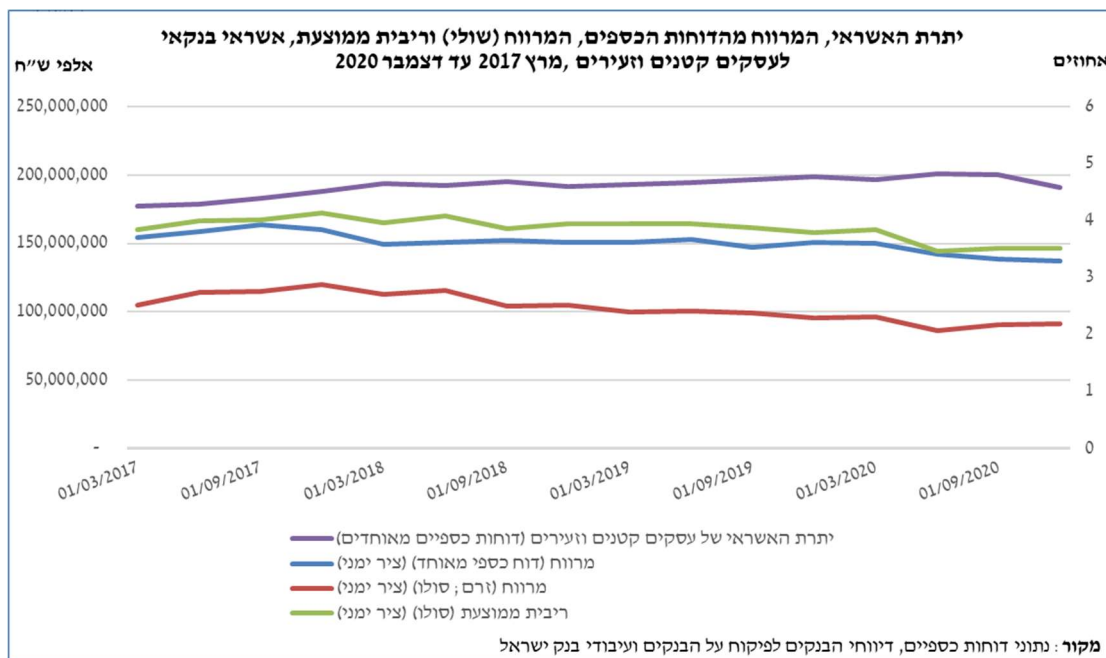
https://www.gov.il/BlobFolder/policy/mergerguidelines/he/mergers_%D7%92%D7%99%D7%9C%D7%95%D7%99%20%D7%93%D7%A2%D7%AA%201_11%20%D7%9E%D7%99%D7%96%D7%95%D7%92%D7%99%D7%9D%20%D7%90%D7%95%D7%A4%D7%A7%D7%99%D7%99%D7%9D.pdf

הנחיות אירופיות: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004XC0205\(02\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004XC0205(02)&from=EN)

הנחיות אמריקאיות: <https://www.ftc.gov/sites/default/files/attachments/merger-review/100819hmg.pdf>

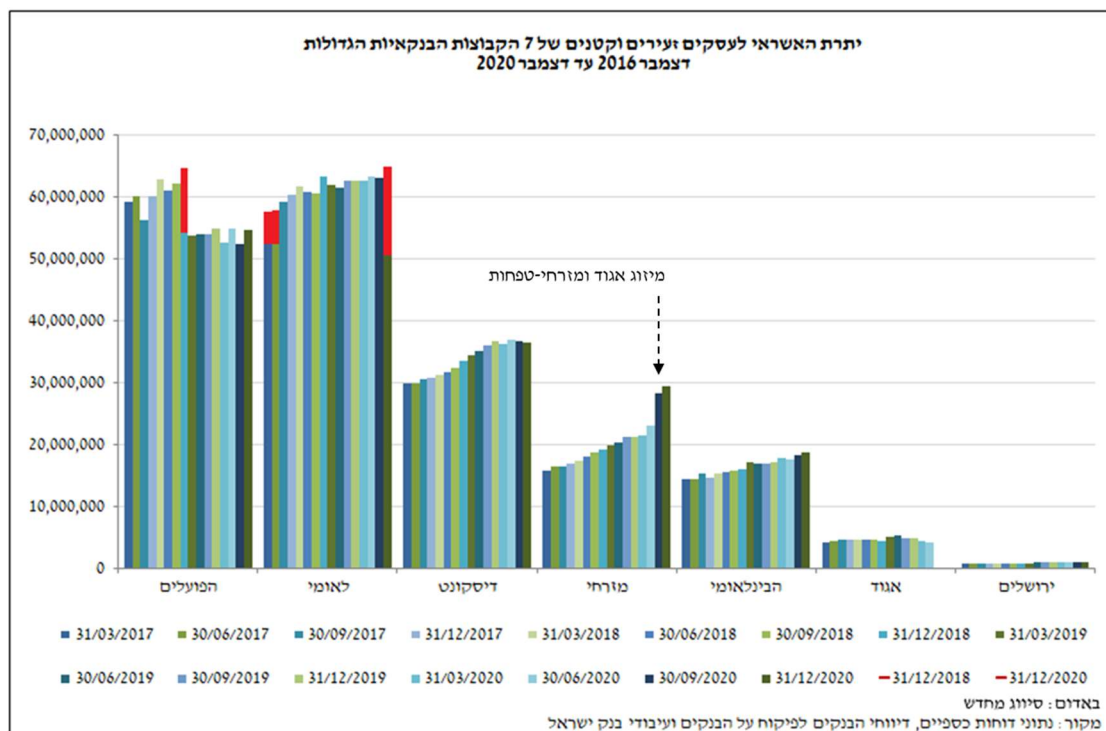
איור 28

עד פרוץ משבר הקורונה עליה קלה ביתרת האשראי לעסקים קטנים וזעירים במקביל לירידה קלה במרווחים ובריבית



איור 29

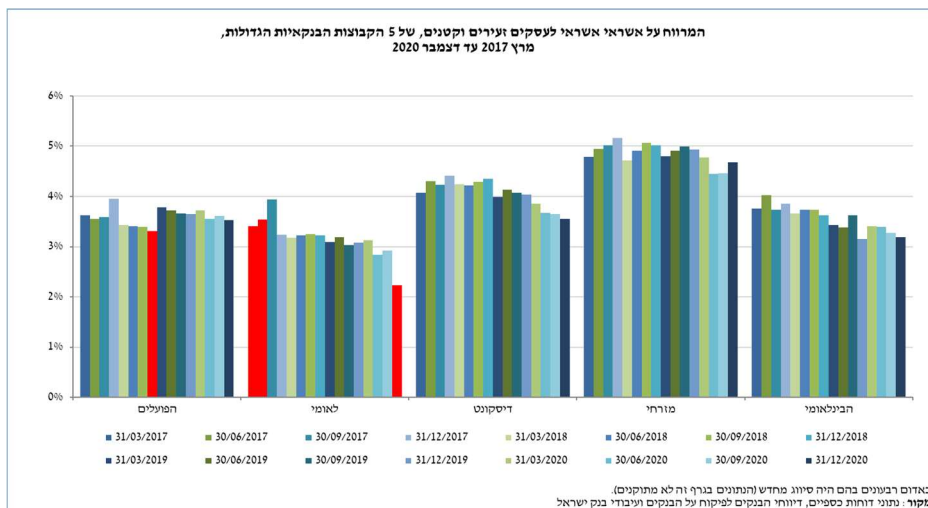
עליה ביתרת האשראי לעסקים קטנים וזעירים של מרבית הבנקים



איור 30 מלמד שהירידה במרווחים מתחילת 2018 ועד פרוץ משבר הקורונה, לא הייתה אחידה בין הבנקים ואפיינה יותר את הבנקים הבינוניים. לסיום נציין שגם מדד Lerner⁶⁴, שהינו מדד מקובל לכוח השוק, מצביע על מגמה דומה של עליה בתחרות כאשר חלה ירידה בערך המדד מתחילת 2018. בפרט, ובין דצמבר 2016 למרץ 2020 ירד המדד מ-68% ל-60% ועלה ל-0.62 בדצמבר 2020 (איור 31).

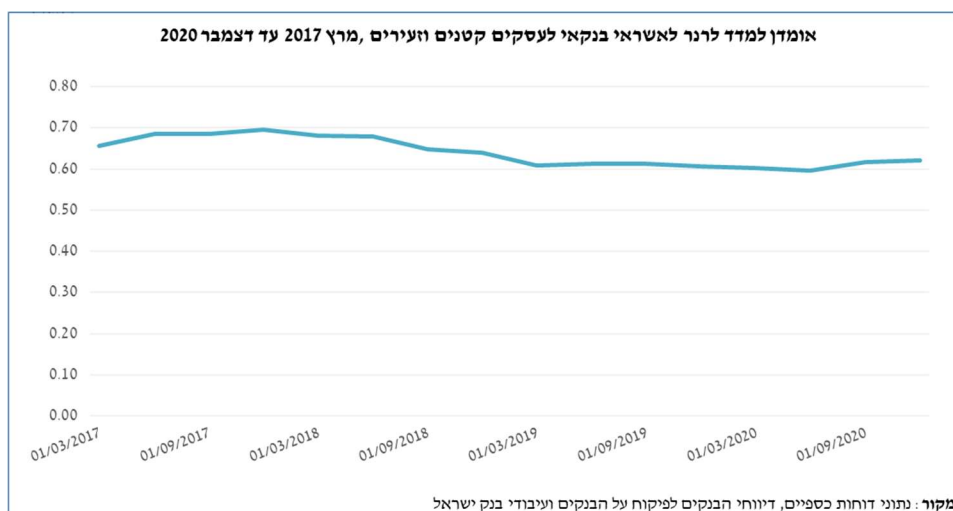
איור 30

ירידה במרווחים על אשראי לעסקים קטנים וזעירים



איור 31

ירידה קלה במדד לכוח שוק בנקאי באשראי לעסקים קטנים וזעירים



⁶⁴ עבור אשראי לא צמוד בריבית משתנה, חישבנו את המדד על ידי חלוקת שיעור התוספת בריבית הממוצעת. עבור אשראי לא צמוד בריבית קבועה, חישבנו את המרווח על ידי החסרת ריבית פנימית של הבנק (תוך קירוב לינארי בהתאם לתקופה לפירעון של האשראי). הפרש זה חילקנו בריבית על האשראי. שיקללנו שני מדדים אלה בהתאם להיקף האשראי משני סוגים אלה שהעמידו הבנקים.

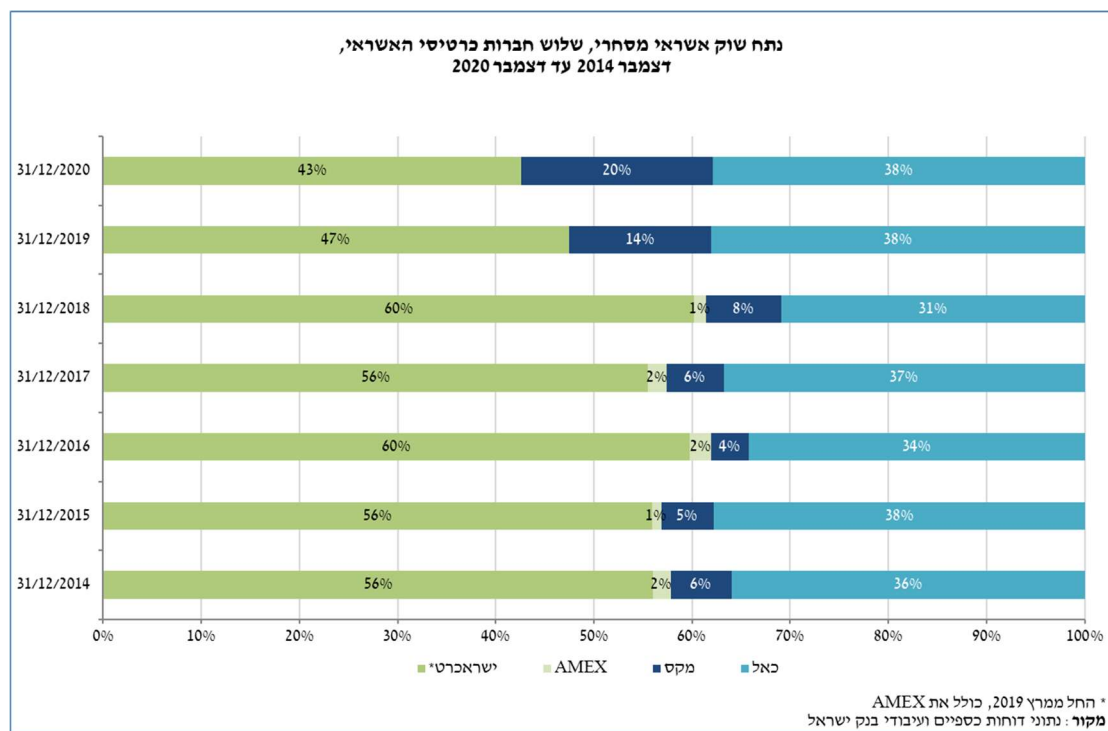
ג.6.ג. אשראי מסחרי⁶⁵ מחברות כרטיסי האשראי

מאחר והדבר מתאפשר הניתוח בסעיף זה מתחיל בדצמבר 2014 ולא בשנת 2016 כמו עיקר הדוח.

כפי שניתן לראות באיור 32, בדצמבר 2020 חלקה היחסי של חברת ישראלכרט במתן אשראי לעסקים עמד על כ-43%, לעומת כ-38% של כ.א.ל. וכ-20% של MAX⁶⁶. יש לציין שאין בידינו מידע על חלוקה של האשראי לפי גודל עסק, אך נניח לצורך הניתוח הנוכחי שרוב רובו של האשראי הוא לעסקים קטנים ולכן הניתוח מתייחס לכל האשראי המסחרי שמעמידות החברות. בתקופה הנסקרת בולט הגידול של MAX בנתח השוק של חכ"א באשראי מסחרי ואילו הירידה בנתח השוק של ישראלכרט וזאת למרות התמזגותה עם חברת AMEX בעלת נתח שוק של כ-2%¹. נציין כי מגמה זאת שונה מהמגמה שנרשמה באשראי צרכני ואפשר ושנתי החברות המופרדות החלו להתמקד כל אחת בפלח שוק שונה, MAX מרחיבה פעילות בעסקי (הגם שנותרת שחקנים מאד קטנה) ואילו ישראלכרט מתמקדת בשוק הצרכני.

איור 32

עליה בנתח השוק של מקס בעיקר על חשבון ישראלכרט



באיור 33 ניתן להבחין שעד לספטמבר 2019 חלה עלייה מסוימת בשיעור הריבית הממוצעת של האשראי המסחרי שהעמידו חכ"א. עד תחילת 2019 העליה בריבית התרחשה במקביל לגידול ביתרות האשראי של סך החברות. הגיוני שהגדלת אשראי בהיקפים כל כך משמעותיים, כוללת פנייה ללקוחות ולשווקים חדשים וגוררת משכך עלויות וסיכונים משמעותיים לחברות כרטיסי

⁶⁵ אשראי מסחרי בהתאם להגדרות בדוח כספי לציבור של חכ"א.

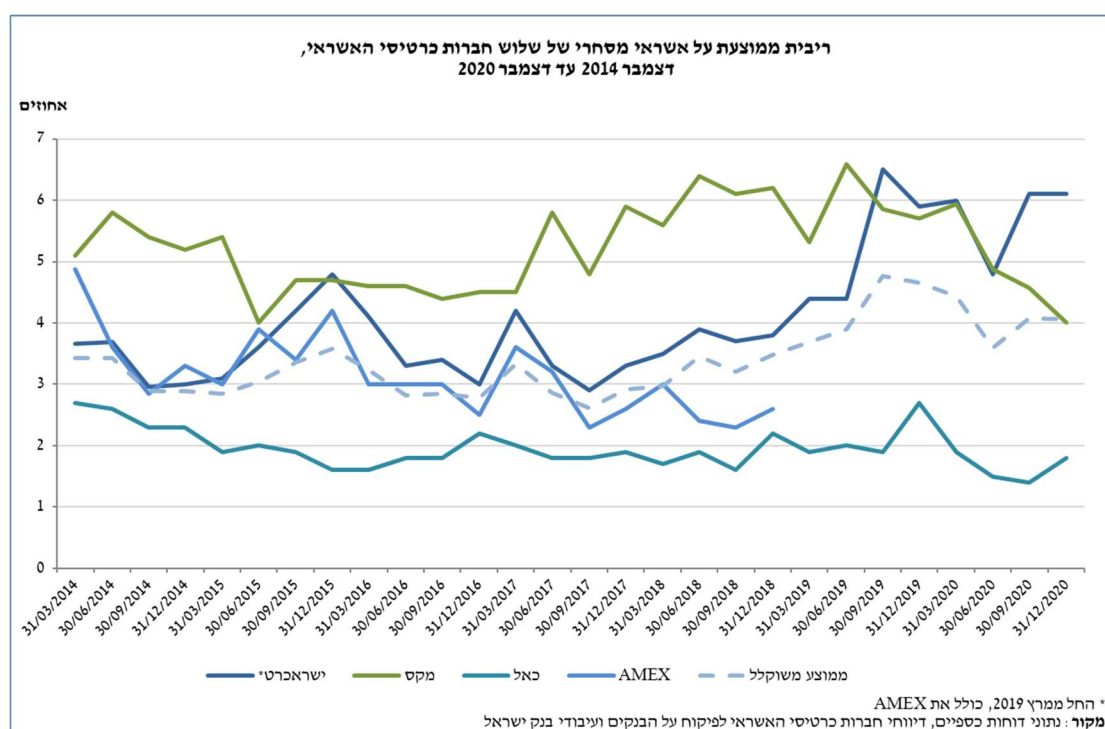
⁶⁶ בסקירה זו בחרנו שלא להציג את נתוני פועלים אקספרס בשל היקף הפעילות הזניח של חברה זו בתחום מתן האשראי.

האשראי, שלא מן הנמנע שישתקפו בשיעור הריבית. בניגוד לאשראי הצרכני הבנקאי, במקרה זה לא יכולנו לבצע תיקנון של הריבית כך שתהיה התחשבות ברמת הסיכון.

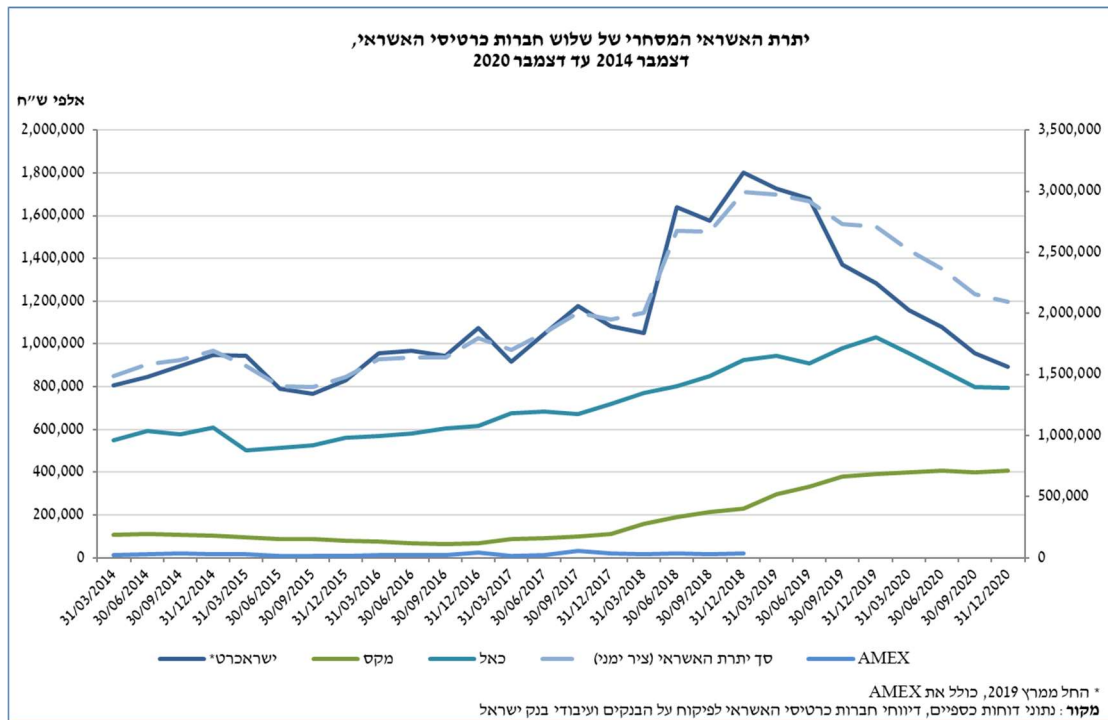
מגמת העליה ביתרות האשראי של חכ"א במקביל לעליה מסוימת בריביות השתנתה לקראת סוף 2019 כאשר ישראלכרט החלה במגמת צמצום של יתרות האשראי כבר מסוף 2018 וכ.א.ל מצמצמת אשראי החל מסוף 2019. לעומת זה שיעור הצמיחה הגדול ביותר נרשם דווקא בחברת MAX, שהעמידה אמנם כמות אשראי נמוכה למגזר העסקי בהשוואה לכ.א.ל ולישראלכרט, אך הגדילה בתקופה הנסקרת כמות זו באופן משמעותי. עם כי קצב הגידול פחת והתייצב מסוף 2019 במקביל לירידה בריביות. בניגוד למשקי בית, באשראי המסחרי הריבית של כ.א.ל היתה ונותרה הנמוכה מבין החברות (אפשר ובעקבות הבדלים בסוגי האשראי שהחברה מעמידה) בנוסף בניגוד לאשראי הצרכני לא נרשמה מגמת ירידה מתמשכת בריבית עד לפרוץ הקורונה.

איור 33

מגמה מעורבת בהתפתחות הריבית של חכ"א



ירידה ביתרות האשראי מסוף 2018 למרות המשך הרחבה של מקס



ג.6.d. אשראי מסחרי⁶⁷ מגופים מוסדרים

חלק זה מציג ניתוח בסיסי של האשראי לעסקים שמעמידות חברות האשראי החוץ-בנקאיות החוץ-מוסדיות (הגופים המוסדרים, כאמור). הניתוח מבוסס על נתונים שאספה רשות שוק ההון. כאמור, נניח כי עיקר אשראי זה ניתן לעסקים זעירים וקטנים וננתח את כלל האשראי של חברות אלו כאשראי לעסקים קטנים וזעירים.

בשנים האחרונות חלו התפתחויות רבות בתחום האשראי החוץ-בנקאי, כשלצד חברות כרטיסי האשראי החלו גופים חוץ-בנקאים וחוף-מוסדיים רבים (גופים מוסדרים, כאמור) בפעילות של מתן אשראי מסוגים שונים, הן למגזר העסקי והן למשקי בית: ניכיון שוברים וצ'קים; עסקות נכיסה, הלוואות צרכניות; ומימון לרכישת כלי רכב. תחת חוק הפיקוח על שירותים פיננסיים מוסדרים, חייבים מעמידי האשראי החוץ-בנקאים בקבלת רישיון לפעילות מסוג זה (כשחברות כרטיסי האשראי פטורות מרישיון זה) על ידי רשות שוק ההון.

הריבית הממוצעת השנתית על האשראי שהעמידו הגופים המוסדרים לאשראי המסחרי ירדה במהלך 2020 (איור 35). חברה אחת מבין החברות שעל בסיסן חושבו הנתונים, עוסקת בפעילות ניכיון שוברים. מאפייני חברה זו שונים בהתאם מהחברות האחרות. ההבדלים המהותיים בסוגי פעילות האשראי משפיעים על הממוצעים שמוצגים באיור. הירידה בריבית במהלך 2020 נבעה בפרט

⁶⁷ בהתאם להערכת רשות שוק ההון, סווגו החברות תחת פיקוחה לפי עיקר פעילותן: אשראי מסחרי: האשראי שמעמידות חברות שעיקר פעילותן הוא מתן אשראי לעסקים; אשראי צרכני: אשראי של חברות שעיקר פעילותן הוא מתן אשראי למשקי בית.

מירידה בריבית של חברה זו, אפשר ולאור התמורות בשימוש בכרטיסי חיוב. בניכוי חברה זו חלה עלייה בריבית הממוצעת על אשראי מסחרי שמעמידות חברות האשראי המוסדרות. במקביל ניתן לראות את הירידה ביתרת האשראי שמעמידות החברות האמורות. בניכוי החברה שעוסקת בניכיון שוברים, מדובר בירידה משמעותית ביתרת האשראי של כ-25% וירידה של כ-80% בהיקפי האשראי שהועמד בין 2019 לרבעון השני של 2020.. נציין שהאשראי הבנקאי לעסקים הושפע באופן משמעותי מפעילות הקרנות בערבות מדינה ולכן אינו להבנתנו מקור השוואה טוב. ביטוי נוסף למשבר הקרונה ניתן לראות בעלייה משמעותית בשיעור הוצאות המימון ושיעור ההוצאה להפסדי אשראי (בעיקר ברבעון הראשון של 2020).

ניתן לראות כמו כן שלאורך כל התקופה הנסקרת, הריבית על האשראי מחברות אלה גבוהה מהריבית על האשראי הבנקאי לעסקים קטנים וזעירים ומהריבית של חברות כרטיסי האשראי למגזר העסקי. סיבה אפשרית לכך היא שהחברות החוץ-בנקאיות מעמידות אשראי ללווים עם פרופיל סיכון גבוה יותר בהשוואה לבנקים וחברות כרטיסי האשראי.

מעבודה שנעשתה בחטיבת המחקר ניכר שצמצום האשראי העסקי לא היה אחיד בין חברות האשראי המוסדרות. ניכר שכלל שהחברה גובה ריבית נמוכה יותר, האשראי שמסופק על ידה הצטמצם יותר. תוצאה זו מלמדת שהאשראי מחברות שמאופיינות בתאבון לסיכון נמוך יחסית הצטמצם יותר. מנגד, חברות שמאופיינות בתאבון לסיכון גבוה יותר, היו מוכנות לספק אשראי ללווים מסוכנים יותר (לפחות לחלקם או את חלק מהאשראי) ולכן יתרת האשראי שלהן הצטמצמה פחות. נציין שרוב החברות לא השתתפו בתכנית להעמדת אשראי בערבות מדינה, בטענה שקרנות האשראי לא הותאמו למאפייני הלווים שלהם. (להרחבה ראו נספח ה'- תחרות באשראי קמעוני בימי קורונה).

איור 35



בסעיף זה ננתח את תוצאת תבחין כ.א.ל-דיסקונט, תבחין שנקבע על ידי הוועדה כדי לאמוד את תרומתה של קבוצת דיסקונט כגורם מחולל תחרות בשוק. לפי תוצאת התבחין שיעור השינוי ביתרות האשראי של קבוצת דיסקונט גבוה בכ-18 נקודות האחוז משיעור השינוי ביתרות האשראי המצרפיים של ארבע קבוצות הבנקאות הגדולות ושתי חברות כרטיסי האשראי. הפער בצמיחת דיסקונט וכ.א.ל לבין קבוצת ההשוואה נובע בעיקר בגלל הפעילות באשראי הצרכני ובאשראי לעסקים בינוניים: באשראי הצרכני נרשם מחד צמצום משמעותי של הפועלים ולאומי ומנגד עליה בפעילות כ.א.ל (פעילות שעיקרה באשראי בחיוב נדחה ללא ריבית). העלייה של כ.א.ל היתה נמוכה משל ישראל ודיסקונט לא צמחה בשוק זה כלל; באשראי לעסקים קטנים צמחה דיסקונט פחות מכל הבנקים האחרים למעט בנק הפועלים וכ.א.ל צמחה פחות מחכ"א האחרות; באשראי לעסקים בינוניים עמדה דיסקונט בתבחין עם צמיחה שגובהה מהפועלים, לאומי והבינלאומי אך נמוכה מזאת של מזרחי. לסיכום, מחד יש עמידה ברורה של קבוצת דיסקונט ברף התחתון של התבחין שהוגדר, מאידך, העמידה בתבחין לא נובעת מפעילות חריגה בנוף של דיסקונט, אלא שהמגמה הבולטת היא צמצום פעילות של הפועלים במגזר הצרכני שהסיטו את מקורותיהם לאשראי לעסקים גדולים. הבנקים הבינוניים וחכ"א נכנסו לתוך החלל שהותירו הבנקים הגדולים, אך כאמור ללא התבלטות משמעותית של דיסקונט בהשוואה למזרחי ולבינלאומי ושל כ.א.ל בהשוואה לישראל ו-MAX.

החל מינואר 2020 רשאי שר האוצר לעשות שימוש בסמכותו ולשנות את ההגדרה של בנק עם היקף פעילות רחב ולשנות בהתאם את ההחלטה שלא להפריד את חברת כרטיסי האשראי כ.א.ל מבנק דיסקונט.

אחת השאלות שהוצבו לפתחה של ועדת היישום היא שאלת הורדת הרף להגדרת בנק עם היקף פעילות רחב, שצפוי להביא למכירת חברת כ.א.ל מידי בנק דיסקונט. שאלה זו צפויה לקבל מענה על ידי בדיקה, האם אכן השארת הרף ב-20%, מקיימת את המטרות שעמדו בבסיס ההחלטה שלא להפריד את חברת כ.א.ל מקבוצת דיסקונט ובראשן ההשערה שהימצאותה של כ.א.ל בתוך קבוצת דיסקונט, מסייעת לקבוצה להיות גורם מחולל תחרות בשוק וכאמצעי בידי הקבוצה להגיע לבסיס לקוחות רחב ובכך להגביר את רמת התחרות בשוק.

כדי לאמוד את תרומתה של קבוצת דיסקונט כגורם מחולל תחרות בשוק וכדי לספק גם ודאות לחברות ולשוק, נקבע תבחין מדיד ייחודי לבנק דיסקונט ולחברת כ.א.ל (סעיף 6 במסמך התבחינים). על פי תבחין זה, שיעור השינוי המצטבר ביתרות האשראי (ללא עסקים גדולים וללא חו"ל) של קבוצת דיסקונט בישראל (כולל כ.א.ל), יהיה בסוף שנת 2020 בטווח שבין 2.5 ל-4.5 נקודות האחוז⁶⁸ מעל לשיעור השינוי המצטבר בתקופה זו ביתרות האשראי המצרפיים (ללא עסקים גדולים וללא חו"ל) של ארבע קבוצות הבנקאות הגדולות האחרות ושתי חברות כרטיסי האשראי שהופרדו.

⁶⁸ יובהר שאין לפרש הפרש בגידול היתרות שעולה על 4.5 נקודות האחוז כאינדיקציה של דיסקונט וכ.א.ל בתנאי התבחין. כמו כן התבחין מהווה כאמור רק כאינדיקציה לוועדה ואינו מיתר את שיקול דעתה.

בהתאם נבחר כי התבחין מתייחס למתן אשראי צרכני וכן אשראי לעסקים זעירים, קטנים ובינוניים (ללא עסקים גדולים) וזאת בניגוד לדוח שאינו עוסק בעסקים בינוניים. כמו כן, התבחין מתייחס גם לפעילות בחיוב נדחה (מתן אשראי שאינו נושא ריבית) וזאת בניגוד לדוח ברובו אינו מתייחס לאשראי ללא ריבית.

כפי שהודגש כבר בדוח הראשון, התבחין המתואר הוא רק אינדיקציה אחת לבחינת היבט מסוים של השפעות התחרות בכדי לקבל החלטה לגבי אחזקת כ.א.ל. על מנת לקבל החלטה בנושא, יהיה צורך בבחינת תמונה רחבה יותר.

יתרת האשראי של קבוצת דיסקונט (ללא עסקים גדולים וחוו"ל) גדלה בין דצמבר 2016 לדצמבר 2020 בכ-36%, בעוד שיתרת האשראי של ארבע קבוצות הבנקאות הנוספות (ללא עסקים גדולים) ושתי חברות כרטיסי האשראי, גדלה בכ-18% בלבד⁶⁹. כלומר, **שיעור השינוי ביתרות האשראי של קבוצת דיסקונט גבוה בכ-18 נקודות האחוז משיעור השינוי ביתרות האשראי המצרפיים של ארבע קבוצות הבנקאות הגדולות ושתי חברות כרטיסי האשראי המופרדות.**

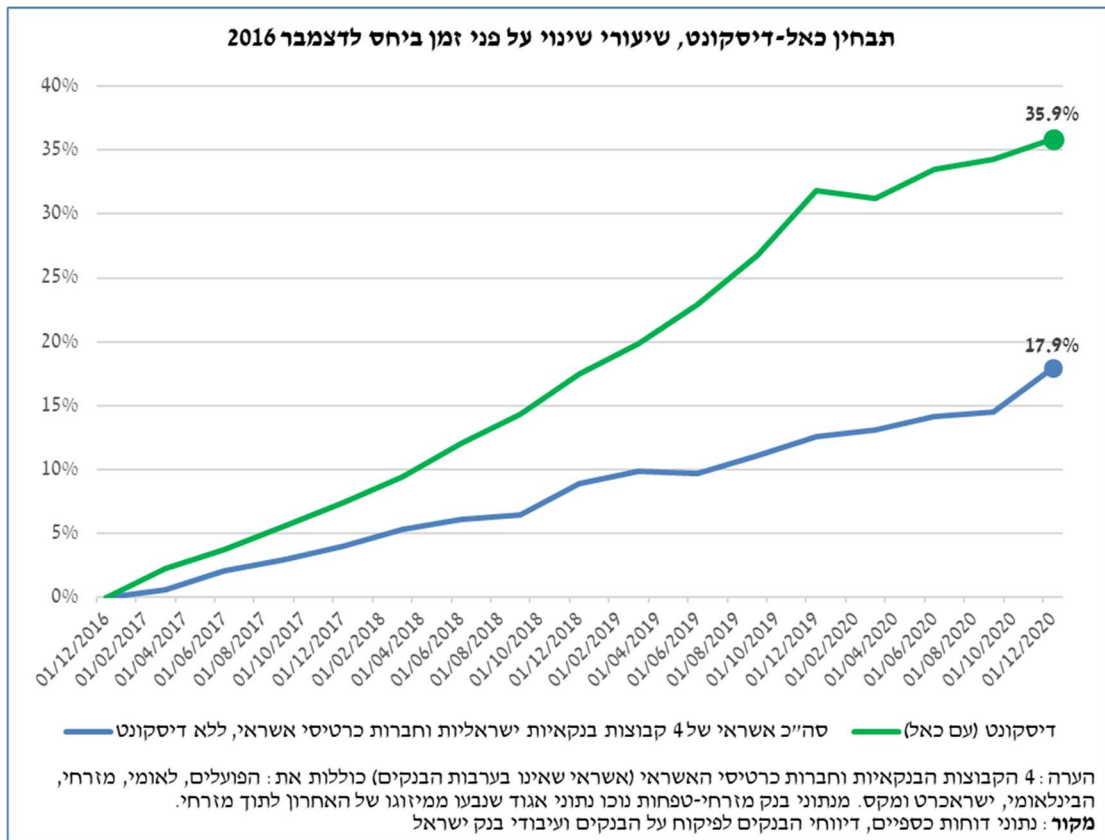
תוצאת התבחין נובעת הן מצמיחה נמוכה מאד של לאומי ופועלים (ואף צמיחה שלילית בחלק מהמגזרים, כפי שיפורט בהמשך) והן מצמיחה חיובית ומשמעותית של קבוצת דיסקונט (ובפרט של כ.א.ל). עם זה נציין שהצמיחה של דיסקונט לא גבוהה באופן חריג מהצמיחה של הבינלאומי ושל מזרחי (בניכוי איגוד לאחר המיזוג). וכן הצמיחה של כ.א.ל רק מעט גבוהה יותר מהצמיחה של ישראלכרט. כלומר, ניתן לראות בתבחין ביטוי חיובי של שינוי במאזן הכוחות, אך לא ברור עד כמה ניתן לקשור בין שינוי זה לבין אייה הפרדה של כ.א.ל. ראו איור 36 להשתנות התבחין לאורך זמן (שיעור שינוי מצטבר בכל רבעון ביחד לדצמבר 2016) ואיור 37 לשיעור השינוי ביתרת האשראי של הגופים השונים בין דצמבר 2017 לדצמבר 2020⁷⁰.

⁶⁹ נתונים אלה חושבו על בסיס דיווחי הדוחות הכספיים כפי שנקבעו בהוראה 856- מגזרי פעילות פיקוחיים' בהוראות הדיווח לפיקוח על הבנקים. בהוראה זו, "אשראי", כמשמעו בחוק הבנקאות (רישוי), התשמ"א-1981, הוא למעט ערבות, אשראי תעודות והתחייבות על חשבון לקוחות.

⁷⁰ בחישוב התייחסנו למרץ 2017 במקום לדצמבר 2016, לאור נגישות הנתונים המעודכנים של דיסקונט. אשראי צרכני מחושב כאשראי משקי בית בניכוי כרטיסי אשראי והלוואות לדיור. הנתונים המעודכנים של הלוואות כרטיסי אשראי והלוואות לדיור זמינים רק משנת 2017, לאור סיווג מחדש בדוחות שבוצע בשנת 2018.

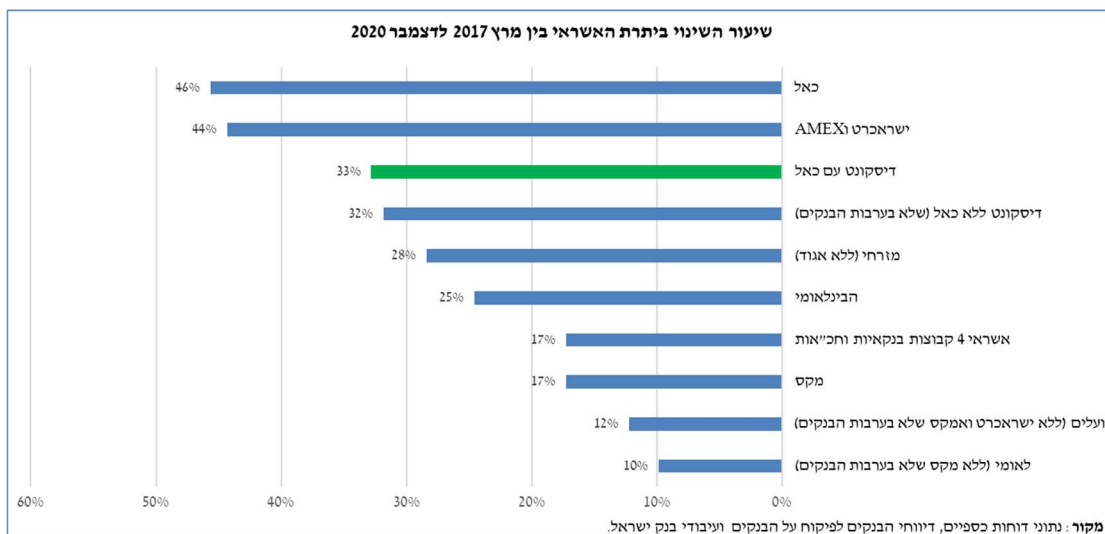
איור 36

צמיחה גבוהה יותר של קבוצת דיסקונט מקבוצת השוואה



איור 37

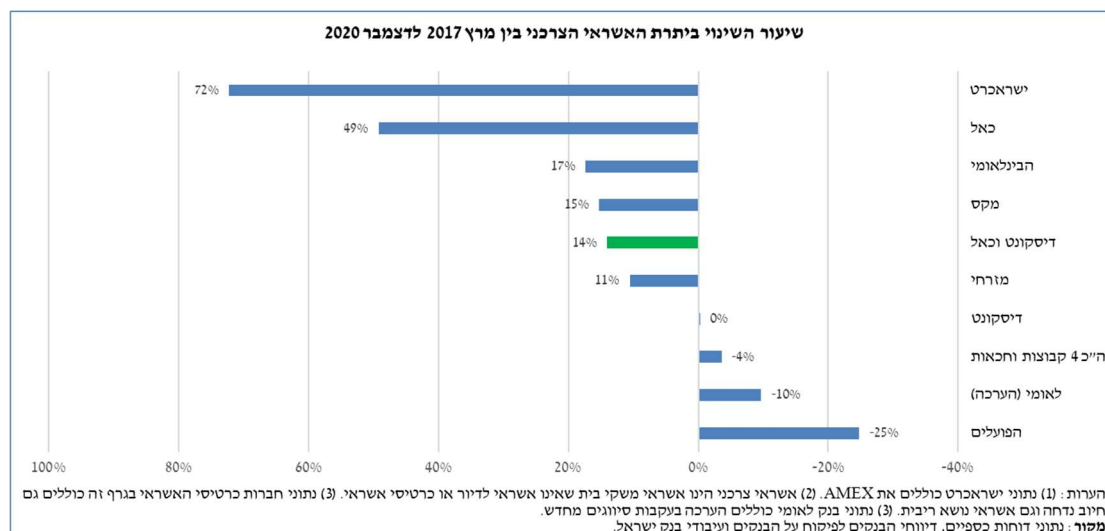
צמיחה גבוהה יותר של בנק דיסקונט מ-4 הבנקים הגדולים האחרים ושל כ.א.ל מחכ"א האחרות



מבחינת השינויים באשראי במגזרי הפעילות השונים, אזי שחישוב התבחין רק על אשראי צרכני (לעומת סך האשראי ללא אשראי לעסקים גדולים), מובילה אף לתוצאה גבוהה יותר - כשיתרת האשראי הצרכני של קבוצת דיסקונט (כולל כ.א.ל), גדלה בין מרץ 2017 לדצמבר 2020 ב-19 נקודות האחוז יותר⁷¹ מיתרת האשראי הצרכני של ארבע קבוצות הבנקאות הגדולות⁷² ושתי חברות כרטיסי האשראי המופרדות, כשחלק ניכר מהגידול של קבוצת דיסקונט מקורו בצמיחה של כ.א.ל בכ-49% בתקופה האמורה, לעומת גידול של כ-0% בלבד של דיסקונט. באותה העת גדלה גם ישראלכרט באשראי צרכני באופן משמעותי, בכ-72% ו-MAX באופן די מצומצם, בכ-15%. נציין לעומת זה את הצמצום של הפועלים (ב-25%) ולאומי (ב-10%) במגזר האשראי הצרכני (איור 38).

איור 38

אשראי צרכני (ללא כ"א): צמיחה דומה של דיסקונט לבנקים הבינוניים וצמיחה שלילית של הבנקים הגדולים



חישוב התבחין על אשראי לעסקים קטנים וזעירים מצביע על כך שבין מרץ 2017 לדצמבר 2020 גדלה יתרת האשראי של קבוצת דיסקונט ב-3 נקודות האחוז יותר מיתרת האשראי לעסקים קטנים וזעירים של ארבע קבוצות הבנקאות הגדולות⁷³ ושתי חברות כרטיסי האשראי המופרדות. מדובר בהערכה מאחר ובנק הפועלים ובנק לאומי ביצעו הערכה מחדש של חלק מיתרות האשראי שהעמיד למגזר זה. בנק דיסקונט (בניכוי כ.א.ל) צמח ב-22%. מדובר בשיעור נמוך משיעור הצמיחה של הבינלאומי ומזרחי (בניכוי איגוד), שצמחו ב-30% ו-55% בהתאמה. בקרב חברות כרטיסי האשראי צמחה MAX ב-57%, אך פעילותה נותרה נמוכה ביחס לשחקנים האחרים וישראלכרט

⁷¹ בחישוב התייחסנו למרץ 2017 במקום לדצמבר 2016, לאור נגישות הנתונים המעודכנים של דיסקונט. אשראי צרכני מחושב כאשראי משקי בית בניכוי כרטיסי אשראי והלוואות לדיור. הנתונים המעודכנים של הלוואות כרטיסי אשראי והלוואות לדיור זמינים רק משנת 2017, לאור סיווג מחדש בדוחות שבוצע בשנת 2018.

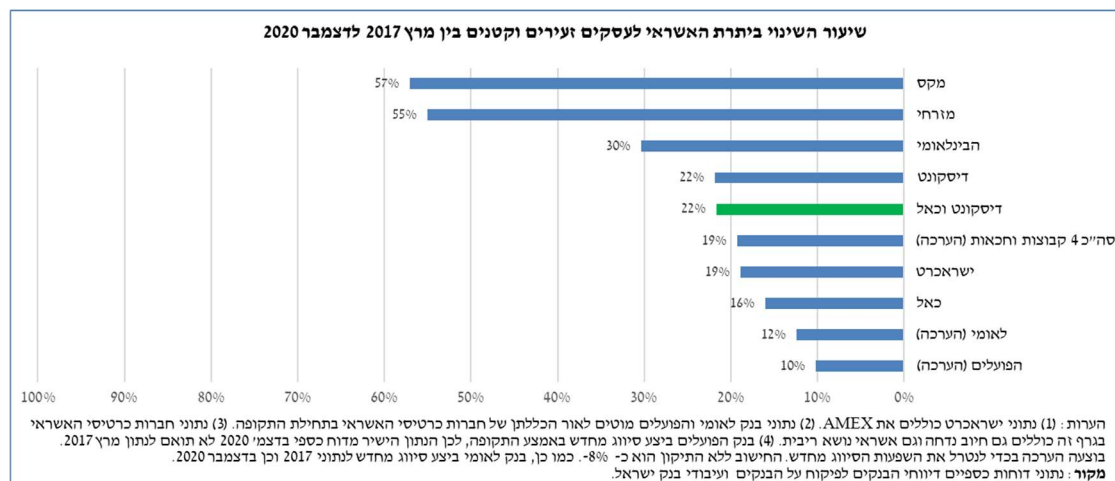
⁷² בחישוב החסרנו בנתון של ספטמבר 2020 את יתרת האשראי של בנק איגוד (כדי להימנע מהשפעה שנובעת באופן טכני מהמיזוג ומהכללתו של בנק איגוד בחישוב התבחין).

⁷³ בחישוב החסרנו החל מהנתון של ספטמבר 2020 את יתרת האשראי של בנק איגוד (כדי להימנע מהשפעה שנובעת באופן טכני מהמיזוג ומהכללתו של בנק איגוד בחישוב התבחין).

ליחד עם אמריקן אקספרס) צמחה ב-19%, בדומה לרוב השחקנים. באשראי לעסקים קטנים צמחה כ.א.ל בכ-16%. (איור 39).

איור 39

אשראי לעסקים קטנים וזעירים: צמיחה נמוכה יותר של דיסקונט מהבנקים הבינוניים אך גבוהה מהבנקים הגדולים



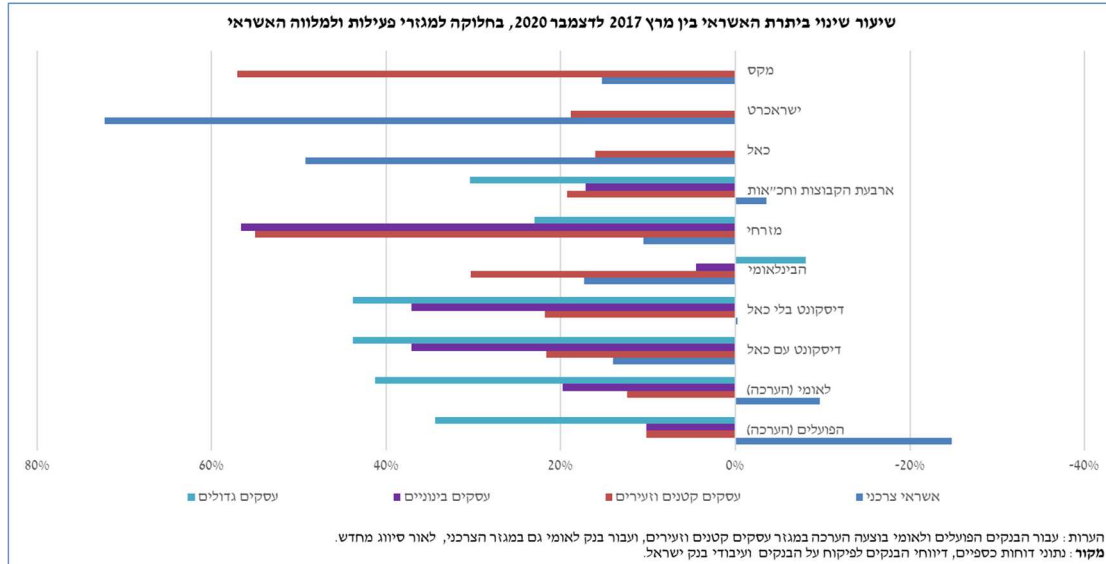
חישוב התבחין על אשראי לעסקים בינוניים מוביל גם הוא לעמידה של דיסקונט בתבחין עם צמיחה שגבוהה ב-20 נקודת האחוז מקבוצת השוואה. נציין שההנחה במקרה זה היא שחכ"א מעמידות אשראי רק לעסקים קטנים וזעירים. נציין שפועלים ולאומי לא צמצמו את יתרת האשראי שהעמידו לעסקים בינוניים, אך צמחו בקצב נמוך ביחס לחלק מספקי האשראי האחרים. גם במקרה זה השינוי המרכזי אינו פעילות דיסקונט (שלמשל נמוכה מהשינוי של מזרחי אך גבוהה משמעותית הבינלאומי) אלא ההאטה של הפועלים ולאומי.

התבחין לא כולל את מגזר העסקים הגדולים. אילו היינו מחשבים את התבחין על עסקים גדולים, גם אז היתה "עמידה" של קבוצות דיסקונט בתבחין (פער של 13 נקודות האחוז). גם במקרה זה לא כללנו בחישוב את חכ"א. ההבדל המשמעותי ביותר במגזר זה הוא הצמיחה החיובית והגבוהה יחסית של בנק הפועלים ובנק לאומי, 34% ו-41% בהתאמה. (איור 45)

איור 40 מציג את שיעור השינוי ביתרת האשראי של כל הבנקים וחכ"א בכל מגזרי הפעילות. האיור חוזר על חלק מהנתונים שהוצגו באיורים 37-40. האיור ממחיש את השינויים המקבילים שהתרחשו: ניתן לראות את היציאה של הפועלים ובמידה פחותה של לאומי משוק האשראי הצרכני בעיקר והגדלת האשראי לעסקים הגדולים. צמיחה משמעותית של הבנקים הבינוניים במגזרים אלה ושל חכ"א, כש-MAX מתמקד באשראי לעסקים וכ.א.ל וישראלכרט במשקי בית.

איור 40

יציאה של הפועלים ולאומי משוק האשראי הצרכני (בעיקר) והסטתם מקורותיהם להגדלת האשראי לעסקים הגדולים.



לסיכום, יש מחד עמידה ברורה של קבוצת דיסקונט ברף התחתון של התבחין שהוגדר, מאידך, העמידה בתבחין לא נובעת מפעילות חריגה בנוף של דיסקונט, אלא שהמגמה הבולטת היא צמצום פעילות של הפועלים ולאומי במגזר הצרכני והסטת מקורותיהם לאשראי לעסקים גדולים. הבנקים הבינוניים וחכ"א נכנסו לתוך החלל שהותירו הבנקים הגדולים, אך כאמור ללא התבלטות משמעותית של דיסקונט בהשוואה למזרחי ולבינלאומי ושל כ.א.ל בהשוואה לישראלכרט ו-MAX.

נציין שבנק דיסקונט ערך בדוח הכספי לשנת 2018 סיווגים מחדש לנתונים שפורסמו בדוח הכספי לשנת 2017. בעקבות סווג לא נכון בין מגזרי הפעילות, יתרת האשראי לעסקים גדולים, נכון לדצמבר 2017, הייתה בפועל גבוהה יותר מזו שדווחה בדוח הכספי לשנת 2017 ואילו יתרת האשראי לעסקים קטנים וזעירים וכן לעסקים בינוניים הייתה בפועל נמוכה יותר מהיתרה שדווחה. בהתאם לדיווח המעודכן, הנתון שעליו דווח בדוח הקודם היה שגוי.

חשוב להדגיש שהתבחין שצוין לעיל, כמו שאר התבחינים, יהו אינדיקציה לוועדה לצורך קבלת החלטתה לגבי הפרדת כ.א.ל, תוך הותרת שיקול דעת בנושא. הוועדה החליטה בדוח הנוכחי שלא לנתח את דיסקונט וכ.א.ל באופן ייחודי, למעט את מצב העמידה בתבחין האמור.

8.ג. סך האשראי הבנקאי - מדדים נוספים

בסעיף זה נציג מדדים נוספים שמחושבים על סך האשראי שמעמידים התאגידים הבנקאים בלי הבחנה בין אשראי למגזרי פעילות. הטעם להוספת תבחינים אלה הוא בין היתר המחסור בנתונים מדויקים, שיאפשרו לנו לבצע על בסיס חצי-שנתי בדיקות פשוטות אך אמינות לגבי מצב התחרות ומצב המחירים בפרט. מדובר על אמידות מקובלות בספרות שמשפרות להבנתנו את איכות הניתוח.

המסקנה העולה מן המדדים המחושבים בסעיף זה היא כי (לכל הפחות משנת 2016) חל שיפור ברמת התחרות בשוק האשראי הבנקאי (ללא הבחנה בין מגזרי פעילות). השיפור מתבטא בתוצאות מדד H גבוהה יותר עבור 2015-2020 מאשר עבור 2011-2015) שינוי זה מלמד כי השינויים במחירי התשומות מתורמים בצורה חזקה יותר לשינויים בהכנסות או בריביות. וירידה במדד Boone בחלק מהשנים בין 2012 לשנת 2020. ירידה זאת מלמדת שעליה בעלות השולית מתורגמת לירידה משמעותית יותר ברווחיות או בנתח השוק של הבנק.

8.ג.א. H statistic

כמפורט בנספח א', מדד H אומד את כוח השוק באמצעות המידה שבה שינויים במחירי התשומות מתורגמים לשינוי בהכנסה בשיווי משקל. תוצאת המדד מחושבת כסכום גמישויות ההכנסה ביחס למחירי התשומות.

כפי שניתן לראות בנספח ג' שמפרט את תוצאות האמידות השונות, תוצאת המדדים עבור השנים 2011 עד דצמבר 2020 מלמדות על מצב התחרות שכולל מספר מועט של מתחרים. בשלב השני אמדנו את אותם מפרטים רק עבור חלקו המאוחר של המדגם (משנת 2016 ועד לשנת 2020) ועבור חלקו המוקדם של המדגם (משנת 2011 ועד לשנת 2015). כלל המפרטים השונים שבדקנו הצביעו על עלייה בסכום הגמישויות בתקופה המאוחרת ומכאן על H סטטיסטי גבוה יותר ועל עלייה ברמת התחרות. התוצאות מהוות אינדיקציה לעלייה מסויימת ברמת התחרות.

8.ג.ב. Boone Indicator

כפי שמוסבר בנספח א', מדד Boone מחושב כגמישות הרווחיות של הבנק (או נתח השוק שלו) ביחס לעלות השולית. ניתן לראות בנספח ג' את תוצאות האמידות השונות והסבר על האמידה. ניתן לראות בכלל המפרטים שנבדקו בין 2012 לדצמבר 2020, ערך המדד הולך וקטן, מה שממש כאינדיקציה לעלייה ברמת התחרות.

- Baumol, William J. "Contestable markets: an uprising in the theory of industry structure." *Microtheory: applications and origins* (1986): 40-54.
- Barbosa, Klenio, Bruno de Paula Rocha, and Fernando Salazar. "Assessing competition in the banking industry: A multi-product approach." *Journal of Banking & Finance* 50 (2015): 340-362.
- Berger, Allen N., Leora F. Klapper, and Rima Turk-Ariss. "Bank competition and financial stability." *Journal of Financial Services Research* 35.2 (2009): 99-118.
- Berry, Steven, James Levinsohn & Ariel Pakes (1995) "Automobile Prices in Market Equilibrium," *Econometrica*, 63(4): 841-890 (July 1995).
- Bikker, Jacob A., and Jaap WB Bos. *Trends in competition and profitability in the banking industry: A basic framework*. No. 2005/2. SUERF Studies, 2005.
- Bikker, Jacob A., and Katharina Haaf. "Competition, concentration and their relationship: An empirical analysis of the banking industry." *Journal of banking & finance* 26.11 (2002): 2191-2214.
- Bikker, Jacob A., Sherrill Shaffer, and Laura Spierdijk. "Assessing competition with the Panzar-Rosse model: The role of scale, costs, and equilibrium." *Review of Economics and Statistics* 94.4 (2012): 1025-1044.
- Bolt, Wilko, and Alexander F. Tieman. "Banking competition, risk and regulation." *Scandinavian Journal of Economics* 106.4 (2004): 783-804.
- Boone, Jan. "A new way to measure competition." *The Economic Journal* 118.531 (2008): 1245-1261.
- Boone, Jan, Jan Van Ours, and Henry Van Der Wiel. "How (not) to measure competition." (2007).
- Carbó, Santiago, et al. "Cross-country comparisons of competition and pricing power in European banking." *Journal of International Money and Finance* 28.1 (2009): 115-134.
- Casu, Barbara, and Claudia Girardone. "Bank competition, concentration and efficiency in the single European market." *The Manchester School* 74.4 (2006): 441-468.
- Cetorelli, Nicola. "Competition among banks: Good or bad?" *Economic Perspectives* 25.2 (2001): 38-38.
- Claessens, Stijn. "Competition in the financial sector: overview of competition policies." *The World Bank Research Observer* 24.1 (2009): 83-118.

Claessens, Stijn, and Luc Laeven. "Competition in the financial sector and growth: A cross-country perspective." *Financial Development and Economic Growth*. Palgrave MacMillan, London, 2004. 66-105.

Clerides, Sofronis, Manthos D. Delis, and Sotirios Kokas. "A new data set on competition in national banking markets." *Financial Markets, Institutions & Instruments* 24.2-3 (2015): 267-311.

Cournot, A. 1838. *Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth*. Trans.

N.T. Bacon, New York: Macmillan, 1929.

David Martinez-Miera & Rafael Repullo, 2010. "Does Competition Reduce the Risk of Bank Failure?," *Review of Financial Studies*, Society for Financial Studies, vol. 23(10), pages 3638-3664, October.

de Gioia, Giacomo. "A Decomposition of the Herfindahl Index of Concentration." (2017).

Delis, Manthos D. "Bank competition, financial reform, and institutions: The importance of being developed." *Journal of Development Economics* 97.2 (2012): 450-465.

Demirguc-Kunt, Asli, and María Soledad Martínez Pería. *A framework for analyzing competition in the banking sector: an application to the case of Jordan*. The World Bank, 2010.

Duygun, Meryem, Mohamed Shaban, and Tom Weyman-Jones. "Measuring competition using the Boone relative profit difference indicator: an application to banking systems in emerging economies." *Economics Discussion Paper Series* 5 (2013).

Fernandez de Guevara, Juan, Joaquin Maudos, and Francisco Perez. "Market power in European banking sectors." *Journal of Financial Services Research* 27.2 (2005): 109-137.

Koetter, Michael, James W. Kolari, and Laura Spierdijk. "Enjoying the quiet life under deregulation? Evidence from adjusted Lerner indices for US banks." *Review of Economics and Statistics* 94.2 (2012): 462-480.

Leon, Florian. "Measuring competition in banking: A critical review of methods." (2015): 44.

Lerner, Abba. "The concept of monopoly and the measurement of monopoly power." *Essential Readings in Economics*. Palgrave, London, 1995. 55-76.

Panzar, John C., and James N. Rosse. "Testing for" monopoly" equilibrium." *The journal of industrial economics*(1987): 443-456.

Polder, Michael, et al. "Micro and macro indicators of competition: comparison and relation with productivity change." (2009).

Ruthenberg, David. "Competition in the Banking System: Theoretical Aspects and Empirical Evidence from Israel and Abroad / התחרות בענף הבנקאות: היבטים תאורטיים וראיות אמפיריות מישראל ומחול." *הרבעון לכלכלה* (2008): 213-247.

Schaeck, Klaus, and Martin Cihak. "Banking competition and capital ratios." *European Financial Management* 18.5 (2012): 836-866.

Schaeck, Klaus, and Martin Čihák. "Competition, efficiency, and soundness in banking: An industrial organization perspective." (2010).

Shaffer, Sherrill, and Laura Spierdijk. "The Panzar–Rosse revenue test and market power in banking." *Journal of Banking & Finance* 61 (2015): 340-347.

Spierdijka, Laura, and Michalis Zaourasa. "Measuring banks' market power in the presence of economies of scale: A scale-corrected Lerner index." *Journal of Banking & Finance* 87 (2018): 40-48.

Stiglitz, Joseph E., and Andrew Weiss. "Credit rationing in markets with imperfect information." *The American economic review* 71.3 (1981): 393-410.

Van Leuvensteijn, Michiel, et al. "A new approach to measuring competition in the loan markets of the euro area." *Applied Economics* 43.23 (2011): 3155-3167.

Wilko Bolt & David Humphrey, 2015. "Assessing bank competition for consumer loans," DNB Working Papers 457, Netherlands Central Bank, Research Department.

רוטנברג, דוד, "ניהול בנקאי בישראל, ניהול נכסים, התחייבויות וסיכונים", 2002.

נספח א' - בסיס תאורטי לכתיבת הדוח ובחירת מדדי התחרות

ראו דוח הוועדה השני

נספח ב - השונויות בין המדדים ובחירת המדדים והנתונים לחישובם

ראו דוח הוועדה השני

נספח ג' - פירוט האמידות ותוצאותיהם

H statistic

כמפורט בנספח א', מדד H אומד את כוח השוק באמצעות המידה שבה שינויים במחירי התשומות מתורגמים לשינוי בהכנסה בשיווי משקל. תוצאת המדד מחושבת כסכום גמישויות ההכנסה ביחס למחירי התשומות. כדי לחשב את המדד עבור המגזר הבנקאי, אמדנו בשלב הראשון מספר מפרטים למודל *Panzar & Rosse* ברמת כלל יתרת האשראי שהבנק מעמיד, עבור נתונים רבעוניים ברמת בנק (נתוני סולו), בתקופה בין שבין מרץ 2011 לבין דצמבר 2018. משוואת הרגרסיה הבסיסית שאמדנו היא:

$$\ln(Y)_{it} = \alpha_0 + \sum_j^n \beta_j \ln(w_j)_{it} + \sum_k^m \gamma_k \ln(CF_k)_{it} + \sum_y^o \delta_y year + u_{it}$$

כשעבור המשתנה המוסבר Y השתמשנו במספר אפשרויות בהתאם למקובל בספרות:

לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק (להלן L_TI);

לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק מריבית (להלן L_II);

לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק חלקי סך יתרת הנכסים (להלן L_TI_TA);

לוגריתם טבעי של סך הכנסות הבנק מריבית חלקי יתרת האשראי לציבור (להלן

TC_L_II);

w_j הוא וקטור המשתנים המסבירים: L_W1 , L_W2 ו- L_W3 , שהם הלוגריתם הטבעי של התשומות של הבנק: הוצאות הריבית; הוצאות השכר; והוצאות על מבנים וציוד (בהתאמה). בהתאם לספרות, CF_k הוא וקטור של משתנים שעליהם פיקחנו באמידות השונויות: מידת "המסורתיות" של הבנק, שמחושבת כיחס בין נכסים אחרים לסך הנכסים (L_onea_ta); שיעור המימון באמצעות פיקדונות, שמחושב כיחס הפיקדונות לסך ההתחייבויות (L_dps_f); סך ההון העצמי מסך הנכסים (L_eq_ta); ומידת הנזילות של הבנק, שמחושבת כיחס הפיקדונות נזילים לסך התחייבות (L_liq_de). הוספנו בכל האמידות גם תוצא קבוע (*fixed effect*) לבנק. בנוסף, פיקחנו בבחלק מהאמידות גם על גודל המוסד כסך יתרת הנכסים שלו (L_ta). כמו כן, יש לציין שביקשנו לפקח גם על פרופיל הסיכון באמצעות שיעור ההפרשה להפסדי אשראי, אך משתנה זה נמצא לא־מובהק בכל האמידות ולכן הושמט.

כפי שניתן לראות בלוח 1 שמפרט את תוצאות רגרסיות ה- OLS השונות, כלל המפרטים שאותם אמדנו הניבו סכום גמישויות (כלומר, סכום אומדי המשתנים L_W1, L_W2 ו- L_W3) בין 0.4 ל-0.52. מכאן, שמדד ה- H מצביע על מצב תחרות שכולל מספר מועט של מתחרים.

בשלב השני אמדנו את אותם מפרטים רק עבור חלקו המאוחר של המדגם (משנת 2016 ועד לשנת 2018) ועבור חלקו המוקדם של המדגם (משנת 2011 ועד לשנת 2015). כלל המפרטים השונים שבדקנו הצביעו על עלייה בסכום הגמישויות בתקופה המאוחרת ומכאן על H סטטיסטי גבוה יותר ועל עלייה ברמת התחרות. במדגם המאוחר נעו התוצאות בין 0.6 ל-0.8 ובמדגם המוקדם בין 0.28 ל-0.37, כלומר, תוצאות המדגמים מצביעות על עלייה ברמת התחרות (ראו לוח 2 ולוח 3).

לוח 1 - תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד H - סה"כ פעילות הבנק, 2011 עד 2020

VARIABLES	(1) L_TI	(2) L_II	(3) L_TI_TA	(4) L_II_TC	(5) L_TI	(6) L_II	(7) L_TI_TA	(8) L_II_TC
L_W1	0.00332 (0.0108)	0.0148 (0.0110)	0.0149* (0.00786)	0.0321*** (0.00768)	0.0150* (0.00790)	0.0267*** (0.00813)	0.0150* (0.00790)	0.0307*** (0.00766)
L_W2	-0.123** (0.0537)	-0.224*** (0.0550)	0.249*** (0.0392)	0.103*** (0.0383)	0.253*** (0.0447)	0.158*** (0.0460)	0.253*** (0.0447)	0.0567 (0.0433)
L_W3	0.339*** (0.0368)	0.387*** (0.0377)	0.137*** (0.0269)	0.149*** (0.0262)	0.135*** (0.0293)	0.179*** (0.0301)	0.135*** (0.0293)	0.175*** (0.0284)
L_onea_ta	-0.0332** (0.0168)	-0.0390** (0.0172)	0.0171 (0.0123)	0.0318*** (0.0120)	0.0177 (0.0126)	0.0127 (0.0130)	0.0177 (0.0126)	0.0256** (0.0123)
L_dps_f	-0.543*** (0.191)	-0.683*** (0.195)	0.0882 (0.139)	0.198 (0.136)	0.0950 (0.144)	-0.0331 (0.148)	0.0950 (0.144)	0.120 (0.140)
L_eq_ta	0.0406 (0.0975)	-0.296*** (0.0999)	0.582*** (0.0712)	0.0160 (0.0695)	0.588*** (0.0778)	0.261*** (0.0800)	0.588*** (0.0778)	-0.0515 (0.0754)
L_liq_dep	-0.0278 (0.0197)	-0.0676*** (0.0201)	-0.0387*** (0.0144)	0.0123 (0.0140)	-0.0388*** (0.0144)	-0.0788*** (0.0148)	-0.0388*** (0.0144)	0.0136 (0.0140)
L_ta					1.011*** (0.0574)	1.029*** (0.0590)	0.0107 (0.0574)	-0.125** (0.0556)
2012.year	-0.0408** (0.0180)	-0.0422** (0.0184)	-0.0912*** (0.0132)	-0.0679*** (0.0128)	-0.0918*** (0.0135)	-0.0940*** (0.0139)	-0.0918*** (0.0135)	-0.0616*** (0.0131)
2013.year	-0.105*** (0.0198)	-0.138*** (0.0203)	-0.211*** (0.0144)	-0.206*** (0.0141)	-0.212*** (0.0157)	-0.247*** (0.0161)	-0.212*** (0.0157)	-0.193*** (0.0152)
2014.year	-0.266*** (0.0250)	-0.344*** (0.0256)	-0.403*** (0.0183)	-0.439*** (0.0178)	-0.404*** (0.0199)	-0.484*** (0.0205)	-0.404*** (0.0199)	-0.422*** (0.0193)
2015.year	-0.321*** (0.0317)	-0.460*** (0.0325)	-0.478*** (0.0232)	-0.563*** (0.0226)	-0.479*** (0.0249)	-0.622*** (0.0256)	-0.479*** (0.0249)	-0.543*** (0.0241)
2016.year	-0.302*** (0.0322)	-0.412*** (0.0329)	-0.501*** (0.0235)	-0.560*** (0.0229)	-0.503*** (0.0261)	-0.616*** (0.0269)	-0.503*** (0.0261)	-0.535*** (0.0253)
2017.year	-0.230*** (0.0313)	-0.267*** (0.0321)	-0.458*** (0.0229)	-0.459*** (0.0223)	-0.461*** (0.0264)	-0.502*** (0.0271)	-0.461*** (0.0264)	-0.430*** (0.0256)
2018.year	-0.144*** (0.0323)	-0.161*** (0.0331)	-0.427*** (0.0236)	-0.422*** (0.0230)	-0.430*** (0.0287)	-0.452*** (0.0295)	-0.430*** (0.0287)	-0.387*** (0.0278)
2019.year	-0.0984*** (0.0349)	-0.0761** (0.0357)	-0.427*** (0.0255)	-0.398*** (0.0249)	-0.430*** (0.0317)	-0.414*** (0.0326)	-0.430*** (0.0317)	-0.357*** (0.0307)
2020.year	-0.182*** (0.0406)	-0.206*** (0.0416)	-0.524*** (0.0297)	-0.502*** (0.0290)	-0.528*** (0.0356)	-0.558*** (0.0366)	-0.528*** (0.0356)	-0.460*** (0.0345)
6.month	0.615*** (0.0362)	0.675*** (0.0371)	0.474*** (0.0265)	0.581*** (0.0258)	0.473*** (0.0277)	0.531*** (0.0285)	0.473*** (0.0277)	0.599*** (0.0268)
9.month	0.929*** (0.0546)	1.013*** (0.0559)	0.707*** (0.0398)	0.867*** (0.0389)	0.704*** (0.0419)	0.785*** (0.0431)	0.704*** (0.0419)	0.895*** (0.0406)
12.month	1.137*** (0.0671)	1.228*** (0.0687)	0.856*** (0.0490)	1.052*** (0.0478)	0.853*** (0.0516)	0.939*** (0.0531)	0.853*** (0.0516)	1.087*** (0.0500)
Constant	10.02*** (0.665)	7.677*** (0.680)	-1.813*** (0.485)	-3.783*** (0.474)	-1.940** (0.835)	-4.497*** (0.859)	-1.940** (0.835)	-2.307*** (0.809)
H	0.220	0.178	0.401	0.284	0.403	0.364	0.403	0.262
Observations	384	384	384	384	384	384	384	384
R-squared	0.982	0.983	0.991	0.992	0.990	0.991	0.991	0.992
Number of bank_num	10	10	10	10	10	10	10	10

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

לוח 2 - תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד H - סה"כ פעילות הבנק, עד 2011

VARIABLES	(1) L_TI	(2) L_II	(3) L_TI_TA	(4) L_II_TC	(5) L_TI	(6) L_II	(7) L_TI_TA	(8) L_II_TC
L_W1	0.0195 (0.0143)	0.0317* (0.0179)	0.0195 (0.0140)	0.0491*** (0.0137)	0.0195 (0.0135)	0.0318* (0.0169)	0.0195 (0.0135)	0.0491*** (0.0136)
L_W2	-0.142* (0.0735)	-0.182* (0.0922)	0.195*** (0.0724)	0.0582 (0.0705)	0.0407 (0.0813)	0.0587 (0.101)	0.0407 (0.0813)	-0.0255 (0.0814)
L_W3	0.156*** (0.0451)	0.256*** (0.0567)	0.0164 (0.0445)	0.156*** (0.0433)	0.0803* (0.0462)	0.156*** (0.0577)	0.0803* (0.0462)	0.191*** (0.0463)
L_onea_ta	-0.0111 (0.0152)	-0.0199 (0.0191)	0.0225 (0.0150)	0.0318** (0.0146)	0.00709 (0.0150)	0.00411 (0.0187)	0.00709 (0.0150)	0.0235 (0.0150)
L_dps_f	-0.127 (0.233)	-0.335 (0.293)	0.191 (0.230)	0.0402 (0.224)	0.0449 (0.225)	-0.108 (0.281)	0.0449 (0.225)	-0.0388 (0.226)
L_eq_ta	-0.0553 (0.113)	-0.137 (0.141)	0.253** (0.111)	-0.0590 (0.108)	0.112 (0.114)	0.0841 (0.142)	0.112 (0.114)	-0.136 (0.114)
L_liq_dep	-0.000447 (0.0213)	-0.00959 (0.0267)	-0.0299 (0.0210)	-0.0138 (0.0204)	-0.0164 (0.0206)	-0.0307 (0.0256)	-0.0164 (0.0206)	-0.00647 (0.0206)
L_ta					0.542*** (0.124)	0.715*** (0.154)	-0.458*** (0.124)	-0.248** (0.124)
2012.year	-0.0272** (0.0137)	-0.0339* (0.0172)	-0.0770*** (0.0135)	-0.0656*** (0.0131)	-0.0542*** (0.0144)	-0.0695*** (0.0180)	-0.0542*** (0.0144)	-0.0532*** (0.0144)
2013.year	-0.0825*** (0.0173)	-0.134*** (0.0218)	-0.182*** (0.0171)	-0.194*** (0.0166)	-0.136*** (0.0206)	-0.205*** (0.0257)	-0.136*** (0.0206)	-0.169*** (0.0206)
2014.year	-0.231*** (0.0250)	-0.329*** (0.0313)	-0.369*** (0.0246)	-0.413*** (0.0240)	-0.306*** (0.0292)	-0.428*** (0.0364)	-0.306*** (0.0292)	-0.379*** (0.0293)
2015.year	-0.272*** (0.0343)	-0.431*** (0.0430)	-0.439*** (0.0338)	-0.527*** (0.0329)	-0.362*** (0.0386)	-0.550*** (0.0481)	-0.362*** (0.0386)	-0.486*** (0.0386)
6.month	0.722*** (0.0508)	0.710*** (0.0638)	0.580*** (0.0501)	0.589*** (0.0488)	0.645*** (0.0514)	0.608*** (0.0641)	0.645*** (0.0514)	0.624*** (0.0515)
9.month	1.119*** (0.0791)	1.088*** (0.0992)	0.888*** (0.0779)	0.894*** (0.0759)	0.994*** (0.0804)	0.923*** (0.100)	0.994*** (0.0804)	0.952*** (0.0805)
12.month	1.364*** (0.0978)	1.306*** (0.123)	1.065*** (0.0964)	1.067*** (0.0939)	1.202*** (0.100)	1.092*** (0.125)	1.202*** (0.100)	1.142*** (0.100)
Constant	12.23*** (0.686)	10.24*** (0.861)	-1.376** (0.676)	-4.266*** (0.659)	4.857*** (1.805)	0.514 (2.252)	4.857*** (1.805)	-0.886 (1.808)
	0.03	0.11	0.23	0.26	0.14	0.25	0.14	0.21
Observations	192	192	192	192	192	192	192	192
R-squared	0.993	0.990	0.993	0.994	0.994	0.991	0.994	0.994
Number of bank_num	10	10	10	10	10	10	10	10

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

לוח 3 - תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד H - סה"כ פעילות הבנק, 2016 עד 2020

VARIABLES	(1) L_TI	(2) L_II	(3) L_TI_TA	(4) L_II_TC	(5) L_TI	(6) L_II	(7) L_TI_TA	(8) L_II_TC
L_W1	-0.00643 (0.0133)	0.0230** (0.0101)	0.00976 (0.0102)	0.0313*** (0.00981)	0.0154 (0.0101)	0.0361*** (0.00883)	0.0154 (0.0101)	0.0309*** (0.0100)
L_W2	0.165* (0.0951)	0.203*** (0.0727)	0.357*** (0.0729)	0.349*** (0.0703)	0.423*** (0.0748)	0.358*** (0.0652)	0.423*** (0.0748)	0.345*** (0.0739)
L_W3	0.445*** (0.0905)	0.280*** (0.0692)	0.222*** (0.0694)	0.0882 (0.0669)	0.145** (0.0727)	0.100 (0.0634)	0.145** (0.0727)	0.0931 (0.0719)
L_onea_ta	-0.000329 (0.0427)	-0.0237 (0.0326)	-0.0123 (0.0327)	-0.0457 (0.0316)	-0.0164 (0.0321)	-0.0334 (0.0280)	-0.0164 (0.0321)	-0.0454 (0.0317)
L_dps_f	-0.868** (0.370)	-0.759*** (0.283)	-0.322 (0.284)	0.173 (0.274)	-0.133 (0.285)	-0.317 (0.248)	-0.133 (0.285)	0.161 (0.282)
L_eq_ta	0.0827 (0.194)	-0.176 (0.149)	0.693*** (0.149)	0.0903 (0.144)	0.904*** (0.162)	0.317** (0.142)	0.904*** (0.162)	0.0768 (0.160)
L_liq_dep	-0.0203 (0.0393)	-0.0536* (0.0300)	0.0156 (0.0301)	0.0150 (0.0290)	0.0281 (0.0297)	-0.0246 (0.0259)	0.0281 (0.0297)	0.0142 (0.0294)
L_ta					1.346*** (0.117)	0.808*** (0.102)	0.346*** (0.117)	-0.0221 (0.116)
2017.year	0.0869*** (0.0204)	0.155*** (0.0156)	0.0442*** (0.0156)	0.108*** (0.0151)	0.0294* (0.0161)	0.120*** (0.0140)	0.0294* (0.0161)	0.109*** (0.0159)
2018.year	0.180*** (0.0238)	0.259*** (0.0182)	0.0776*** (0.0183)	0.145*** (0.0176)	0.0420* (0.0216)	0.176*** (0.0188)	0.0420* (0.0216)	0.147*** (0.0213)
2019.year	0.239*** (0.0288)	0.355*** (0.0220)	0.0791*** (0.0221)	0.172*** (0.0213)	0.0238 (0.0286)	0.226*** (0.0249)	0.0238 (0.0286)	0.175*** (0.0283)
2020.year	0.192*** (0.0357)	0.315*** (0.0273)	2.89e-05 (0.0274)	0.133*** (0.0264)	-0.0666* (0.0350)	0.159*** (0.0306)	-0.0666* (0.0350)	0.138*** (0.0346)
6.month	0.377*** (0.0774)	0.452*** (0.0592)	0.359*** (0.0594)	0.457*** (0.0572)	0.353*** (0.0581)	0.438*** (0.0507)	0.353*** (0.0581)	0.457*** (0.0574)
9.month	0.529*** (0.121)	0.647*** (0.0922)	0.510*** (0.0925)	0.656*** (0.0892)	0.503*** (0.0905)	0.632*** (0.0789)	0.503*** (0.0905)	0.656*** (0.0895)
12.month	0.648*** (0.151)	0.799*** (0.115)	0.620*** (0.116)	0.812*** (0.112)	0.610*** (0.113)	0.775*** (0.0988)	0.610*** (0.113)	0.813*** (0.112)
Constant	9.823*** (1.420)	10.97*** (1.086)	-2.772** (1.089)	-2.655** (1.050)	-7.132*** (1.821)	0.791 (1.589)	-7.132*** (1.821)	-2.376 (1.801)
	0.603	0.506	0.588	0.468	0.583	0.494	0.583	0.469
Observations	192	192	192	192	192	192	192	192
R-squared	0.985	0.992	0.991	0.992	0.992	0.994	0.991	0.992
Number of bank_num	10	10	10	10	10	10	10	10

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Boone Indicator

כפי שהוסבר בנספח א', מדד Boone מחושב כגמישות הרווחיות של הבנק (או נתח השוק שלו) ביחס לעלות השולית. כאמור, בהיעדר נתונים מספיקים על העלות השולית, ניתן לחשב את המדד באמצעות עלות ממוצעת. על כן חישובנו במסמך זה את המדד בהתבסס על העלות הממוצעת של הבנקים (ניסינו לבצע חישוב גם באמצעות אמידת העלות השולית, אך ניסיון זה הביא לתוצאות לא מובהקות). בסיס הנתונים שבו השתמשנו זהה לזה של חישוב מדד H (נתונים רבעוניים ברמת בנק

בתקופה שבין מרץ 2011 לבין דצמבר 2018). כדי לחשב את המדד, אמדנו אם כן את המשוואה

הבאה :

$$\ln(Y)_{it} = \alpha_0 + \beta_1 \ln(AC_{it}) + \sum_j^n \gamma_j \text{year} + \sum_k^n \gamma_k \text{year} \times AC_{it} + u_{it}$$

כשעבור המשתנה המוסבר Y , בדקנו שתי אפשרויות מקובלות בספרות: לוגריתם טבעי של נתח השוק של בנק i בתקופה t ולוגריתם טבעי של התשואה לנכסים של בנק i בתקופה t . המשתנה המסביר AC הוא כאמור העלות הממוצעת של בנק i בתקופה t .

בלוח 4 ניתן לראות את תוצאות האמידות השונות. המשתנה המוסבר בעמודות 1 ו-3 הוא לוג נתח השוק ואילו בעמודות 2 ו-4 המשתנה המוסבר הוא לוג התשואה לנכסים של בנק i בזמן t . עמודות 1 ו-2 מציגות את מדד Boone עבור התקופה כולה, כשהמדד עצמו הוא אומד ה- OLS למשתנה המסביר L_AC (β_1 במשוואה לעיל), שמחושב כלוג הטבעי של היחס בין סך ההוצאות לסך ההכנסות של הבנק בכל תקופה. עמודות 3 ו-4 מחשבות את השינוי המדד בכל תקופה, כאומד של משתנה ההידוד בין השנה לבין העלות הממוצעת, כששנת הבסיס היא 2011 (γ_k במשוואה). ניתן לראות שבין שנת 2012 לבין שנת 2018 הולך המדד וקטן, מה שמצביע על עלייה ברמת התחרות.

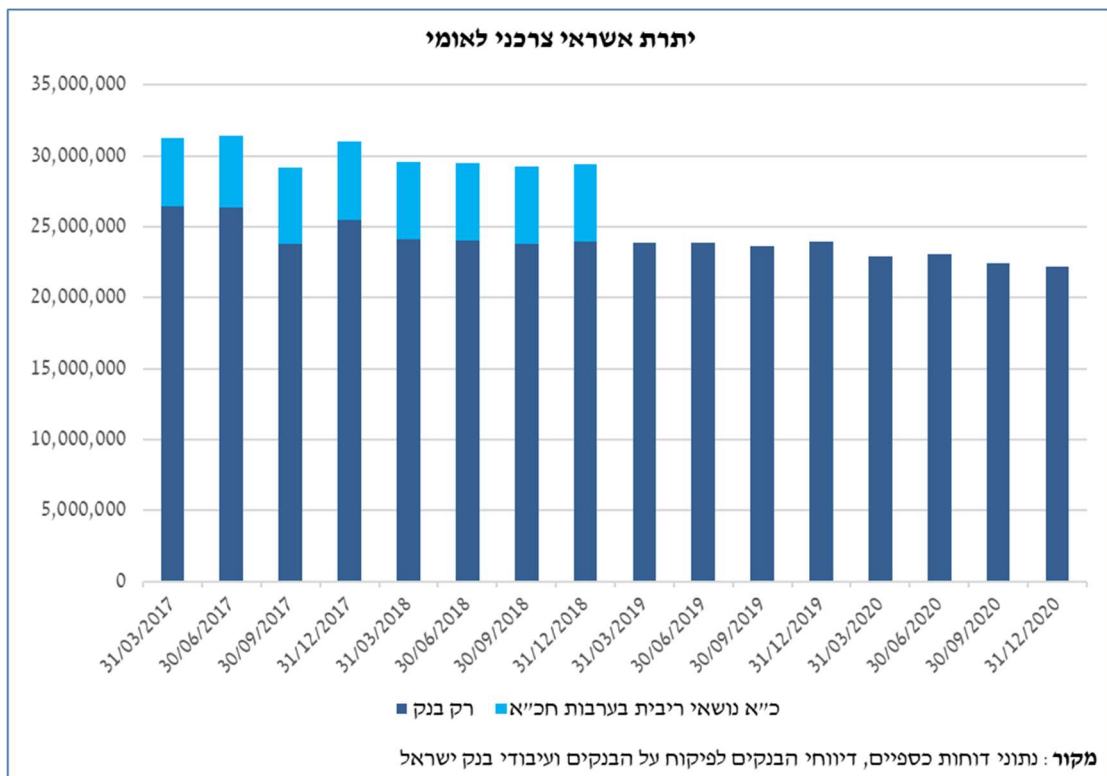
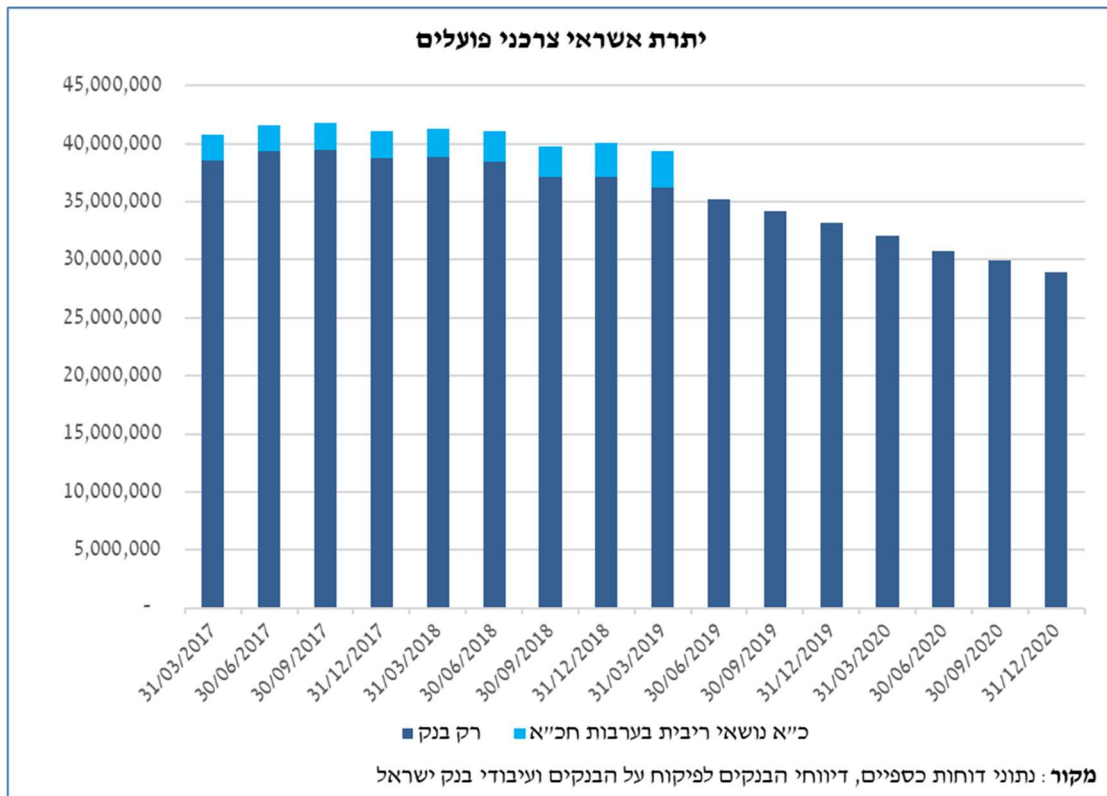
לוח 4 – תוצאות רגרסיית OLS לאמידת מדד Boone – סה"כ פעילות הבנקים

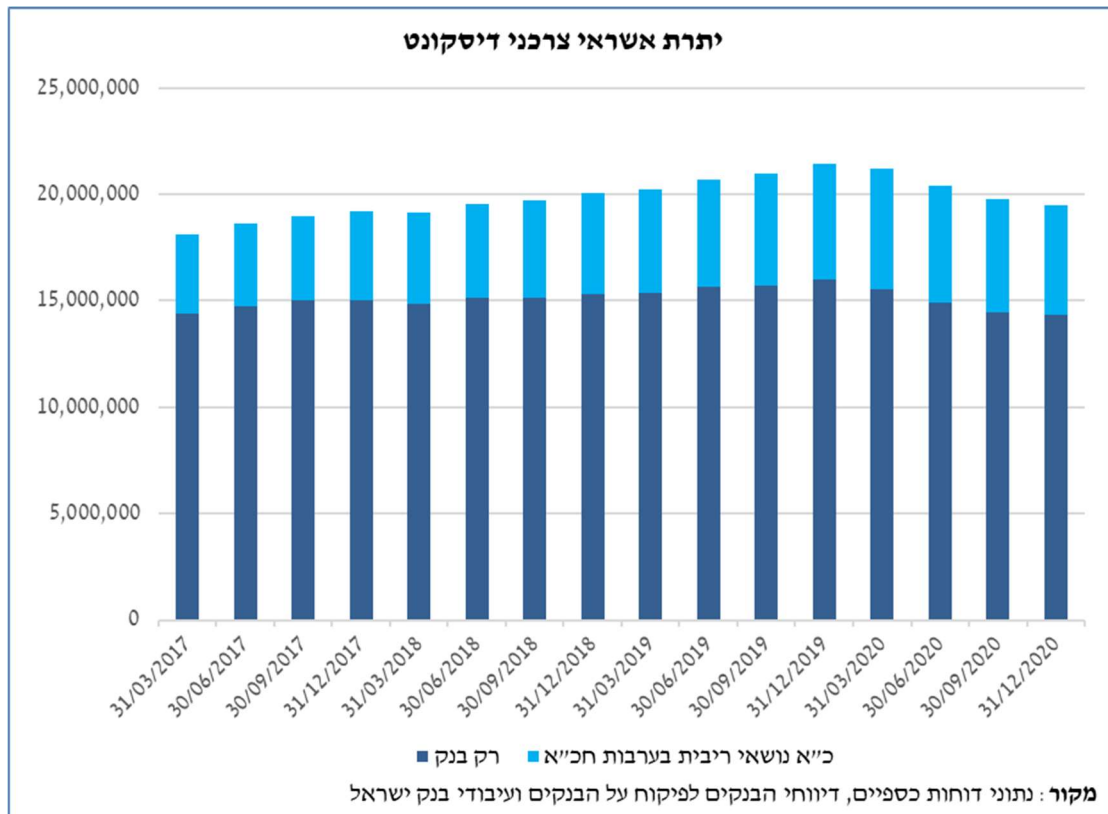
ARIABLES	L_S	L_ROA	roa
MC_2012	0.786*** (0.201)	-0.541 (1.614)	-0.0164 (0.0180)
MC_2013	0.425** (0.186)	-2.971** (1.493)	-0.00868 (0.0166)
MC_2014	-0.0749 (0.147)	-1.423 (1.182)	-0.0103 (0.0132)
MC_2015	-0.172* (0.0953)	1.400* (0.765)	0.0132 (0.00852)
MC_2016	-0.219* (0.119)	-2.458** (1.049)	-0.0104 (0.0106)
MC_2017	-0.327* (0.173)	-0.798 (1.393)	-0.00694 (0.0155)
MC_2018	-0.533*** (0.174)	0.372 (1.393)	0.00149 (0.0155)
MC_2019	-0.653*** (0.149)	-0.517 (1.197)	-0.0121 (0.0133)
MC_2020	-0.417*** (0.0737)	-3.060*** (1.118)	-0.0157** (0.00658)
2012.year	0.275*** (0.0696)	-0.256 (0.559)	-0.00627 (0.00622)
2013.year	0.183*** (0.0706)	-1.286** (0.566)	-0.00463 (0.00630)
2014.year	0.00573 (0.0611)	-0.795 (0.490)	-0.00650 (0.00546)
2015.year	-0.0556 (0.0531)	0.702 (0.426)	0.00657 (0.00475)
2016.year	-0.0516 (0.0590)	-1.427*** (0.525)	-0.00726 (0.00527)
2017.year	-0.0801 (0.0856)	-0.544 (0.687)	-0.00490 (0.00765)
2018.year	-0.185** (0.0876)	0.198 (0.703)	0.00129 (0.00782)
2019.year	-0.247*** (0.0798)	-0.172 (0.641)	-0.00444 (0.00713)
2020.year	-0.155*** (0.0467)	-2.392*** (0.724)	-0.0145*** (0.00417)
L_MC			
Constant	-3.184*** (0.0121)	-4.361*** (0.0966)	0.0146*** (0.00108)
Observations	400	395	400
R-squared	0.302	0.109	0.097
Number of bank_num	10	10	10

Standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

נספח ד' - יתרת האשראי הצרכני שלושת הבנקים הגדולים





נספח ה' – תחרות באשראי קמעוני בימי קורונה

התקופה הנסקרת בדוח הנוכחי כוללת את משבר הקורונה, משבר שהשפיע על משקי הבית ועל הכלכלה בארץ ובעולם. בהתאם, לא רצוי ואף לא אפשרי לנתח את התמורות בתחרות בשוק האשראי מבלי להתייחס להשפעת משבר הקורונה על הכלכלה הישראלית ועל שוק האשראי בפרט. עם זה, לא ניתן להבנתנו לאתר באופן מדויק את השפעת הקורונה וההתערבות הממשלתית ולהבחין בין שינויים אלו לבין שינויים שחלו בתחרות בשוק האשראי וזאת מכמה טעמים:

ראשית, בעקבות המשבר חלו תמורות משמעותיות בביקוש לאשראי. בחלק מהמקרים הביקוש של משקי בית לאשראי צרכני ירד להבנתנו עקב ירידה בצריכה ולמרות הפגיעה בהכנסה. לעומת זה בתחום האשראי העסקי הביקוש לאשראי בענפים מסוימים אף עלה. בהתאם, נתקשה לבחון שינויים בהיצע האשראי במקום שבו היה שינוי משמעותי בביקוש לאשראי. שנית, במקרים רבים נתקשה לעקוב אחר הריבית על האשראי, לאור ההתערבות הממשלתית והרגולטורית המשמעותית שעודדה את היצע האשראי. במצב זה הריבית לא משקפת את תנאי השוק, בין השאר משום שהיא מושפעת מהריבית הנמוכה יחסית של ההלוואות בערבות מדינה. שלישית, סביר להניח שחל שינוי משמעותי בסיכון של משקי בית ושל עסקים שסבלו מסגירות חוזרות ונשנות או מתמשכות, מה שאמור היה להשתקף בתמחור האשראי.

בנוסף, גם במקרים שבהם ניתן לזהות שינויים בתחרות בתקופה זו, ייתכן ששינויים אלה הם זמניים והם מושפעים משיקולים שונים מאלה שישררו כשהמשק יחזור לפעילות תקינה. בהתאם, עיקר הדגש בדוח הנוכחי הינו בניתוח התמורות בתחרות בחודשים שעד פרוץ משבר הקורונה.

למרות האמור לעיל, נסקור בנספח זה את המגמות שחלו בחלק מהמדדים העיקריים – תוך ניסיון לבחור פלחי שוק מיוחדים שבהם השפעת הקורונה הייתה פחותה. להלן ניתוח קצר שמתייחס לממשק שבין ניתוח התחרות בשוק האשראי לבין השלכות משבר הקורונה במהלך שנת 2020.

1. השפעה כללית על שוק האשראי (זעזוע הקורונה והתערבות הממשלה)

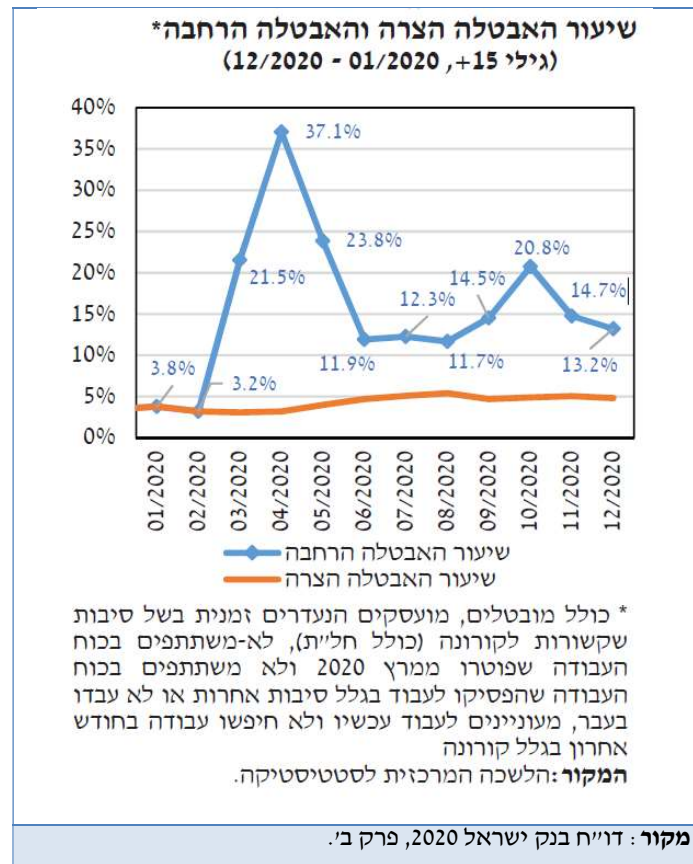
1.1. תמורות מרכזיות בביקוש לאשראי בעקבות משבר הקורונה

1.1.1 ביקוש לאשראי צרכני

- **מחד, הפגיעה בהכנסתם של משקי בית רבים היה צפוי להגדיל את הביקוש שלהם לאשראי, אלמלא חלו שינויים נוספים.**

פרטים רבים נעדרו משוק העבודה (בין שהוצאו לחל"ת ובין שפוטר), כך שבאפריל 2020 עלה שיעור האבטלה הרחבה לכ-36.4% (איור 1). שיעור האבטלה הרחבה הוא סמן חדש שמורכב משיעור האבטלה ה"צר", בתוספת פרטים שנעדרים זמנית מפאת משבר הקורונה ופרטים שיצאו מכוח העבודה בעקבותיו (להרחבה ראו דוח בנק ישראל פרק ב'). בהמשך חזרו פרטים רבים לעבודה ועסקים רבים התאימו את עצמם לעבודה מרחוק, כך שהפגיעה בכוח העבודה בהמשך המשבר הייתה חלשה יותר. שיעור האבטלה הרחבה עמד נכון לסוף דצמבר 2020 על כ-2.9% בהשוואה ל-3.2% בפברואר 2020. בנוסף, כפי שיוסבר בהמשך, סביר להניח שעצמאים/ות ובעליות/ות עסקים רבים נפגעו במשבר וחווי אף הם ירידה בהכנסתם. נציין עם זה שהממשלה פעלה רבות לריכוך הפגיעה הכלכלית במשקי הבית על ידי מתן אפשרות ליוצאים לחל"ת לקבל דמי אבטלה, מענקים לעסקים ולעצמאים ומענקים שונים שניתנו לכל אזרח.

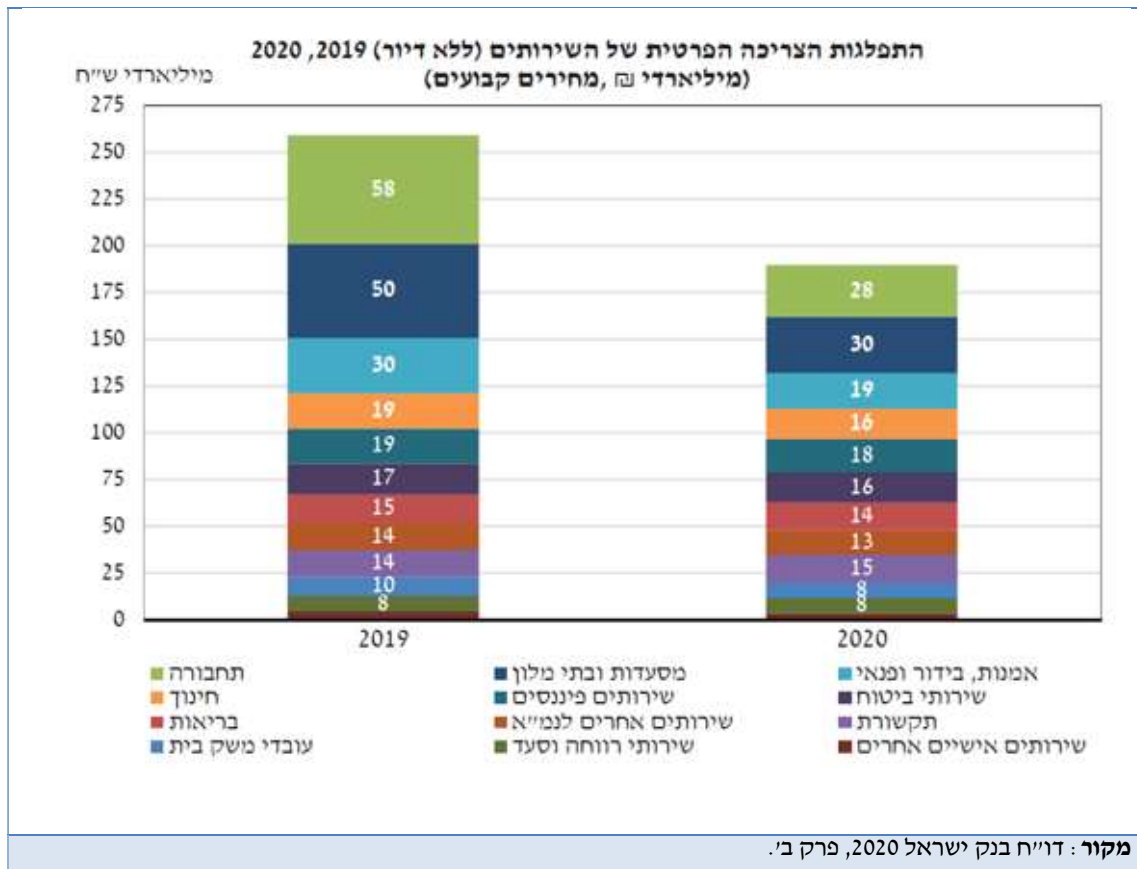
איור 1



• **מאיידך, הסגרים בארץ ובעולם היו צפויים להקטין את הביקוש לאשראי צרכני.**

מדובר באשראי למשקי בית לא-לדיור שנלקח בין היתר למימון הוצאות שוטפות (כיסוי משיכת היתר) וכן הוצאות חריגות של משק בית, כמו נסיעות לחו"ל, מימון שמחות וכו'. ביטוי מסוים לירידה בביקוש ניתן לראות בצמצום הוצאות משקי הבית. הוצאות משקי הבית מושפעות באופן טבעי גם מהכנסות משק הבית והצמצום יכול להיות גם תוצאה של הפגיעה בהכנסה. אולם מאיור 2 עולה, שרכיבי הצריכה הפרטית שקטנו בצורה המשמעותית ביותר בשנת 2020 בהשוואה לאשתקד, חלו בענפים שהושפעו ישירות ממדיניות הסגרים: שירותי תחבורה (כולל תיירות), מסעדות ובתי מלון, אמנות, בידור ופנאי, ועוד. מנגד עלתה צריכת שירותי התקשורת. כן נרשמה בשוק המוצרים ירידה בצריכת מוצרים ובפרט כלי רכב שהושפעו מהסגר ואילו בצריכת מוצרים אחרים, כמו מזון משקאות ודיור, נרשמה עלייה. לסיכום, שינויים אלה מראים בעקבות המשבר שינוי בסל הצריכה של הציבור בישראל וניכר שהצמצום בפעילות העסקית בעקבות הסגרים, היה בעל השפעה משמעותית יותר על דפוסי הצריכה מהצמצום בהכנסה של חלק ממשקי הבית. (להרחבה ראו דוח בנק ישראל פרק ב'). בנוסף, אי-הוודאות עשויה הייתה גם היא לעודד את משקי הבית להגדיל את החיסכון שלהם על חשבון הצריכה בהווה.

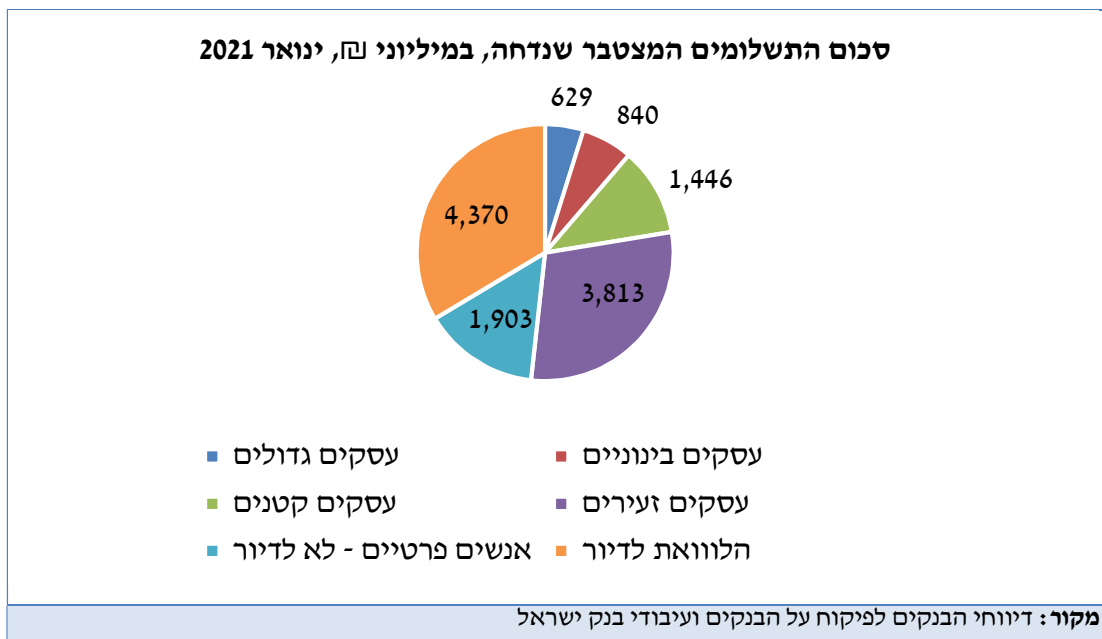
איור 2



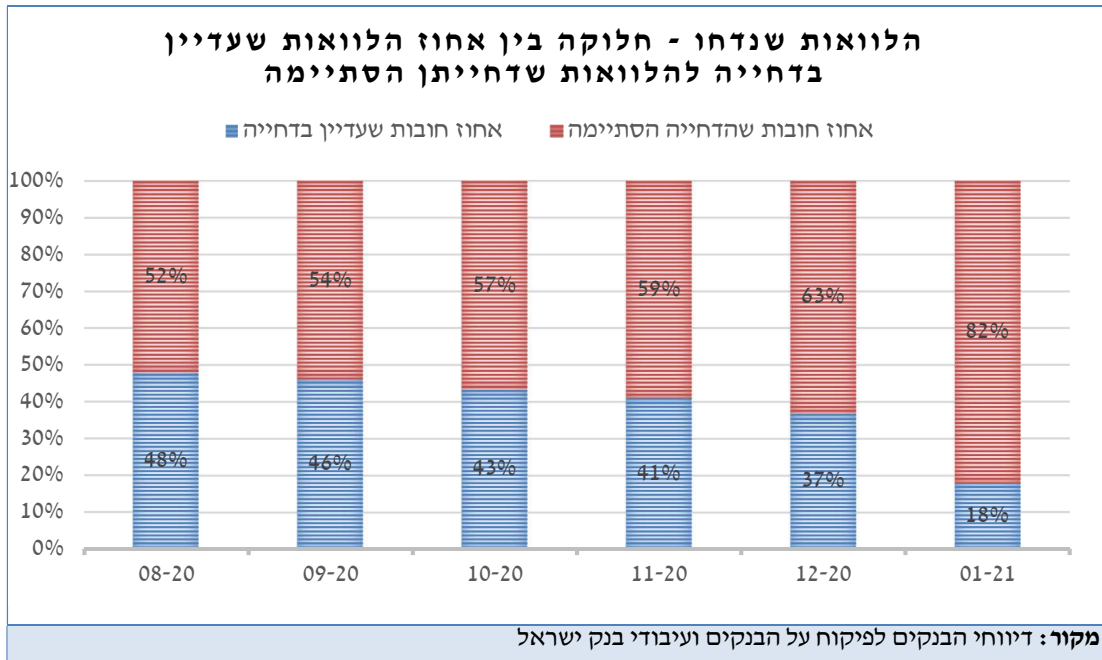
היבט נוסף שגרם לירידה בביקוש לאשראי חדש הוא שמשקי בית ועסקים רבים נהנו מרפורמת הדחיות בהחזרי האשראי. מנקודת ראותנו של משק הבית, קבלת דחייה בהחזרי התשלומים כמוה כקבלת אשראי חדש, הגם שאשראי זה לא "נרשם" כאשראי חדש⁷⁴. באיור 3 ניתן לראות שסכום התשלומים המצטבר שנדחה מתחילת המשבר ועד לינואר 2021 עמד על כ-13 מיליארד ש"ח, כשעיקר האשראי שנדחה, 63 אחוזים, הוא של תשלומי הלוואות לדיור (34%) ולעסקים זעירים (29%). יתר 37 האחוזים של האשראי שנדחה היה לאנשים פרטיים שלא-לדיור (כ-15%), לעסקים קטנים (כ-11%), לעסקים בינוניים (כ-6%) ולעסקים גדולים (כ-5%). מתווה נוסף לדחיית תשלומי ההלוואות אומץ על ידי חברות כרטיסי האשראי באוקטובר 2020 (כפי שיורחב בהמשך, היקפי הדחיות של התשלומים לחברות כרטיסי האשראי היו קטנים). באיור 4 ניתן לראות שהדחייה עבור רוב ההלוואות שנדחו הסתיימה.

⁷⁴ האשראי לא נרשם כאשראי חדש ולכן לא משפיע על זרם האשראי החדש שניתן. הדחיות מקטינות עם זה את זרם התקבולים ולכן משפיעות על יתרת האשראי.

איור 3



איור 4

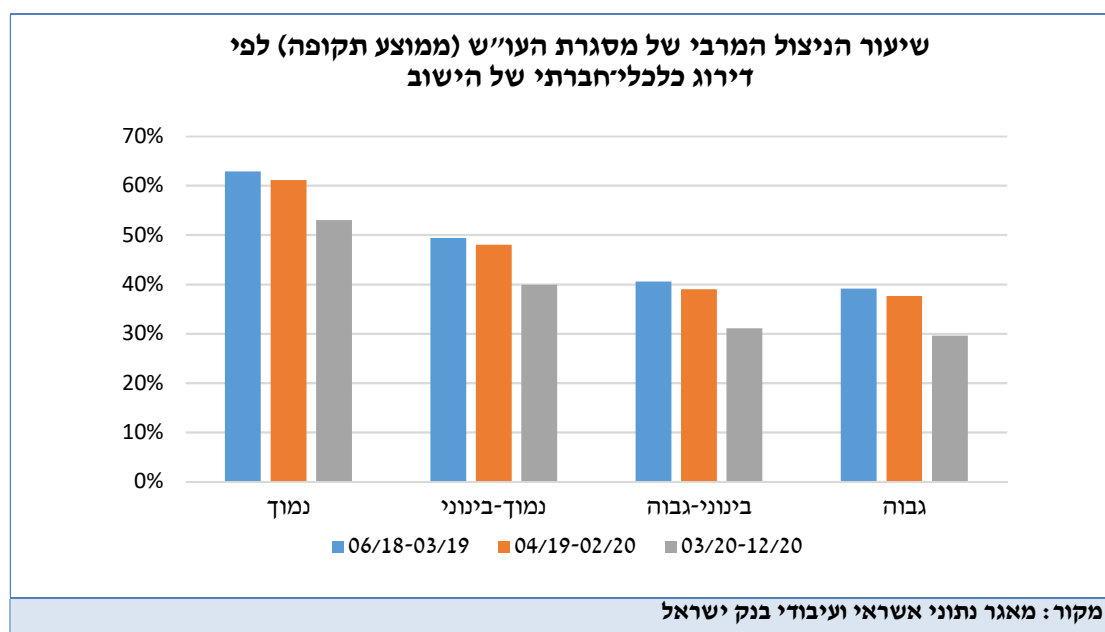


בהתאם לכך גרם משבר הקורונה, עקב הירידה בצריכה ולהבנתנו למרות הפגיעה בהכנסה, לירידה בביקוש של חלק ניכר מהאוכלוסייה לאשראי צרכני.

• **הירידה בביקוש לאשראי צרכני בוטאה בין היתר בצמצום הניצול של מסגרות האשראי.**

מדובר על אשראי שהיקפו תלוי בטווח הקצר רק בביקוש של הלווים (המסגרת והריבית נקבעו מראש). איור 5 מציג את שיעור הניצול של מסגרת העו"ש של פרטים בהתאם לדירוג הכלכלי-חברתי של היישוב שבו הם גרים. ניתן לראות שבכל הדירוגים חלה ירידה בשיעור ניצול מסגרת העו"ש בתקופה שלאחר פרוץ משבר הקורונה. יתר על כן, הירידה בניצול הייתה משמעותית יותר עבור דירוגים בינוניים ומעלה. נציין שבמקביל לא היה שינוי מהותי בגובה המסגרת וניכר שבדירוגים לא גבוהים בעיקר חל במקביל צמצום של המסגרת ושל הניצול. תמורות אלה יכולות להיות ביטוי הן לירידה בביקוש לאשראי של חלק ניכר ממשקי הבית והן לשינוי מקורות האשראי של חלק ממשקי הבית (לדוגמה, שימוש באשראי קצוב במקום מסגרות עו"ש), שינוי שצפוי להוזיל את עלות האשראי למשק הבית. (איור 5).

איור 5



1.1.2 ביקוש לאשראי עסקי

בניגוד לאשראי הצרכני, ייתכן ש**בתחום האשראי העסקי** הביקוש לאשראי אף עלה בענפים שספגו זעזוע משמעותי בהכנסותיהם.

כמחצית מהעסקים חוו בין מרץ 2020 לאוגוסט 2020 פגיעה כלשהי בפעילותם ביחס לתקופה המקבילה אשתקד. הפגיעה חזקה יותר ככל שהעסק קטן יותר ועוד כשהוא משתייך לענף שבו הוטלו הגבלות מחמירות יותר. המחזורים של כ-10.7% מהעסקים ירדו בתקופה זו ירידה משמעותית (גדולה מ-50%)⁷⁵. הירידה במחזורים כשלעצמה צפויה הייתה להוביל לגידול בביקוש לאשראי. **מנגד, סביר להניח שלפחות חלק מהעסקים צמצמו חלק מהוצאותיהם** ואף שינו את דפוס ההשקעות והפיתוח שלהם עקב המשבר, דבר שכשלעצמו מקטין את צרכי האשראי. בכל הנוגע

⁷⁵דוח היציבות הפיננסית למחצית השנייה של 2020.

לאשראי לתשלומי חובות והוצאות שלא קטנו עם הצמצום בפעילות יש לציין את **רשת הביטחון שניתנה לעסקים**. אין בדינו מידע איזה שיעור מההוצאות הקבועות כיסתה התערבות זו. בהקשר זה יש לציין שהצוות הבין-משרדי לבחינת השלכות המשבר על התקשרויות חוזיות לא המליץ על התערבות בחקיקה בשווקים מורכבים כמו שוק השכירות וסכסוכים בנושא זה מטופלים על ידי בתי המשפט⁷⁶.

יתר על כן, עסקים רבים לא רק "צמצמו" פעילות, אלא חדלו מלהתקיים: בחודש אוגוסט רשמו 12% מהעסקים ירידה של 80% במחזור, יחסית לתקופה המקבילה אשתקד וזה חרף העובדה שהפעילות ברוב הענפים לא הוגבלה. עסקים אלה נסגרו ככל הנראה או שלפחות הסיכון שלהם להיסגר עלה באופן משמעותי מאוד. בהנחה שעסקים אלה אכן נסגרו, הנתון גבוה בכ- 80% מהנתון השנתי של סגירות עסקים לפני המשבר (אך הם טרם הגישו בקשת סגירה)⁷⁷.

לוח 1 מציין את השינוי בתוצר של ענפי המשק בשנת 2020 בפרט. הלוח ממחיש עד כמה הפגיעה בעסקים במגזרים שונים הייתה שונה. בכמובן שחלה התאם שונות גם בסיוע הממשלתי ובמיוחד נקבעו עם התמשכות המשבר עוד ועוד תכניות ייחודיות למגזרים שנפגעו, כמו מתווה סיוע לענף התיירות והמלונאות, חבילת סיוע לעולם התרבות, סיוע לסטודנטים/ות ועוד.

לוח 1

השינוי בתוצר של ענפי המשק במחירי בסיס, 1995 עד 2020							
(שיעורי השינוי השנתיים באחוזים, מחירים קבועים) ¹							
2020	2019	2018	2017	2016	עד 1995 2015	המשקל בסך התוצר (2020) ²	
-2.1	3.3	3.4	3.9	3.0	3.7		סך הכול
-3.3	1.4	2.6	2.7	3.5	2.1	16.4	השירותים הציבוריים
-2.7	3.8	3.6	4.3	2.9	4.1	70.2	המגזר העסקי
2.5	2.5	2.6	5.1	-4.4	2.7	11.8	התעשייה, הכרייה והחציבה
-5.1	2.8	2.8	5.1	3.9	5.4	11.7	המסחר, שירותי האירוח ואוכל
-3.2	5.9	3.1	4.2	3.9	4.0	17.4	השירותים העסקיים
-4.2	3.8	5.8	6.5	7.2	1.5	6.3	הבנייה
-20.5	1.1	4.7	6.3	4.2	4.4	3.1	התחבורה והאחסנה
6.1	6.0	6.2	2.0	7.0	8.4	11.2	המידע והתקשורת
-2.0	1.9	-3.7	1.9	5.2	2.3	1.2	החקלאות
-4.6	1.8	5.2	-1.5	7.0	3.9	1.7	החשמל והמים
-9.1	2.1	3.3	3.1	3.1	2.9	5.7	החינוך, הבריאות והאמנות

¹ הנתונים על השינוי בסך התוצר שונים מהנתונים בלוח ב-1, ב-4 וב-7 כיוון שמקורם בנתוני ענפים, ולא בנתוני השימושים.

² נוסף לתוצר השירותים הציבוריים ותוצר המגזר העסקי המופיעים בלוח, סך התוצר כולל גם את תוצר שירותי הדיור. המשקל מחושב על נתונים במחירים שוטפים.

מקור: דו"ח בנק ישראל 2020, פרק ב'.

⁷⁶ להמלצות הצוות בראשותו של ארז קמיניץ:

<https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/corona-contracts-report>

⁷⁷ דוח היציבות הפיננסית למחצית השניה של 2020 על רקע משבר הקורונה.

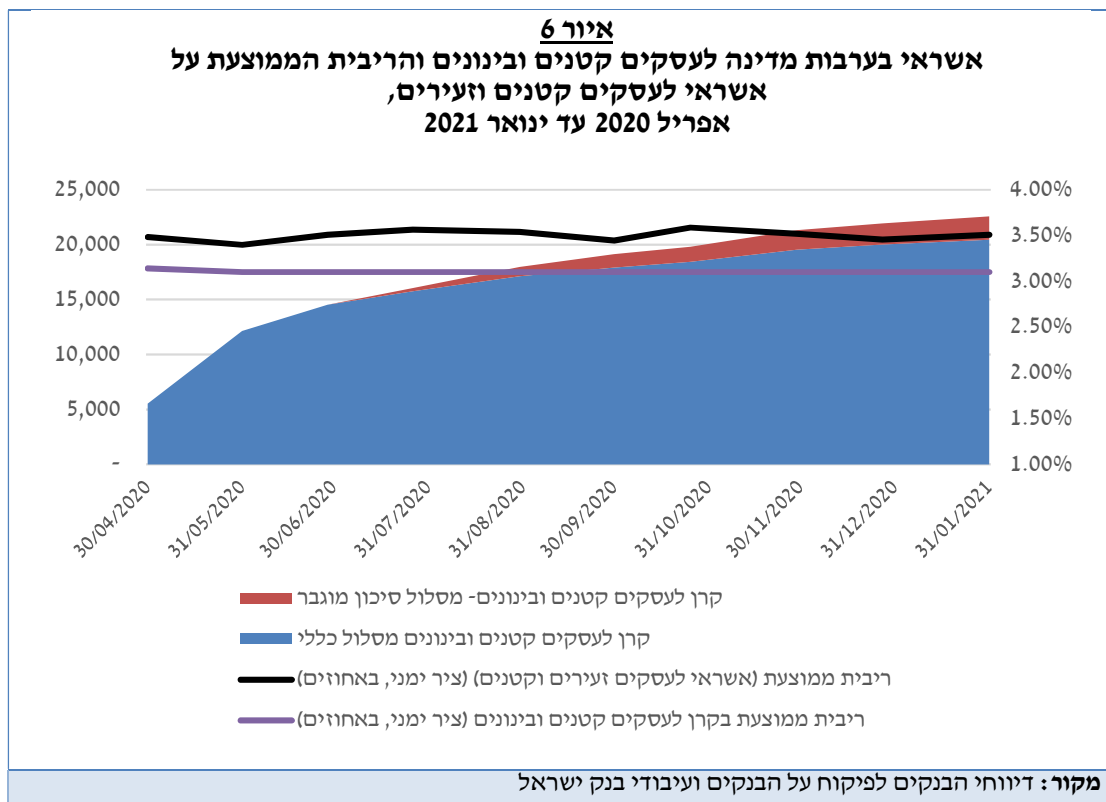
1.2. השפעת פעילות הממשלה על היצע האשראי למשקי בית ולעסקים

הממשלה ובנק ישראל נקטו בשורה של צעדים שנועדו להגדיל את היצע האשראי במשק, תוך התמקדות, אם כי לא בלעדית, באשראי לעסקים קטנים.

בקרנות בערבות מדינה הוקמו מסלולים ייעודיים: הקרן להלוואות לעסקים קטנים ובינוניים (קרן שכוללת גם מסלול למתן הלוואות לעסקים בסיכון מוגבר), העמידה הלוואות בסך של כ-22 מיליארד ש"ח (נכון ל-14 לינואר 2021) והקרן להעמדת הלוואות לעסקים גדולים העמידה עד כתיבת שורות אלה סך של כ-1.7 מיליארד ש"ח.

באזור 6 ניתן לראות את היקפי האשראי המצטבר שניתן באמצעות הקרן לעסקים קטנים ובינוניים (תוך הבחנה בין אשראי במסלול כללי לבין סיכון מוגבר) וכן את הריבית על אשראי לעסקים קטנים וזעירים. סביר להניח שלפחות חלק מהירידה בריבית מקורה באשראי באמצעות הקרנות. הריבית הממוצעת על האשראי שניתן במסגרת הקרן לעסקים קטנים ובינוניים (מסלול כללי ומסלול סיכון מוגבר) הוגבלה לריבית הפריים ועוד 1.5%. כפי שניתן לראות באזור 6, מדובר על אשראי זול, יחסית לאשראי שלא במסגרת הקרן. יש להניח שללא התערבות זו, התוצאה של הריבית הממוצעת לעסקים קטנים וזעירים הייתה שונה.

נבהיר שהריבית הממוצעת והאשראי של הקרן לא מתייחסים לאותו אשראי ובפרט לא מדובר באותן ההגדרות: הקרן לעסקים קטנים ובינוניים מיועדת לעסקים עם מחזור פעילות של עד 400 מיליון ש"ח בשנה ואילו הריבית באזור מתייחסת לעסקים עם מחזור פעילות של עד 50 מיליון ש"ח (בהתאם להגדרת מגזרי פעילות פיקוחיים בדיווחי הבנקים לציבור ולפיקוח על הבנקים). עם זה חלק מרכזי מהאשראי שניתן באמצעות הקרן ניתן ככל הנראה לעסקים קטנים, שהם גם מוקד העניין שלנו בדוח הנוכחי.



בנק ישראל העמיד למערכת הבנקאות הלוואות בריבית של 0.1% ל-3 שנים והתנה אותן במתן אשראי לעסקים קטנים וזעירים. בשלב השני (בחודש דצמבר) הוזלה הריבית למינוס 0.1% לארבע שנים והיא הותנתה במתן אשראי לעסקים קטנים וזעירים בריבית שלא תעלה על פריים + 1.3% (2.9% נכון לינואר 2020). בדומה לאמור לגבי השפעת הקרנות על הריבית, גם מגבלה זו מסבירה חלק מהירידה/אי-העלייה בריבית הממוצעת של אשראי לעסקים קטנים וזעירים.

בנק ישראל התערב כמו כן בשוק האג"ח הממשלתי תוך הצהרה על תכנית של 85 מיליארד ש"ח ומאוחר יותר גם בשוק האג"ח התאגידי. בנק ישראל ביצע עסקות החלף (SWAP) ועסקות ריפו וריבית בנק ישראל הופחתה לרמה של 0.1%. הופחתו דרישות ההון מהבנקים והוסרו מגבלות ענפיות בענף בינוי ונדל"ן.

חלק מהצעדים התמקדו בעידוד אשראי למשקי בית: כך למשל התאפשר לקבלת הלוואה לכל מטרה במשכון דירה בשיעור מימון של עד 70% משווי הנכס (לעומת 50% בשגרה). ניתנה אפשרות לתת משכנתה גם לעובדים/ות בחל"ת, תוך התחשבות במשכורת טרם החל"ת והתאפשרה הגדלת מסגרות אשראי בחשבונות עו"ש באופן חד-צדדי, כדי לאפשר כיבוד חיובים שחורגים ממסגרת האשראי. הפיקוח על הבנקים נקט במקביל בצעדים רבים שנועדו להקל על לוויים שנמצאים בקושי נזילותי או שהגיעו לאי-עמידה בהחזרים. כך למשל נעשו צעדים שיקלו על חייבים, כמו השהיית הגבלת חשבונות בנק בשל צ'קים ללא כיסוי או הנחיות ועידוד למיצוי הליכים עם החייב בטרם פניה לערכאות.

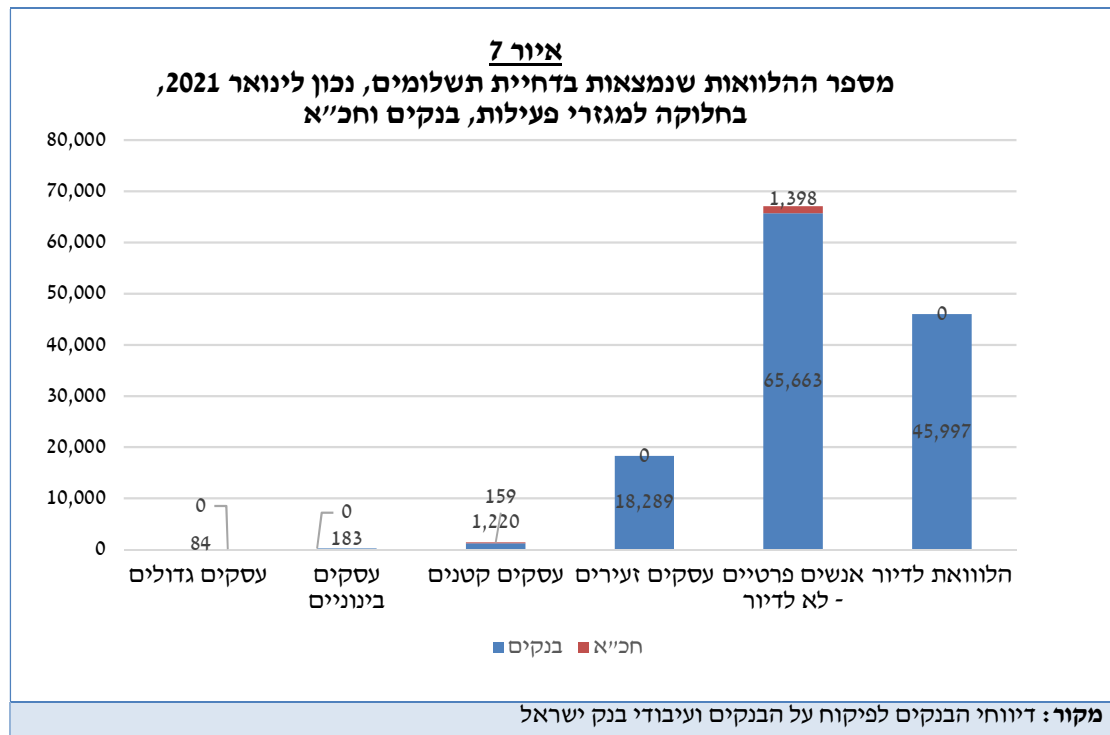
צעדים רבים מאלה שצוינו לעיל התמקדו או נוצלו בעיקר על ידי המגזר הבנקאי ולא החוץ-בנקאי:

ההלוואות המוזלות (ואף בריבית שלילית של מינוס 0.1%) שהעמיד בנק ישראל ניתנו רק למערכת הבנקאות (בהתאם להלוואות מונטריות בשגרה). בנק ישראל החל רק בדצמבר 2020 לבצע עסקות מכר חוזר (עסקאות ריפוי) 78 גם לגופי האשראי החוץ-בנקאים (עסקות הריפוי יבוצעו גם הן בכפוף להעמדת אשראי לעסקים קטנים וזעירים).

הפעילות בקרנות בערבות מדינה אמנם לא מוגבלת רק לבנקים ובקרנות פועלים 4 גופים חוץ-בנקאים ו-7 בנקים, כאשר רוב האשראי ניתן על ידי מערכת הבנקאות. סיבה אפשרית לכך היא מגבלות על הריבית, שנמוכה משמעותית מהריבית הממוצעת של ספקי אשראי חוץ-בנקאים. הריבית הגבוהה יותר של הגופים החוץ-בנקאים (בשגרה ואף ללא קשר למשבר הקורונה), יכולה לנבוע מפרופיל הסיכון של ההלוואות והלוויים ומעלות המימון הגבוהה יותר של ספקי האשראי החוץ-בנקאים; סיבה נוספת היא שהאשראי בקרנות מיועד לתקופה מעל שנה, כשפעילות הגופים החוץ-בנקאים מתמקדת באשראי קצר.

הצעדים שננקטו עודדו בהתאם את שינוי מאזן הכוחות בין האשראי הבנקאי לאשראי החוץ-בנקאי: נתח השוק החוץ-בנקאי לעסקים ירד מ-5.5% בדצמבר 2019 ל-4.6% ביוני 2020. כמובן שאפשר שסיבות נוספות תרמו לצמצום זה. לכאורה, מדובר בביטוי לצמצום הריכוזיות ולהפחתת עצמתה, אך לא ברור אם לא מדובר בשינוי שיחלוף עם שוך המגפה.

גם מתווה דחיית התשלומים שמקל על הלוויים יצא לבנקים בחודש מאי ורק באוקטובר לחברות כרטיסי האשראי וגם היה פחות משמעותי בהיקפי הדחייה (בבדיקה דחיות חכ"א). (איור 7) הדבר צפוי להשפיע על מדדי סיכון של הלוויים.



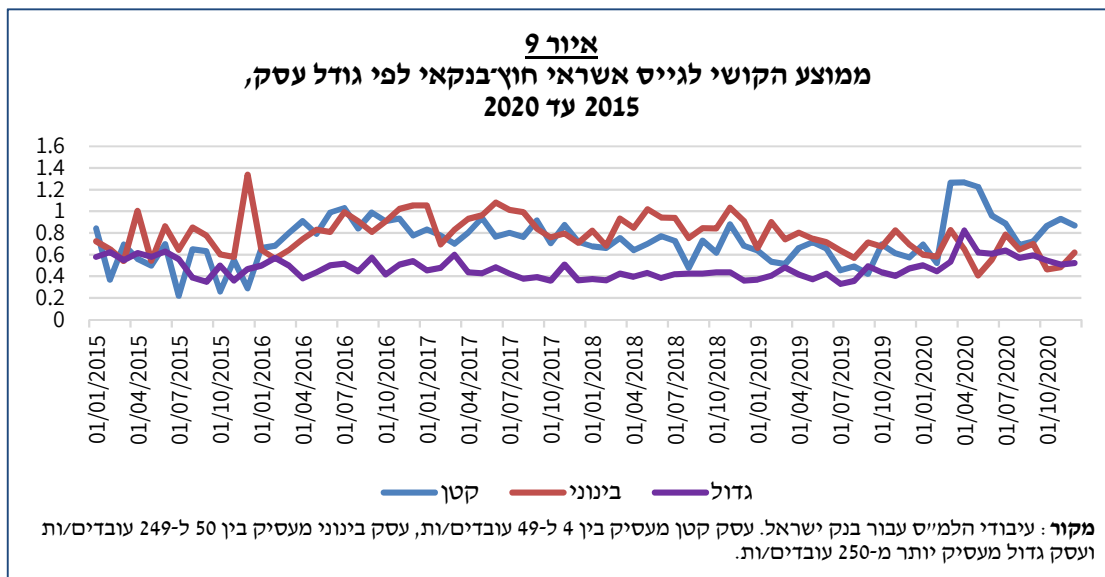
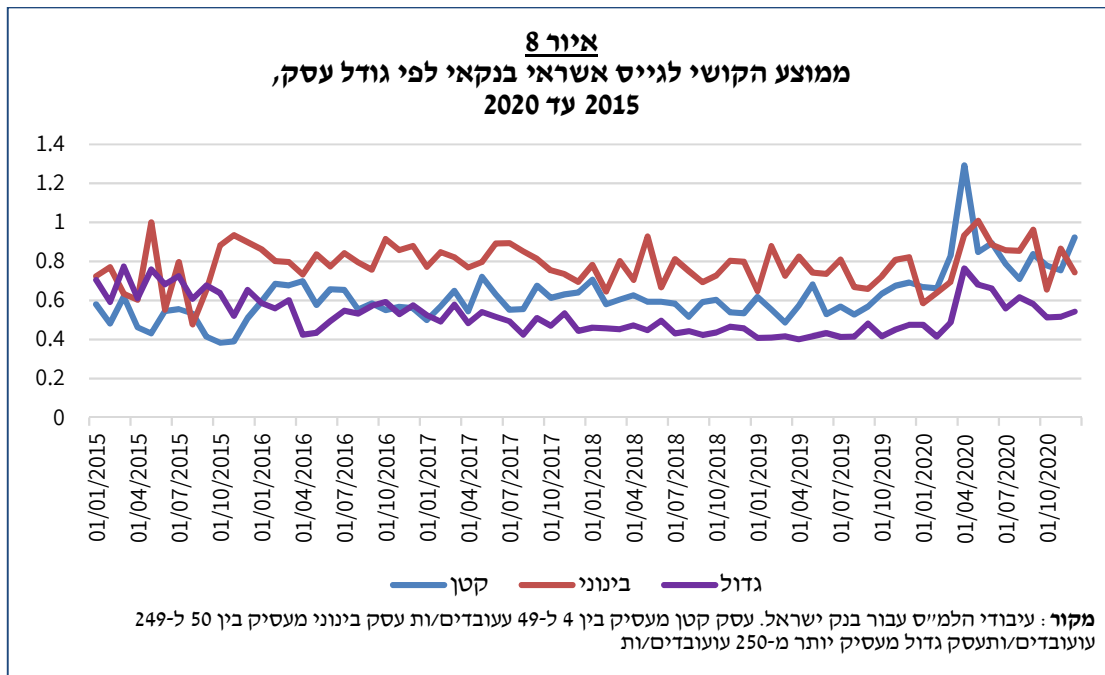
⁷⁸ עסקת מכר חוזר כוללת רכישת איגרות חוב ומכירתם חזרה במועד ובמחיר שנקבעים מראש, מה שמספק נזילות למוכר.

שינויים שנוגעים לאשראי ב"מכשירים שונים" חלו בנוסף. בהקשר זה יש לציין שחלה עלייה משמעותית ביותר, בעיקר בחודשים מרץ ואפריל, בשיעור הצ'קים החוזרים (שהגיעו אף לכ-7%) וסביר שאלה השפיעו בתורם על מתן אשראי מסוג ניכיון צ'קים. כמו כן, כאמור חל צמצום בפעילות בכרטיסי אשראי, דבר שסביר ושהשפיע על פעילות ניכיון שוברים. שתי פעילויות אלה מאפיינות בעיקר את השחקנים החוץ-בנקאים.

היצע האשראי מושפע כמובן מסיכוי אי-החזר של הלווים. מיותר לציין שבסביבה משברית של אי-ודאות בריאותי, תעסוקתי ושל אסדרה, עולה הסיכון שגלום במתן אשראי. הצעדים השונים שפורטו לעיל נועדו לספק ודאות ולעודד את מתן האשראי גם בתקופה זו.

1.3. סיכום של כיווני השפעה אפשריים על שיווי המשקל בשוק האשראי ובפרט על הפער שבין הביקוש לבין ההיצע.

בנוסף לשינויים בביקוש ובהיצע שתוארו לעיל, חלו גם שינויים בהיקף ובמחיר האשראי בשוק, שלא נובעים בהכרח משינוי בתחרות או שהם זמניים בלבד. סקר המגמות בעסקים שעורכת הלמ"ס ברמה החודשית, כולל התייחסות לקושי של החברות לקבל מימון בנקאי וחוץ-בנקאי. הנתון מצביע על עלייה משמעותית באפריל 2020 בקושי של חברות לגייס אשראי בנקאי וחוץ-בנקאי ולאחר מכן התאוששות, אך ללא חזרה לרמות של טרם המשבר. כלומר, ניכר שבמגזר העסקי, למרות ההתערבות של הממשלה ושל בנק ישראל, צרכי הביקוש שלא נענו גדלו לאחר המשבר. סקר המגמות מצביע גם על ההבדלים בין חברות בגדלים שונים; אם לפני המשבר היו אלה בעיקר חברות קטנות שהתקשו לגייס אשראי, הרי שלאחר המשבר חלה עלייה בקושי של חברות בגדלים שונים לגייס אשראי. כמו כן, מחודש ספטמבר ניכרת שוב עלייה בקשיי גיוס הלוואות, בעיקר מצדם של עסקים קטנים (איור 8 ואיור 9). נציין שסקר המגמות כולל גם נתונים בחלוקה לענפי משק וניכרת שונות רבה בין הענפים, כשבולטת פגיעה בענפים ייחודיים שסבלו מתקופות סגירה ממושכות ובפרט ענף המלונאות.



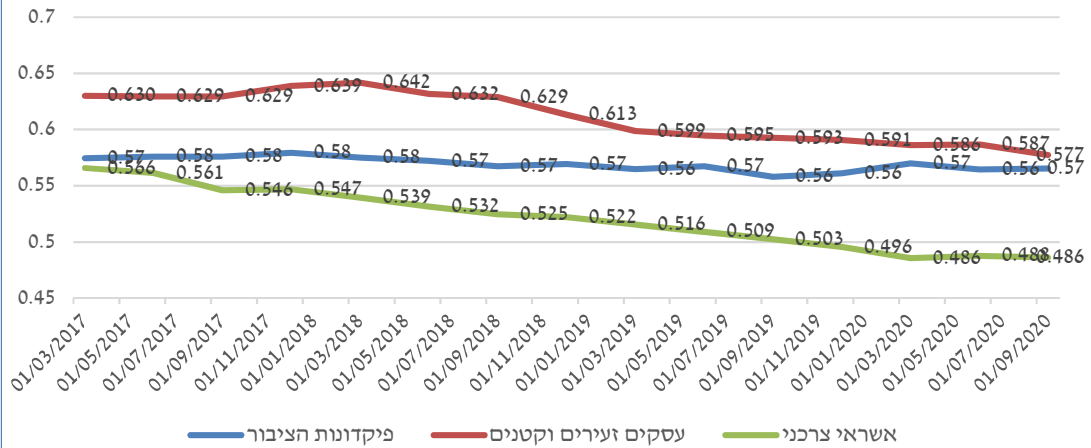
2. השפעת משבר הקורונה וההתערבות הממשלתית על בחינת התחרות בדוח הוועדה

ניתוח התחרות בשוק האשראי בדוח הנוכחי מבוסס על ניתוח מדדי ריכוזיות ומדדי רווחיות. איכות הניתוח על בסיס שני מדדים אלה ובעיקר ניתוח תמורות בהיצע האשראי (חלק מניתוח מדדי רווחיות), נפגעת להבנתנו באופן משמעותי בתקופת הקורונה. להלן הסבר קצר על הבעיות שעולות בשימוש במדדים אלה בתקופת משבר וניסיונות להתמודד עם חלק מהקשיים. אלה כוללים התערבות ממשלתית, הן על ידי מתן ערבויות בקרנות אשראי שמנוהלות על ידי המדינה והן על ידי תכניות שהונהגו על ידי בנק ישראל, שפנה בתחילת המשבר בפנייה ישירה לבנקים במטרה להסביר את החשיבות ולהבטיח את ההספקה הסדירה של אשראי לעסקים ולמשקי בית, כמתחייב בתקופה מיוחדת זו.

בהיבט הריכוזיות חשוב להתחשב במסגרת הניתוח באירועים שקשורים למשבר הקורונה. לשם כך בחנו את התמורות שחלו בנתחי השוק של ספקי האשראי ושני מדדים שחושבו על בסיסם (HHI, CR2), תוך התייחסות איכותית להיבטים אלה. מאחר שספקי אשראי שונים מתמקדים לעיתים במגזרים ייחודיים, ניתן לחשוש שנתח השוק של מי שמתמקד במתן אשראי לענפים שנפגעו במשבר, יושפע יותר ממי שלא מתמקד במתן אשראי לענפים אלה. מחד, אפשר לראות עלייה באשראי למגזרים שנפגעו (בשל זעזוע ההכנסה ובזכות מעורבות הממשלה, למשל, בקרנות אשראי); ומאידך, יכולה להיות ירידה באשראי בגלל סגירת/הקפאת הפעילות.

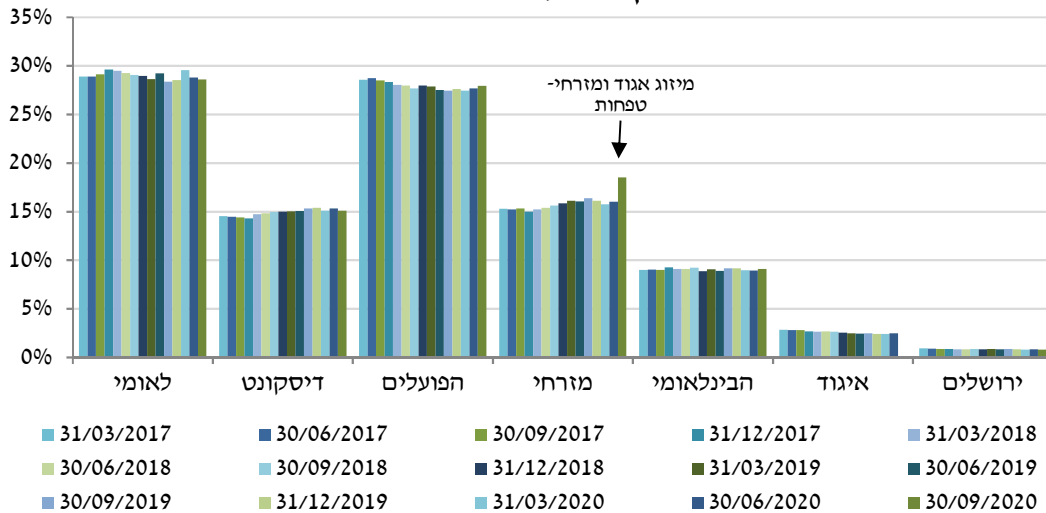
איור 10 מלמד שעם פרוץ מגפת הקורונה נבלמה הירידה בנתח שוק האשראי הצרכני של שני הבנקים הגדולים, אך לא באשראי לעסקים זעירים וקטנים (שם נמשכה יציבות/ירידה אטית). ההבדל יכול לנבוע גם ממדיניות הקרנות בערבות מדינה, שאיפשרה והקלה על קבלת הצעות מבנקים חדשים. פעילות משמעותית נוספת של הבנקים היא קבלת פיקדונות. מתן שירות זה משפיע על כוח השוק של הבנקים גם בשירותים אחרים, בשל נטייתם של לווים רבים לרכוש סל מוצרים בנקאי במקום אחד. אפשר שמשבר הקורונה וההתערבות הממשלתית השפיעו פחות (או באופן שונה) על פיקדונות הציבור בהשוואה להשפעתם על האשראי. בהתאם נבקש לנתח שינויים בריכוזיות בשוק הפיקדונות ולבחון האם וכיצד הם שונים מהתמורות בשוק האשראי הקמעוני. איור 9 מצביע שהמגמה הכללית של ירידה בריכוזיות בשנים האחרונות ניכרת (באופן חלש מאד) גם בפיקדונות. אך בחודש מרץ חלה עלייה מסוימת בנתח שוק הפיקדונות של שני הבנקים הגדולים והוא נותר יציב בחודשים יוני וספטמבר. בהמשך ניתן יהיה לראות אם המשבר בלם את מגמת הירידה בריכוזיות באשראי צרכני ובפיקדונות הציבור באופן קבוע ומשמעותי. איור 11 מתאר את נתחי השוק בפיקדונות הציבור של 7 קבוצות הבנקאות. גם איור זה מצביע שהתחזקות הבנקים הבינוניים על חשבון הבנקים הגדולים מאפיינת פחות את שוק הפיקדונות בהשוואה למגמות באשראי צרכני (ראו ניתוח של נתחי השוק בשוק האשראי בדוח הוועדה).

איור 10
CR2: נתח השוק של שני הבנקים הגדולים בהעמדת אשראי צרכני, אשראי לעסקים קטנים וזעירים וקבלת פיקדונות הציבור
מרץ 2017 עד ספטמבר 2020



מקור: דיווחי הבנקים לפיקוח על הבנקים ועיבודי בנק ישראל

איור 11
נתחי השוק של 7 קבוצות הבנקאות, פיקדונות הציבור
מרץ 2017 עד ספטמבר 2020



מקור: נתוני דוחות כספיים, דיווחי הבנקים לפיקוח על הבנקים ועיבודי בנק ישראל.
 הערות: בדוח ספטמבר 2020 אוחדו נתוני איגוד לתוך הדוחות הכספיים של נתוני מזרחי-טפחות.

מקור: דיווחי הבנקים לפיקוח על הבנקים ועיבודי בנק ישראל

כאמור, גם בתקופת הקורונה נמשכה ירידה קלה מאד במדד CR2 באשראי לעסקים קטנים ונבלמה הירידה המתונה שהייתה במדד זה באשראי צרכני. חישוב המדד על בסיס ענפי משק, יאפשר לבחון את השינוי בריכוזיות האשראי בענפים שונים (כאלה שנפגעו יותר/פחות במשבר). נציין שהנתונים מתייחסים לכלל העסקים בישראל וכוללים בהתאם גם אשראי לעסקים גדולים (אליו איננו מתייחסים בדוח).

מצד אחד ניתן להניח שהבנקים יהיו בעת משבר שמרנים יותר וייטו לתת אשראי בעיקר ללקוחותיהם הקיימים. מצד שני, ההתערבות הממשלתית וקרנות האשראי בפרט, יכולות לעודד מתן אשראי ללקוחות חדשים ואולי אף להקל על לקוחות אלה לפנות לבנק חדש, אם הם לא קיבלו את האשראי המבוקש מהבנק שלהם. בנוסף, השינויים בביקוש לאשראי והירידה בביקוש לאשראי צרכני בפרט, שלגביהם פירטנו בדוח ובפרק זה, עשויים לשנות את דפוסי הקצאת האשראי שהיו נהוגים בבנק.

איור 12 מציג את מדד HHI במתן אשראי בנקאי בחלוקה לענפי משק בשנים שלפני הקורונה וברבעונים שלפני פרוץ משבר הקורונה ואחריו. ניתן לראות את הריכוזיות השונה בענפים השונים. בולטת למשל ריכוזיות גבוהה יחסית במלונאות ובמידה פחותה בנדל"ן. איור 13 מתייחס באופן ייחודי לתקופה של המשבר ומציג את שיעור השינוי במדד ריכוזיות זה וביתרת האשראי בין החודשים מרץ 2020 לספטמבר 2020, באותה חלוקה לענפי משק. ניתן לראות שמדד HHI במתן אשראי לענף השירותים הפיננסיים הצטמצם במהלך המשבר (בין החודשים מרץ 2020 לספטמבר 2020) וזה למרות מיזוג מזרחי-איגוד (הרחבה על המדד בדוח הוועדה השני והשלישי). על פניו מדובר בסימן לשיפור בתחרות. עם זה הצטמצמה יתרת האשראי למגזר זה בחודש יוני באופן משמעותי ולכן כלל לא ברור אם מדובר בחלק ממגמה של הרחבת אשראי והגברת רמת התחרות. אפשר שמדובר באימתן אשראי לחברות אלה (מנגד יש לציין שבמרץ 2020 עלתה יתרת האשראי לגופים אלה וייתכן שמדובר בתיקון חד-פעמי). על רקע זה נציין את צמצום הפעילות של חברות חוץ-בנקאיות, שעוסקות בעיקר בהעמדת אשראי לעסקים (להרחבה ראו פרק ג.7.ד בדוח השלישי של הוועדה) וכן שמספר חברות אשראי חוץ-בנקאיות פנו בחודשים האחרונים לקבלת מימון באמצעות הנפקה לבורסה. בהמשך נעקוב ונבחן את התמורות בפעילות גופים אלה ונבחן בפרט האם צמצום הפעילות ושינוי מקורות המימון נובע מקשיי מימון (איור 13).

בענף המלונאות ניתן לראות עלייה ביתרות האשראי במקביל ליציבות/ירידה בריכוזיות. אפשר שלאור הפגיעה בענף זה גדלו צרכי האשראי ועלה גם גיוון מקורות האשראי (עם או בלי קשר להתערבות הממשלתית) (איור 13). עם זה לא ברור גם במקרה זה האם מדובר בשינוי שימשיך גם לאחר שוך המגפה.

מדדי רווחיות

בתקופת הקורונה נרשמה ירידה ברורה בריבית לאשראי צרכני במקביל לצמצום היקפי האשראי החדש שניתן.

יש קושי מהותי להבין מה הייתה ההשפעה של תופעות אלה על מדדי הרווחיות. באופן עקרוני ניתן היה לחשוב על ניסיון ליצור "תיק", שכולל אשראי של לווה עם פרופיל סיכון מסוים, שנטל הלוואה עם מאפיינים מסוימים ולעקוב אחר השתנות מחירי התיק, כדי ללמוד על התמורות בהיצע האשראי. בדיקה כזו נעשתה בדוח הוועדה על כלל התקופה הנסקרת (ראו פרק ג.6. ב. בדוח השלישי של הוועדה). הבדיקה מהימנה בעיקר לגבי התקופה שלפני הקורונה – שבה השינויים במשק היו בסדר גודל קטן הרבה יותר. עם זה עריכת בדיקה כזו בתקופת משבר לוקה בקושי מתודולוגי שלא מאפשר להסיק ממנה מסקנות מהימנות לגבי תקופה משברית. כך למשל הסיכוי לסגירת פירמה עולה מאוד בתקופת הקורונה, כפועל יוצא של החלטות הסגירה של הממשלה – אותן לא ניתן היה לשער בזמן אמת. כמו כן אין באפשרותנו לעקוב אחר רווחיות הפירמות, עקב אינגישות לנתונים מפורטים על היציאות של עובדי/ות הפירמה לחל"ת, על התמיכה שקבלו העסקים במסגרת התכניות השונות ועל פירוט ההלוואות שנלקחו על ידן. נצפה גם שהתמורות בביקוש יהיו בהתאם משמעותיות יותר בזמן משבר ויקשו על הסקת מסקנות לגבי התמורות ברמת התחרות בשוק האשראי.

קושי נוסף בהתבססות על מדדי הרווחיות וניתוח ריביות, במיוחד באשראי עסקי, מהווה התערבות המדינה בדרך של מתן אשראי דרך הקרנות וכן בדרך של הוזלת מקורות המימון של חלק מספקי האשראי. יש הגבלה על הריבית הממוצעת של האשראי שניתן על ידי הקרנות ולכן הריבית לא משקפת תוצאה של שיווי משקל של ביקוש והיצע, אלא תוצר של אסדרה. מאחר שפעילות הקרנות הייתה משמעותית, ניתן להניח שללא הפעילות הריבית הייתה יורדת פחות או אף עולה.